

મહાન પારસી પૂર્વજો

'હિંદુસ્તાનમાં થઈ ગયલા કોર્તવિંત
પારસી પૂર્વજોની હંદગીનો
કથા.

(વૉલ્યુમ પહેલું).

કર્તા:-સિયાવશ-હો. ઝાબવાળા.

મુબઈ.

સન ૧૯૨૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૨૧૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મેરિન પાઠશાળા ૫૮

વિષય સૈદ્ધાંતિક ગણિત

ફરામજી કાવરાજી બનાજી.

કાદસીયાની લડાઇ પછી ઇસ્લામીઓના જીલ્લમમાંથી છુટવા પારસીઓ ઇરાનથી આવી દીવ બદરે ઉતરી હિંદ દેશમાં ઉતરેલા પુરાણી પારસી વડવાઓ. સજાજી ખાતે પોતાનો મુકામ નાખ્યો અને તે સર્વેને બલા અને પ્રતાપી હિંદુ રાજા જાદી-રાણાએ હિંદ માતૃભૂમિમાં તેમને વસવાટ કરવા દેવાની પરવાનગી આપી એ સૌ ખરા તવારીખી બનાવો તરીકે આજ સુધી પારસી શીરકામાં જળવાયેલું રહેલું છે, અને તે ઉપર હવે વધુ યુનો-ચેરા કરવામાં આવતી નથી, એટલે પારસીઓના અત્રે આવવા પછી તેમની તવારીખ ગુજરાતના પ્રદેશ કે જ્યાં તેઓમાના ધણુકે વાસો કર્યો હતો ત્યાંથી શરૂ થાય છે આ મહાન પારસીઓમાં જેટલાની તવારીખ નોંધાય છે તે સર્વે પારસી કીર્તીના ગોચર સ્થળ મીસાલ થઇ ગયા છે આગળ વધીને કહીશું તો પારસી કામને પાછી નીસ્તીમાંથી હસ્તીમાં લાવવા આ સંધળા માનવત પૂર્વજોએ કરી પશુ કરવામાં બકાત રાખ્યું ન હતું આ પારસીઓથી હિંદિવાન પારસીઓની તવારીખની શરૂઆત થાય છે

એ પારસીઓમાં કેટલાકો ધધાધાપા, વેપાર વણજમાં, કેટલાકો લગાયક કુશળતામાં અને બીજાઓ રાજ્યદારી કારોબારમાં એટલા તો આગળ વધેલા હતા કે તેઓ પારસીઓ ઉપરાત ખુદ સામાન્ય હિંદી પ્રજાનું પણ બહુ કરી ગયા હતા જ્યારે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનું રાજ્ય અત્રે સ્થપાયું હતું ત્યારે તેઓએ હિંદી પ્રજાની બનાવટમાં પણ ગોચર એક રીતનો ભાગ લેજો હતા કે જેની શાહદત આજ સુધી જુનાપુરાણ લેખો તેમજ અંગ્રેજી અને બીજી ભાષામાં લખાયેલી કીર્તીઓમાં જળવાયેલી રહેલી છે સુરત ખાતે કંપનીએ પહેલું બંહેલી પોતાની કોઠી સ્થાપી

હતી એટલે ત્યાં આજ સુધી પણ ગુનીપુરાણી પારસી ઇમારતો યા પારસી હસ્તકના ખડીએરો તથા મુલ્લાશીરોજ ખડકી અને હાથ ન્યા મીશન રકુલો છે તેમજ નવાખ સાહેબનું મકાન છે, અને કીલ્લો કે ન્યા આગળ હાથ કોર્ટ ભરાય છે એ વિગેરે લત્તાઓની જો તપાસ લેવામાં આવે અને ત્યાંના પુરાણા આદમીઓની ઈતકથા સાબળવામાં આવે તો કંપનીના જમાનામાં પારસીઓએ જે શુરાતનપણું, જે કીરતી અને જે નામદારી મેળવી હતી તેનો છાપ આપણા મગજ પર પડ્યા વગર રહે નહિ

આજેથી કેટલાક પારસી ખાનદાનો કે જેઓએ મુખ્યમાં વસવાટ કર્યો છે તેઓની અસલ ઓલાહ અને તેઓએ બળવેલા કીર્તિવત કામો કે જેના પ્રતાપે આજ સુધી તેમના વશવેળાઓ પરવરદેગારની મહેરથી મુખ્ય ચેનમાં છે, તેઓ મોજુદ છે જ્યારે મુખ્યને ટાપુ ૧૬૬૨ માં અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યો અને આ માછીમારના ગામડામાં પહેલ વહેલી અંગ્રેજ કંપનીએ વસવાટ કર્યો ત્યારે તેમની સાથે પણ પારસીઓ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાંથી આવ્યા હતા અને કંપનીને અનેક પ્રકારની મદદ આપી હતી આ પારસી ખાનદાનોમાં વાડીયાવાળાએ, પટેલ ખાનદાન, બનાજી વિગેરે કુટુંબોએ બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો પુરાણી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના લેખોમાં તેમની સેવાઓની બબજા રજૂ કરવામાં આવી છે વળી એજ રીતે જ્યારે મુસલમાનો હિંદુઓ ઉપર ચઢાઈ કરતા ત્યારેપણ હિંદુઓ તરફથી અને જ્યારે લુટારાઓ હુલ્લ પાડતા ત્યારે ખીનપનાહવાળા લોકો તરફથી પારસીઓ અનેક વેળા ધડવા ઉતરતા

દરામજી કાવસજી બનાજીના જમાના છેક ૧૭૫૦ થી શરૂ થાય છે એટલે કે તે વેળાએ ખ્રીસ્ટીજ લોકોએ હજી પ્લાસીની લડાઈ લડીને બનાજી ખાન- હિન્દુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપનાની શરૂઆતથી નહિ કરી દાનના જમાના હતી તેજમાનામાં મુખ્ય કે ન્યા આગળ દરામજીએ પોતાની નામના વધારી તેમજ પોતાની દોલત એકઠી કરી હતી તે હાલની રચનાનો સોમો ભાગ દર્જાવતુ ન હવુ પારસીઓમાં તે વખતે નામીયા પુરુષ સર જમશેદજી જીજીભાઈ હતા કે જેઓ સર નાઈટનો ખેતાબ

વટીક પામ્યા ન હતા રાજ્ય હકુમત પણ પોરચુગીઝ, સીદીલોક, અંગ્રેજ લોક, મરાઠાલોક વિગેરેમા વહેચાઈ ગઈ હતી. જે પહેલ વહેલા પારસીઓ મુબમમા આવી વસેલા તેઓ ખુદ અંગ્રેજલોકો કરતા પણ અગાઉથી આવેલા જેઓમા ખરશીદજી પહોચાજી પાડે કે જેવણ મહેરવાનજી ફરામજી પાડે જેઓનું નામ પાડેની ધર્મજ્ઞાણ સાથે સદાનું જોડાયેલુ છે, તેમના વડવા હતા તેઓનું નામ જણાય છે એજ રીતે પટેલ ખાનદાનના વડા સ્થાપક દોરાબજીના બાઈનું નામ પણ જણાય છે કે જેઓને પોર્ટુગીઝ સરકારે ફેશીઓ સાથના રાજ્યદવારી વિગેરે ખટપટી કામમા રોકેલા હતા એમના બેટા રસતમજી પણ એ જાતનું કામ અંગ્રેજ લોકના લાભમા કરતા હતા આ રસતમજીએ જજીરાના સીદીઓ સામે મુબમનો બચાવ કરવા અર્થે સરકારને પોતાની સેવા અર્પણ કરી હતી પાછળથી એમને મુબમના પટેલનો ઇલકાબ મળ્યો હતો

ત્યારબાદ બનાજી ખાનદાન આપણુ ખાસ ધ્યાન રોકે છે આ બનાજી ખાન-
દાનના સ્થાપક ખાનદાનનું નામ તેના મૂળ સ્થાપક બનાજી લીમજી ઉપરથી પડ્યુ છે. પહેલા બનાજી મૂળ સુરત આગળ આવેલા ભગવાદાડી ગામમા જન્મ્યા હતા સુરત-
માથી કાઠી બ્યારે ઉપડી ગઈ અને અંગ્રેજલોકોનો વસવાટ તેમજ વેપાર મુબમ તરફ ચલાયો ત્યારે ૧૬૯૦ મા બનાજી મુબમ ખાતે આવ્યા ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીમા એમને કંઈ વેપારી નોકરી મળી પણ પાછળથી નોકરી પસંદ પડી નહિ, કારણ કે પોતે સાહસીક અને આપબળથી વધવાની ઉમેદ રાખતા હોવાથી પાંચપચીસ રૂપરડીની નોકરી કરવી એ નહિ અને પોતાના જીવને સ્વતંત્ર વેપાર વણજમા જીવવાનું તે જમાનામા ચીન, બરમા, સીયામ, વિગેરે મુલકો સાથે ચરીજી, રેશમ, વિગેરે વસ્તુનો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો. ગામઠી વહાણોમાં આ સર્વ માલ બરાઈ આવતો અને જતો જ મહીને, બાર મહીને, વહાણો આવે ને જાય પણ લખખો અને કરોડોની ઠાલત આ પ્રમાણે સાહસીક વેપારીના હાથમા આવતી અને તેવી રીતે શરૂઆતથી પારસીઓ પાસે ઠાલત ધણી વધી ગઈ. બનાજી લીમજી તેમનાઓ

ભાગ્યશાળી નર હતા તેવણે પહેલ વહેલો બ્રહ્મદેશ સાથે પોતાનો વેપાર શરૂ કરવા અર્થે ખુદ ત્યાં વહાણ મારફતે ધણીક હાડમારી વેડીને ગયા હતા તે વેળાએ બ્રહ્મદેશમાં અગ્નિ લોકોનો હક્ક ધણકો હતો નહિ અને જમલી ઝતુની લોકો તેમજ તેવા રાજા રહેતા હતા બ્રહ્મદેશનો સમાગમ અગ્નિ સાથે છેક ૧૮૨૫ ના સાલમાં લૉડ ઍમહર્સ્ટએ શરૂ કર્યો હતો. બ્રહ્મદેશમાં તે વખતે સાગતુ લાકડું, કીનખાખ, અને ચોખા તેમજ હાથી દાત પુષ્કળ મળતા હતા, માત્ર તેમને લાવવા લધ જવાની કઠાણી હતી, છતાં પહેલાં બનાજીએ આ સાહસ માથે ઉપાડ્યો હતો અને તેમાં સપુર્ણ ફતેહ પામ્યા હતા વળી પારસી દીલગીરદો અવલથી બહુ સખાવતી એટલે બનાજીએ જે બધી દોલત બેગી કરેલી તેમાંથી તેવણે કેટલોક ભાગ પરગણુ કામમાં રોક્યો હતો બનાજીના પહેલા વહેલા સાહસમાંથી તેમને એકદમ સફળતા મળી નહિ એટલે બરમા ખાતેથી વહેલા પાછા ફરીને પોતે કંપનીના રાજ્યમાં પાછા બેડાયા હતા પછીથી તેવણે ધણી દોલત બેગી કરી હતી એમાંથી તેવણે કાટમાં એક આદરીયાન બધાવેલું હતું કે જે આજ સુધી હયાત છે પહેલાં બનાજીએ જે ખાનદાની કીર્તિનો પાયો રચ્યો હતો તે ખુદ ફરામજી કાવસજી જેઓ આપણી તબારીખના નાયક છે તંઓએ તેને મજબૂત બનાવ્યો હતો

પહેલાં બનાજીના દીકરાના દીકરા દાદાબાઈ બહેરામજી કરીને હતા તેવણે ૧૮૦૦ અગાઉ પહેલ વહેલા કલકત્તા ખાતે બનાજીના દીકરાના દીકરા શેક દાદાબાઈ વેપાર અર્થે ગયા હતા કલકત્તામાં તે વખતે જેટલો સસાર સુધારા માટે રાજરામ મોહન-રાયની ચળવળથી જગૃત થયેલો જુરસો બાપી રહેલા હતા તેટલોજ વેપારી જુરસો પણુ હતો અને તે વખતે બગાલી શાહુકારો પાસે લખો ને કરોડોની પૂજા હતી અને બગાળ મોગલ શહેનશાહોના વડપણ નીચે હતું. આજેથી કલકત્તાની અદર મારવાડી શાહુકારો છે કે જેઓએ ખીટીશ સરકારને કરોડોની લેન ભરી આપી છે. પણુ હજી સુધી પારસી વેપારી ત્યાં મોટી સખામાં જીપલાયા નથી ત્યારે તે જમાનામાં એક તદ્દન નવતરા પારસીએ કલકત્તામાં સ્થત ત્રીતે વેપારી પેઢી ખોલી હતી તેની અદર કેટલી બાહોશી અને સાહસ બેઠાએ તે સમજી શકાય એવું છે

આ દાદાભાઈએ પોતાના વેપારી વહાણો વટીક બાધ્યા હતા જેમાના એકનું નામ “ કારટીયર ” કરીને રાખ્યું હતું બાળમા તે વખતે લાની કાઠીને ગવરનર મી કારટીયર કરીને હતો કે જેણે આ દાદાભાઈ બહેરા-મળને અગત મદદ આપી હતી અને વેપાર વણજ ચલાવવામા સગવડ કરી આપી હતી પાછળથી કારટીયર અને દાદાભાઈ વચ્ચે બહુ ધાડી મહો-બત બાઝી હતી દાદાભાઈએ બહુ દોષત મેલવેલી કારણ કે પાસે ને પામે બરમા તેમજ ચીનના દેશ હતા પારસી વહાણ બાધનારાઓ ગણત્રીનાજ થઈ ગયા છે, જેઓમા હીરજી અને મચેરજી રેડીમની, લવજી નસરવાનજ વાડીયા કે જેઓ પાછળથી વાડીયાના નામે ઓળખાતા, જમશેદજી જીજી-ભાઈ, વિચેરે હતા તેઓમા આ દાદાભાઈ એક હતા

આ દાદાભાઈ વિષે અત્રે જણાવવું જોઈએ કે તેઓ બનાજી લીમળના ત્રણ બેટાઓ જેઓમાના સૌથી વડા બહેરામજી હતા તેમના પાંચ બેટા-ઓમાના ત્રીજા હતા, છેલ્લા કાવસજી હતા કે જેઓ દુરામળના પિતા થતા હતા બહેરામજી પોતાના બાપની પેઢીમા ૧૭૩૪ માં જોડાયા હતા અને દાદી નશરવાનજ જેઓ પાછળથી દાદીશૈઠને નામે ઓળખાતા હતા તેમને મુબઈલાવી વેપાર વણજમા મદદ કરતાં આ બહેરામજી હતા બહેરામજી અને દાદીશૈઠ દુબાશ વિગેરેનું સ્ટીમરને લગતું કામ બહુ મોટા પાયાપર કરતા હતા બહેરામજી ૧૭૫૩ માં ગુજરી ગયા હતા તેઓ પારસી પચાસતના વડા શેઠીઆ હતા પચાસત પહેલવહેલા એમના બાવા બનાજીના પખતમા સ્થાપત થયેલી હતી જેના તેઓજ પહેલા પ્રમુખ હતા દાદી શૈઠનું કુટુંબ જેટલું બહેરામજી બનાજીને આભારી છે તેટલું ખીજા કોઈપણ કુટુંબને નહિ હશે પાછળથી એજ દાદી નશરવાનજએ દુરામજી કાવસજીને મોટા ટેકા આપ્યો હતો અને ધધા ધાપા વિગેરેમા તેમના અને બનાજી કુટુંબીઓના મોટા ખેરખાહ અને મદદગાર હતા

હવે આપણે બનાજીના સૌથી નાના બેટા કાવસજી વિષે થોડુંક જોઈશું
 કાવસજીને “ કાવસજી બાવા ” ને નામે સૌ ઓળ-
 કાવસજી. ખતા હતા કાવસજી ધોધા બદર સાથે બહુ મોટો

વેપાર ચલાવતા હતા ધોધા તે વખતે ગુજરાતનું મુખ્ય વેપારી મથક હતું એથી કરીને કાવસજીને ધોધાના કરીને કહેતા

વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કાવસજી બાવાનો અવાજ બહુ ઘોષારી હતો તેથીથી એમને ઘોષા કરીને કહેતા હતા. વળી ખીજી વાત એમ છે કે એક વખતે કાવસજી અને એક અંગ્રેજને તકરાર જાગી કાવસજી બાવાનો પીનો ઉઠલતા તેવજી પેલા અંગ્રેજને કેસરી પાક જમાડીને દુકાનપરથી “Go! Go” એમ કરીને ઉતાર્યો. તેથી કાવસજીને મસ્કેરીમા ઘોષા કરીને કહેતા આ અટક અનાજવાળા-ઓની તરીકે લાખો વખત સુધી ચાલી હતી કાવસજીએ પોતાના બાવાના મગજુ બાદ પોતાના ભાઈઓ સાથેજ વેપાર ચલાવ્યો હતો, પણ પાછળથી બાજગડ પકયાથી બજારજેટ સ્ટ્રીટમા એક મોટા પાયાપર અંગ્રેજ સામાન વેચવાની દુકાન કાઢી હતી જેમા એમનુ બહુ ધીકતું હતું બજારજેટમા તે વખતે અંગ્રેજ દારૂ અને ખોરાકી વગેરેની ધણી ધરાકી ચાલતી હતી કેમકે પાસેજ દુર્યો આવ્યો હતો ત્યાથી અંગ્રેજને ઉતરીને એજ મધ્યસ્થળ વેપાર, ધધા ખરીદી વિગેરે માટે આવતા આજે પણ છુટી છવાઈ એવીજ દુકાનો જુના પુરાણા વખતની જોઈએ છીએ જેમા કઠોક શેડની તેવી દુકાન બહુ જુના જમાનાની અસલ રૂબ ઉપરજ આજેથી છે કાવસજી ૧૮૭૪ મા ૮૦ વરસની યુઝોર્ગ ઉંમરે બહેસ્તાન-શીન થયા હતા એવજી પોતાના ભાઈઓ સાથેજ પહેલા વેપાર ચલાવતા હતા તે પેઢીનું નામ “અનાજ લીમજી” કરીને હતું તે પહેલા અનાજનું હતું

આજે આપણે મુબઇના જે વિસ્તારને કોટ કરીને કહીએ છીએ તેનું કારણ એમ કે કમ્પનીના વખતમા બ્યારે મુબઇપર ફરમાજી કાવસજીનો હુટારાઓ વિગેરેનો હુમલો થતો ત્યારે તેમથી જવાબીનો વખત અચવા સારું કોટના લતાની આસપાસ એવી નાની દીવાલ બાધી લેવામા આવેલી કે જેથી ત્યા આગળ લોકોને પનાહ મળે એવો કોટ આજેથી સુરતમા જોઈ શકાશે કોટનો બધો લતો પારસી-ઓથી આજે બરપુર છે જે જણાવે છે કે પારસીઓ વેપાર વજીજમા કેટલા વધેલા હતા કારણકે અંગ્રેજોનો ધણો ખરો વેપાર એજ લતામા હતો અહિયા હોમજી સ્ટ્રીટ સરકલની સામે આવેશે છે જેમા નવરોજી

ગામડીઆનું એક પૂરાણું ધર વટીક છે તેને પહેલા ટોડ રટીટ કરીને કહેતા અહિયા ૧૭૬૭ મા ફરામજી પોતાના મમાવાના ઘેરમા જન્મ્યા હતા, એવણુના માય દાદી શેઠ તરફથી ઉતરી આવેલા હતા. કાવસજીમાયા પાસે પૈસો પૂર એટલે ફરામજી લાડમાજ ઉધરેલા. વધુમા કેળવણી માટે તે વખતે રકુલો જેવુ કશુ નહિ એટલે ફરામજીએ શરૂઆતની કેળવણીથી લેભાગુજ લીધી હતી તે જમાનામા મહેતાજી પતુજીએ એટલે રકુલ બેસાડીને પોયા બણાવતા તેવા મહેતાજીમા એક બાપુભાઈ શોભારામ હતા ત્યા ગુજરાતી વાચણ લેખણ અને આકના પાડા ફરામજી શીખ્યા હતા અગ્યારમે વરસે ફરામજીએ બાપુભાઈના રકુલને રામ રામ કીધા અને કાવસજી લીમજી એમને અગ્રેજીના બે આકડા શીખવવાના હતા, એટલે એક અગ્રેજી શિક્ષક જે ખાનગી શીખવતા હતા તેના હાથ નીચે ફરામજીને મુક્યા એનુ નામ લાફોડ કરીને હતુ જણાય છે તો કોઇ ફ્રેન્ચમેન, અને તેમ હોયથી કેમકે તે વખતે ફ્રેન્ચ લોકોથી અત્રે ઘુસેલા હતા નવેક વરસ મુધી ફરામજીએ થોડુ ધણુ મેળવ્યુ પણ તે કાઈ એટલુ બધુ કામ નહિ આવ્યુ કેમકે જે કામ આવ્યુ તે તેમનામા જે કુદરતી બહેાશી અને હોસિઆરી હતી તેજ

થોડુક શીખ્યા બાદ ફરામજી પોતાના મામા દાદીશેઠના હાથ નીચે દુઆશ તરીકે જોડાયા. દાદીશેઠ તે વખતે ઈંગ્લડ અને ચીન સાથે જબર-દસ્ત વેપાર ચલાવતા હતા ખુદ એમના બહાણોવટીક ફરતા હતા એ બહાણુમા એકતુ નામ તેવણે “શાહ અર્દશીર” રાખ્યુ હતુ ફરામજીએ આ બહાણુમા પોતાના દુઆશ તરીકેના આઠ વર્ષે દરમ્યાન બે વખત ચીન ખાતે મુસાફરી કરી હતી આ મુસાફરી દરમ્યાન ફરામજી વેપાર વણજને લગતુ તેમજ ચીની ભાષાને લગતુ ધણુંક જ્ઞાન અત્રે લઇ આવેલા જે પાછળથી તેમના સ્વતંત્ર હાલતમા બહુ ઉપયોગી થઇ પડ્યુ હતું જમારે ૧૭૮૮ મા બીજી વખત મુસાફરી કરીને ફરામજી પાછા ફર્યા ત્યાર પહેલા દાદીશેઠ ગુજરી ગયા અને તેમની પેઢી અરદેશર શેઠના હાથમા આવી ત્યારે ફરામજીને અરદેશરે એક આસીસ્ટન્ટ તરીકે રાખ્યા, ત્રણ વર્ષે રહીને ફરામજીએ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીના દુઆશ તરીકે કામ કરવા માગ્યુ, તે વખતે દુઆશીમાથી ધણુ કમાવાનુ મળતુ

જે આદમીમા સ્વત્રતાનો જીવસો હોય અને જેને પ્રમાણિક નિષ્ઠા હોયે હોય તેને માટે પરત્રતા ખુદાએ નક્કી કરી ફરામજી સ્વત્ર ત્ર નથી આથી ૧૮૦૬ કે જ્યારે ફરામજી ૩૮ વર્ષના ધ ધો સ્થાયે છે હતા ત્યારે તેઓએ સ્વત્ર ત્ર ધ ધો ચલાવવાનું બીકું ઝડપું તેવજીના બાધનું નામ નશરવાનજી હતું તેવજીની સાથે ૧૮૦૭ મા તેવજી એક ંહાણુ ખરીદ્યું, તેનું નામ “ સુલેમાની ” આ ંહાણુ એક અરબ નામે હસન અબદુલ્લાનું હતું તેને ફરામજી અને નશરવાનજીએ બંનેએ રૂપિયા દોઢલાખ જેટલા આપ્યા હતા આ વખતે અંગ્રેજોને મરાઠાઓ સાથે અત્રે સખ્ત યુધ્ધો ચાલતા હતા અને દર વેળાએ કોઠની કોઠ લડાઈ ઊભી થતી હતી એટલે ધ ધામા ધ્યાન રોકનારા બહુ થોડા અને જેઓ હતા તેઓને માટે ફતેહની જોગવાઈઓ ધણી હતી “ સુલેમાની ” મા બંનેભાઈઓએ ચીન ખાતે હિંદનો રૂ ચટાવવા માડયો એજ વખતે અંગ્રેજોની સાથે ફ્રેન્ચોને લડાઈ હતી નેપોલીઅન હમણા ચટાઈ લાવે છે એવું વાહજ ઘેરાઈ રહેલું હતું એટલે જ્યા ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો સાથે મળતા ત્યા ઝપાઝપી જંગતી હતી આવી એક ઝપાઝપી એક વખતે દર્મીમા થઈ પરીણામમા ત્રણેક અંગ્રેજ ંહાણો સપડાયા પણ “ સુલેમાની ” પરવરદેગારની રહેમથી નાસી ગયું અને ચીનના કોસ્ટાપર સહિસલામત જઈ રહોચું માર્ગમા બીજા ંહાણુ સપડાયા એટલે બધો રૂ દુશ્મનને હાથ ગયો એથી ફરામજીના ંહાણુને તડાકો પડ્યો ૧૮૦૭ મા “ બોન્ને કુરીઅર ” નામના પત્ર તરફથી જેમ દર વર્ષે કંલેન્ડર બાહર પડ્યું હતું તેમ એક કંલેન્ડર બાહર પડ્યું હતું જેમા પારસીઓની માલેકી હેઠળના માત્ર ૭ ંહાણોનું એક લીસ્ટ બાહર પડ્યું હતું જેમા હોરમસજી દોરાબજી લસ્કરીના બે અને ફરામજી કાવસજી બનાજીના આ ંહાણુ “ સુલેમાની ” માટે ખાસ એશારો કરવામા આવ્યો છે. આ પછી નશરવાનજી અને ફરામજી કોઈ કારણસર છુટા પડ્યા અને ફરામજી પોતાને જોખમે વેપાર કરવા લાગ્યા. ૧૮૧૧ માં કલકત્તે એક શાખા ઓલીને પોતાના બીજા ભાઈ બહેરામજીને એજન્ટ તરીકે મોકલ્યા હતા પાછળથી જ્યારે બહેરામજી ચીન ગયા ત્યારે કલકત્તે ત્રીજા ભાઈ ખરશેદજીને મોકલ્યા હતા આ બધા ભાઈઓને ફરામજીએ ટેકાણે પાડ્યા હતા

જેમ જેમ નાણાની સગવડ થતી ગઈ અને ધ ધો જામતો ગયો તેમ તેમ ચીન કલકત્તા પછી મદ્રાસ અને હવેલ વિગેરે ખાતે ફરામજીએ પોતાની પેઢીઓ સ્થાપી. ધીમે ધીમે તેવણુ છ ઠાણોના માલેક થયા અને તે માટે ૧૮૧૯ માં પૈસા પુર થયો ત્યારે જેહમત ઓછી કરવા કલકત્તાની પેઢી પોતાના નાના ભાઈ રસ્તમજીને વેચી નાખી આ રસ્તમજીએ કલકત્તા ખાતે એટલું નાણું મેળવ્યું હતું કે તેઓ લખખોપતી ગણાતા આ રીતે કાવસજીના બધા બેટાઓ પૈસે ટકે સુખી થયા અને તે ફરામજીની બરકતે.

એક બીના રસ્તમજીના બાબમા છે તે એકે જેઓ કલકત્તે મોટી થાપણુ માડી બેઠા હતા એવણે કલકત્તા ખાતે મી રાબર્ટ ટરનર સાથે પેઢી બોલી હતી જેનું નામ પાછળથી મેસર્સ રસ્તમજી ટરનર એન્ડ કંપની એમ કરીને પાડ્યું હતું એવણુ દુઆશનું કામ કરવા ઉપરાત ઠાણુમા માલ લાવ લઇ જા કરતા અને કલકત્તે પહેલવહેલા રૂની અને કાગળની ફેક્ટરીઓ સ્થાપી હતી તે વખતે એવણુના બેરોં છોકરા બધા મુબઇ રહેલા, પણ ૧૮૩૮ મા એવણે તેમને કલકત્તે બોલાવ્યા અને આ રીતે પારસી તવારીખમા પહેલાં બાનુ મુસાફર જેઓએ દર્યાઈ મુસાફરી કરી હોય તો તે રસ્તમજીના ધણીયાણી હતા આ ઉપર એટલી ચુનોચેરા થઈ હતી કે “એમ્મે એઝેટ” જે તે વખતે બહુ જાણીતું પત્ર હતું તેણે ધણી ઉકમાઈથી એ બીનાની નોંધ લીધી હતી તેની છેવટે નીચે મુજબ જે જણાવ્યું છે તે પારસીઓએ ખુદ સસાર મુધારામા તે જૂના જમાનામાખી કેટલો આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો તેનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે “એઝેટ” લખે છે કે x x x x—to

those who remember that but a few years ago no Parsee female of respectability would proceed even to the Deccan, the contemplated trip of these fair voyagers will afford much food for speculation upon the rapid change which the march of opinion has

effected" રસ્તમજીને લાં ખુદ ગવર્નર-જેનરલ પશુ મુલાકાતે આવતો અને તેમના કુટુંબીઓ સાથે તે છુટથી બેળાતો .

એક વેળાએ જ્યારે ધધાધાપામા પૈસો પૂર મેળવ્યો અને પોતાના કુટુંબીઓને તેઓએ ઠેકાણે પાડી દીધા કે ફરામજીએ ફરામજીની જાહેર પરોપકારી કામો તરફ પોતાનું વધુને વધુ ધ્યાન દોડાવવા માડ્યું ફરામજી એકજ એવા પુરુષ છે કે જેઓથી મુબઈની જે કાંઈ જાહેર જીદગી છે તેની શુરૂઆત થાય છે એમ સર શીરાજશાહ મેહતા વારવાર બોલતા હતા તે પહેલાં તેવું કશું હતું નહિ તે જમાનાના કાંઈપણ એવા જાહેર કામો કે જાહેર ખાતાઓ નહોતા કે જેમાં સીધો યા આડકતરો ફરામજીનો હાથ નહિ હોય ફરામજીની મોટાંછ તેમની દોલત અને વેપારી કીર્તિમાં નથી સમાઈ જતી પણ તેમના જાહેર કામકાજોમાં તે રહેલી છે તેમની જાહેર જીદગી ધણીજ નમુનેદાર નીવડી હતી તે એટલે સુધી કે જ્યારે તેઓ ગુર્જર પામ્યા ત્યારે તેમના મરણ માટે વિલાપ કરવા સારું હિંદુ, પારસી અને અંગ્રેજો વડીક એકઠા મળ્યા હતા એવું માન અમારું કોઈનેથી મળ્યું નહોતું તે માન ફરામજીનેજ મળ્યું હતું આજે કોઈથી પુરાણા ખાતાની જીની ફાઇલો વાચવામાં આવે તો તેના કારોબારમાં ફરામજીનું નામ જડયા વિના રહેશે નહિ વળી જીદગી ખાલેસ, નીતિમાન અને સચ્ચાઈ ઉપર રચાયેલી હતી એથી તેમને પા સદી ઉપરની જાહેર જીદગીમાં કશી પણ આચ આવી નહોતી.

ફરામજી પોતે ઝાઝુ શીખેલા નહોતા પણ પ્રજા અને કામમાં ફળવણી વધે એવું હરહ મેશ જ્નેનારા હતા તેમજ તેને ઠંહેવાર ફરામજી અને રીતે આગળ પાડનારા હતા. જ્યારે ફળવણી વિષે કોઈ ફળવણી પશુ કાંઈ બોલતું યા કરતું નહિ ત્યારે ફરામજીએ ખુદ ઠંહેવાર કામ કરવા માડ્યું હતું તે ફરામજીમાં ભવિષ્ય વાચીને શું કરવું તેની શક્તિનો પૂરાવો આપણને આપે છે વળી તેથી કેટલા હાદેસાઓ વચ્ચે તે એટલા ઉપરથી જણાશે કે દેશીઓને ફળવણી તરફ અભાવ હતો અને સરકારમાં પણ મતદારી કે દેશીઓને જળવણી આપવી કે કેમ

- તેવા જમાનાઓ હતા પણ દ્રામજીને જે ચીજ ખરી લાગતી તે તેઓ ક્યાં વિના રહેતા નહિ એથી તેઓએ પુરુષોની કેળવણીજ નહિ પણ વળી સ્ત્રીઓની કેળવણીને લગતું પણ બીકું ઝડપ્યું હતું હાલમા એલેક્ષીન્સ્ટન કૉલેજ છે તે પહેલા રુકલ અને કૉલેજ બંને ધરાવતી હતી અને ગોવાળ-યાપર “ટેન્કરવીલ” કરીને બગસો આવેલો છે ત્યાં તે બેસતી આર્હિ-યાથી ખુદ દાદાબાઈ નવરોજી જેવા પણ શીખીને બાહરે પડ્યા હતા. તેના કરતા કારવતાઓમા જે નામો મુખ્ય જણાય છે તે સર અર્સકીન પેરી કે જે પાછળથી હાઈકૉર્ટનો જજ થઈ ગયો હતો તે, પ્રેફેસર પેટન કે જેણે સ્ત્રી કેળવણીમાં અગત ભાગ લીધો હતો તે, સર એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્થ કે જેણે પ્રીન્સીપલ તરીકે લાખો વખત સુધી યકીનદારીથી દેશીઓની સેવા બજાવી હતી તેઓના છે આ એલેક્ષીન્સ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુશનને હસ્તીમા લાવવા દ્રામજી શેડે બહુ જેહમત ખેંચી હતી. આ ખાતાના વિદ્યાર્થીઓએ એમના મરણબાદ મહુમ તરફના માનની એધાણી દાખવ પોતા-પોતામા રૂપિયા દોઢ હજારનું ફંડ ઉઠાવી કીધું હતું અને શેડે નારાયણ
- દીનાનાથના પ્રમુખપણા હેઠળ ભેગા મળીને નવરોજી ફરદુનજી તેમજ દાદાબાઈ નવરોજીની દરખાસ્ત ઉપરથી તેઓએ “દ્રામજી કાવસજી પ્રાઈઝ” કાઢ્યું હતું, જે મરાઠી અને ગુજરાતીમા સરસ નીબધ લખનારાઓને આપવામા આવતું હતું એજ રીતે ગ્રાંથ મેડીકલ કોલેજને પણ જન્મ આપનારાઓમા દ્રામજી એક હતા. તે વખતે ખેતીવાડી સબધી એક સોસાયટી સ્થાપવામા આવી હતી તેની પણ ચળવળ જગાડનાર એઓ એક હતા કારણ કે તેમને ખેતીવાડી સબધી ધણું શોખ હતો. વળી ગરીબ ગુરબાને દવા દારૂ આપવી અને તેમને સાજા કરવા એમા પણ દ્રામજી કાવસજીએ ભાગ લીધો હતો કે જેની રૂએ સરકારે નેટીવ પબ્લીક સસ્થા સ્થાપી હતી તેમા એવણે અગલનો ભાગ ભજવ્યો હતો. ૧૮૨૦ માં નેટીવ રુકલ બુક અને રુકલ સોસાયટી હસ્તીમા આવી હતી ત્યારે તેવણે એક સભાસદ નેમ્યા હતા ૧૮૨૭ માં નેટીવ એજ્યુકેશન સોસાયટી હસ્તીમા લાવવા તે વખતના મુખ્યના ગવર્નર એલેક્ષીન્સ્ટન સાથે એવણે મોટી હીલચાલ કરી હતી પાછળથી સરકારે મી લીચેટ, સર અરસકીન પેરી અને મુખ્યની ધારાસભાના સભાસદ જગન્નાથ શંકર

શૈક્ષના પ્રમુખપણા હેઠળ એક એન્જ્યુકેશન બોર્ડ નેમ્યું હતું તેની સેવા ફરામજીએ ૨૮ વરસ સુધી બજાવી હતી બ્યારે ૧૮૫૧ મા ફરામજી ગુજરી ગયા ત્યારે આ બોર્ડ તરફથી સરકારે નીચલો ઠરાવ ખાસ બહાર પડ્યો હતો:—Faramji Cavasji Esqr. resigned his seat in consequence of his advanced time of life The eminent and good citizenship, and zeal in supporting every measure for public improvement, which distinguished our late much esteemed colleague, are too well known to your Lordship in council to need any notice from us, but in recording his death, which subsequently occurred the Board feel a melancholy pleasure in thus publicly expressing the respect in which they hold his memory ”

ગવર્નર એક્ષીન્સટન દેશીઓને કેળવણીમા આગળ પાડવામા બહુ ધતેજાર હતો અને તેથીજ તેના નામથી એક્ષીન્સટન ઇનસ્ટીટ્યુટ હતીમા આવ્યું હતું એ ખાતામા પ્રેફેસરશીપ વિગેરેમા મદદ કરવા સાડ ફરામજીએ રૂપીઆ દસ હજારની બક્ષિસ આપી હતી વળી પોતાની દિકરીઓ તેમજ દિકરાની દીકરીઓને કેળવણી અપાવી હતી આ વખતે સર જમશેદજી જીજીભાઈ વાળાઓ પૈસે ટકે પુર થયા હતા તેમજ તેમના સખાવતી કામેની શરૂઆત થઇ હતી, એટલે ૧૮૭૬ મા સર જમશેદજી અને જીજીભાઈ દાદાભાઈએ ધર્મની કેળવણી આપવા સાડ ૪૬ રુકા કાઢી હતી જેમા ફરામજીએ પોતાનો અગત હિસ્સો આપ્યો હતો

પ્રજા તરફથી હદમા રહીને સરકાર પાસેથી હુકો માગવામા જેખી અળવળ કરવામા આવતી તેમા ફરામજી આગેવાન પહેલા જન્મદીસ બાગ લેતા દાખલા તરીકે ૧૮૭૯ મા પારલા-ઓવ ધી પીસ મેન્ટને અત્રેથી દેશીઓએ એક અરજ કરી હતી કે દેશીઓને જુરીમા નેમવા આ અળવળમા સર ચારલ્સ ફોરબ્સ જે એક નામાકીત જજ હતો અને દેશીઓ વચ્ચે લોકપ્રીય થઇ પડ્યો હતો

તેણે આગેવાન ભાગ.લીધો હતો. પરીણામમાં ઉપલી અરજી બહાલ રાખવામાં આવી હતી અને ૧૨ જાણીઓને પહેલ વહેલા જરૂરીસ ઓવ ધી પીસ નેમવામાં આવ્યા હતા તેમાં બે હિંદુ અને બે મુસલમાન સિવાય સર્વે પારસીઓ હતા અને તેમાંના બે ફરામજી અને ખરશૈદજી બનાજી હતા

- અગાઉ આપણે જોઈ ગયા તેમ બનાજી લીમજીના વખતમાં પહેલ વહેલી પચાસત હસ્તીમાં આવી હતી, સાર પછી બે ફરામજીની કોમ સેવા ત્રણ પેઢી મુધી તો પચાસતનું પ્રચુપપણ બનાજી ખાનદાનના હાથમાંજ હતું પાછળથી પચાસતનો લાગવગ તૂટી ગયો પણ ફરામજીએ ૧૮૧૮ માં પચાસતને પાછી સજીવન કરીને ત્રણ વરસ રહીને એવણુ તેના ફડના ત્રસ્ટી થયેલા હતા એમના વખતમાં પચાસત કોમ ઉપર બહુ લાગવગ ધરાવતી હતી, અને એમનો ધાકખી બહુ હતો, પણ કર્મસંજોગે એવુ બન્યુ કે પચાસતના ત્રસ્ટીઓ-માના કેટલાકો પારસી રિવાજનું ઉલ્લંઘન કરવા લાગ્યા પચાસતમાં ધોરણ જેવુ નહતુ, એથી ત્રસ્ટીઓ આપખુદી સત્તાવાળા હતા કેટલીક વખતે વઢવાડ કરતા હતા સરકાર દરબાર વટીકમાં જવુ પડતુ હતુ. મોબેદો અને બહેદીનો વચ્ચે ન્યારે ઝઘડા જાગતા સારે એક ખીજનુ માથુ ફાડવા વટીક ચુકતા નહિ. આથી સરકારને ૧૭૭૭ અને ૧૭૭૮ માં વચ્ચે પડવુ પડ્યુ હતુ અને એક કમીશન નેમવુ પડ્યુ હતું કે પચાસતને લગતા જે સવાલો વઢવાડ અને મારીમારીને જન્મ આપી છે તેનો કાયદા પ્રમાણે ફડચો થઈ શકે વળી તે વખતે ત્રસ્ટીઓના આપખુદી દોર હેઠળ જે સ્ત્રીઓ કુર્મ કરતી જણાતી તેમને ખાસડાનો માર વટીક મારવાને ચુકતા નહિ, પણ એ સંધળુ ફરામજી કાવસજીએ હાથ ધર્યું અને તેમથી કોમનો છુટકોરો કરવાનુ માથે લીધુ. ૧૮૧૮ માં દાદીશૈદના આતજ બહેરામમાં એક સભા ભરવામાં આવી હતી અને પચાસતને કોમની અદર તફરસ્ત સત્તા આપવા માટે લડત ચલાવવા આપી હતી તેમાં ફરામજીએ બહુ આગેવાની બર્થો ભાગ ભજવ્યો હતો કોમમાં શીતનો એમ જાગ્યો હતો કે કેટલાકો એક પર બીજી ઘેરી કરતા હતા અને કેટલાકો તો પરાઈ કોમની

શ્રીઓને રાખતા હતા. આથી વારસા હીરસાની બાબદમા વરવાધાઓ થયા. ઉભા થતા હતા ત્યારે તેનો ફડચો કરવા અર્થે ન્યા સુધી પચાયતના હાથમા કાણુ નહિ હોય ત્યા સુધી કંઈ બની શકે નહિ એમ ફરામજીએ જોઈ લીધું હતું અને નેથીજ તેઓના વખતમા પચાયતનો દોર સખત હતો.

કેટલીક પારસી શ્રીઓ સાજને સમયે એક યા બીજા બહાના હેઠળ બઠકવા નિકળતી આ બનાવ તે જમાના જેતા કંઈક અનીતિમાન હાપ શ્રીઓ ઉપર નાખે તેથી પચાયતે ફરામજીના દેખરેખ હેઠળ હુકમ વરીક કર્યો હતો કે જે શ્રી બહાર બઠકતી દેખાય તેમને નસાખાના આગળ જઈને ચાબકના માર મારવા આ હુકમનો પૂરા પૂરા અમલ કેટલાક દાખલામા કરવામા આવ્યો હતો.

બન્યુ એમ કે ત્રસ્ટી સાહેબોમા કેટલાકો પોતેજ એકથી વધુ બૈરીઓ કરતા જાહેર થયા હતા. ફરામજીએ તેઓ મામે સખત લડત ચલાવી પણ તેવણું કશું ચાન્યું નહિ, ત્યારે પોતાના એક બીજા ગોઠીયા નવરોજી જમશેદજી વાડીયા સાથે પદર વરસની પચાયતની સેવા પાછળની રજ પછી રાજનામુ આપ્યું. ફરામજીએ પચાયતના દફતરમા મીનીટ કરેલી છે તેમા તેઓએ જણાવ્યું છે કે આજ વરસો થયા કોમમા કંઈ બદો-ઓએ પગ પેસારો કર્યો છે. દાખલા તરીકે એકની ઉપર બીજા બૈરીઓ કરે છે, પરકોમની બીજા શ્રીઓને રાખવામા આવે છે અને તેમના બન્યા કન્યાઓને પારસી ધર્મમા લાલ આપવામા આવે છે. કદાચ એવા વખત પણ આવે કે પારસી બૈરાઓ મરદોના આ કારભારથી પોતે દાખલો લઈને પર કોમમા છડે ચોક નાચવા પડશે. છેવટે ફરામજીએ લખ્યું હતું કે આપણાની અદર સપ જેવું કશું નથી તેથીજ કોઈપણ જાતની બદી સામે ટકી શકાશે નહિ.

ટ્રસ્ટી તરીકે પોતાના ઓહાનું રાજનામુ આપના ફરામજી શેઠ ધણીક નોંધદાયક કારણો આપ્યા હતા જેઓમા એક જે પારસી શ્રીઓ વિષે ફરામજી શેઠની અગમચેતી અગમચેતી આપણી શ્રીઓ સબધી અગમચેતી રૂપ જેવું ગોયા હતું તે અત્રે આપણે આપીશું. પોતાના શેરામા ફરામજી શેઠ જણાવે છે કે “પચાયતના અધિકારી તરીકેનો મારો ઓધો છોડવાના કારણો અગર હું લખવા

એસુ તો એક મોટું દક્ષતર ભરાય કેટલાક આસામીઓ પોતાને જરથો-
સ્તીઓ તરીકે ઓળખાવતા હોવા છતાં એટલા બધા એદરકાર બન્યા છે
કે તેઓ ન્યબિયાર અને બદ્દએલીને એક શરમ ભર્યાં કામ તરીકે હવે
લેખતા નથી x x x ના, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ આતશ
બહેરામો તથા દરેહ મહેરોમા પણ ધૂટથી આવળ કરે છે આપણી
જીઓ માટે હવે એવો વખત આવી પૂગો છે કે હિંદુ અને મેહોમેદન
કચનીઓની પેઠે તેઓ થોડા વખતમા પગે ઝાઝર બાધીને નચાવાનો
ધ ધો કરવા માડશે” આ સખુનો આજે કેટલા ખરા પડ્યા છે ને
વાચનારની ઉપરજ હું છોડુ છું

વાચનારાઓ જોઈ શકશે કે ફરામજીએ કહેલી ભવિષ્ય વાણી હાલના
જુદીન સબધના મામલામા કેટલી બોલેબોલ ખરી પડે છે પાછળથી
જોકે બહુ સમજવટથી પચાયતમા ફરામજી શેઠ જોડાયા હતા તોખી કંઈ
જાણવા જોગ ભાગ બજાવવાની એવણની ઉલટને ત્રસ્ટીઓ તરફથી
ટુંકા મળતો ન હતો

એ વતરોગે કોમને લગતા કાષ્ટપણ સવાલો સબધી ચળવળ જાગતી
તો તેમા ફરામજી શેઠનો પહેલો હાથ હતો એક વખતે
જુદીન નવ-
જોતની ચર્ચા વલસાડમા એક પારસીએ પોતાની પરજોમની રાખેલી
જીની નવજોત કરી તો તે સબધી મુબધની પચાયતના
જાણુમા આવતા તેણે તે સામે પગલા ભરવા માડ્યા હતા એમા ફરા-
મજીનો મુખ્ય હાથ હતો ખીજી વખતે ખુદ મુબધમાં એક જરથોસ્તીએ
પારસી કોમની ઘેરીને પેટના છોકરાને સદરો પહેરાવ્યો તો તે બાબેખી
ફરામજીએ ચોક્કસ ખબરો મેળવીને ઝંઘડો બાહેર પાડ્યો હતો

૧૮૪૦ માં મુબધના પોલીસનો વડો મેજસ્ટ્રેટ મી પી ડબ્લ્યુ લીજેટ
હતો, તેણે પારસીઓમા આપઘાત થાય તો લાશને
ફરામજીની ખીજી ચીરવી પડે તો તેમા પચાયતને વાધો છે કે ક્રમ
સેવાઓ તે સબધી પૂછાવ્યું હતું ફરામજીએ ખીજાઓ
બેગા એ સામે વાધો લીધો હતો અને જરથોસ્તી નિયમ તૂટે નહિ અને
મુવેલાઓપર આજબ્ય શુન્દર નહિ તે બાબે સખત વિવેચન તે સબધી

મળેલી પચાસતની સભામાં કર્ણુ હવુ એ બાબેની સભા કામના દસ્તુર દાવરોની હાજરી સહિત નવરોજી જમશેદજી વાડીઆના તણુમાં મળી હતી.

આગલી પારસી અન્જુમન લાયક આગેવાન બહેદીનોને તેમના દરજ્જા, આહોશી અને ધર્મ ઉપરની શીદાગીરી વિગેરેની ‘દાવર’ નો માન- પીછાણુમાં “દાવર” નો માનવત એટકાબ વત એટકાબ આપતી હતી એ રીતે શેઠ બનાજી લીમજીને પહેલ ઠહેલો આ એટકાબ મળ્યો હતો ત્યાર પછી તેમના બીજા બેટા માણેકજી દાવર બન્યા હતા અને પાછળથી શેઠ નાનાબાઈ બનાજી લીમજી દાવર બન્યા હતા આ “દાવરો” બધા બહેદીનો છે એમ અટકેગ કરવામાં આવે છે બ્યારે અટક ઉપરથી કેટલાકો તેમને આયોરનાનો તરીકે ઓળખે છે બનાજી લીમજીના કુટુંબમાં બધા મળી છ જણ “દાવર” યાને કામના પ્રમુખનો ઓપધો ભોગવી ગયા હતા આ ઓપધો આ કુટુંબમાં લગભગ સવાસો વરસ સુધી ભરી રહ્યો હતો મહુમ સર દીનશાહ દાવર પુરાતન બનાજી ખાનદાન આદમી પેઢીએ ઉતરી આવેલા હતા

પચાસતના દફતરમાં ફરામજીએ જે અનેક સેવા બજાવેલી છે તેની નોંધ છે પણ કામની અદર જે બદીઓ પેવશ થાય ધર્મ તરફની તોનો સડો નાણુદ કરવા અર્થે મજહુબની કેળવણી અળવળ પારસીઓને મળે તોજ કામ પાર ઉતરી શકે તે મક- સદથી તેવણે “રાહનુમાય માજદયસની” સભાની સ્થાપના કરી હતી પણ અહીંઆથી તરેહવાર જાતની વીટ બણા પડતી હતી જેઓ ખોટા તો ખોટા પણ પોતાના મતને વળગી રહે તેઓ સામે સચાઇની લડત કરવી તે કેટલું મુશ્કેલ છે ? છતાં ફરામજીએ બહુ બહુ ખર્ચે પણ કામનું બધુ કરવાની કોશિશ કરી પણ એમના કામને જશ મળ્યો નહિ એમની સામે જે પણ શત્રુઓ જાગ્યા તેઓ સર્વેએ એમની ઉપર સખત હુમલા કર્યા હતા પણ તે વખતે સર્વેને એઓએ માફ કર્યા હતા

ક્રામજીનું નામ પવાઈની એસ્ટેટ કે જે હમણા થોડા વખતની ઉપરજ
 કમનસીબ સંજોગે વેચાઈ ખલાસ થઈ ગઇ
 ક્રામજીની પવાઈની એસ્ટેટ છે તેના નામ સાથે આજ સુધી જળવાઈ રહ્યું
 છે એવણુ પોતે ખેતીવાડી ને ઉદ્યોગ હુન્નરના
 બહુ મોટા હેમાયતી હતા અને મુબઈ તરફ આ દિશાએ તેઓએ ઉમદા
 કામો કીધા છે તેમા પોતાનો લાભ સમાયેલો હતો પણ સાથે સાથે પર-
 મારથી કામ પણ બજાવ્યું હતું જરથોશ્ત સાહેબે પોતાના પવિત્ર ગાથામા
 કહ્યું છે કે ખેતી અને રૂંડો ઉદ્યોગ કરવાથી પરવરદેગાર ખુશ થાય છે,
 તેમ ક્રામજી શેઠે 'પરતીને કે જે પડતર હાલતમા હતી તેને નવી જીવંતી,
 નવો જોશ અને નવો જુસ્સો આપ્યો હતો પવાઈની એસ્ટેટ મુબઈથી
 ૧૮ માઇલ દૂર છે ત્યાં એવણે બહુ મોટા વિનારમા ખરીદી કરી હતી
 જેમા રૂ, ચા, શેરડી, ગુચી, શેતુર અને આપાના અસખ્ય ઝાડો રોપ્યા
 હતા અને વેરાન જમીનને ગ્રાયા ફળદ્રૂપ બનાવી દીધી હતી એમાથી
 તેવણુને દર વરસે લાખોની ઉપજ થતી જે ઝાડો ખીજે ટેકાણે નહિ ઉગે
 તેના રોપા લાવીને ઉગાડતા, આ ઉપરથી એમને હિંદુસ્તાનના "લૉર્ડ
 લીસ્ટર" કરીને કહેવામા આવતા સર જોન માલકમ પોતાના એક
 અહેવાલમા જણાવે છે કે છાટી તાનુકો ખીલનામા ક્રામજી કાવસજીએ
 બહુ અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે તેણે કરેલા લખાણમાથી નીચલા શબ્દો
 ટાકીશુ — I lately paid a visit to the estate of Framji
 Cavasji at Paval and never was more gratified
 This highly respectable native has laid out much
 money in a variety of useful improvements He has
 sunk a number of wells, has built houses, and
 made an excellent road, planted a great quan-
 tity of sugar-cane, indigo, and mulberries for silk-
 worms, he has erected an excellent sugar-mill, which
 I saw at work and all the necessary buildings of an
 indigo manufactory But what I was most delighted
 with was the passionate fondness Framji appeared

to have for his estate His projected improvements of a tank, a garden full of fruit-trees of every country, the erection of a bungalow for English travellers and a sarai and the stables at the spot which the road to his estate leaves the Thana great road, will be most useful to the public, as it is exactly half-way between Bombay and Thana and mark the liberal spirit in which he has determined to fulfil the obligation of his lease” વિગેરે એક વખતે આજ ગવર્નર પવાઇની એસ્ટેટની મુલાકાત લેવા ગયો હતો જે વેળાએ ત્યાંનું બધું બાંધકામ જોઇને તે એટલો ખુશ થઇ ગયો હતો કે પોતાકેને ગળવામાં એક સોનાનું ધડીયાળ હતું, તે ફરમજીને તુરત બક્ષિશ યાદગારી દાખલ આપી દીધું

પવાઇના ૮ ગામો

પવાઇની એસ્ટેટના બધા મળીને ૮ ગામો હતા. જેના નામો નીચે મુજબ છે:—

૧ પવાઇ	૫ પાસપોલી
૨ સાકી	૬ તીર દાઝ
૩ તુગવા	૭ વીખરોલી
૪ કોપરી	૮ કાન્જી

એમાં બધા મળીને ૩૬૦ કુવાઓ ફરમજીએ ખોદાવ્યા હતા, અને જેમ આપણા શહેરમાં ગોવાળીઆ તળાવ જેવું મોટું તળાવ હતું તેવા એ તો તળાવ એવણે ખોદાવ્યા હતા જેના નામો પાસપોળી ટૅન્ક અને તુગવા ટૅન્ક છે વિસ્તારમાં ૧૩૦૦ એકરના વિભાગમાં ત્રણ ત્રણ મીઠાના અગર ચાલતા હતા જે પાછળથી સરકારને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યા હતા ખાસ, રેશમનો ઉદ્યોગ ઉપરાંત ફેટલીકતો દારૂ ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ ચાલતી આજેથી આ ભઠ્ઠીઓના ખાડાઓ તેમની ઝાખી હાલતમાં દીસે છે વળી

ફરામજીએ પોતાના વિસ્તારની આસપાસ યુવર કેઝાના ઝાડની ઝાડીઓ બાંધેલી નહોતી પણ agay ની જે મજબૂત ઝાડીઓ આવે છે તેનું બાધકામ કરી લીધું હતું, જેના પાછળથી ઘણા પૈસા ઉપજ્યા હતા કેરીના ઝાડની સખ્યા પહેલા લાખની હતી આજે નહિ તોબી ત્રીસેક હજાર ઝાડ દીસે છે પવાઇને બધો મળીને વિસ્તાર ૮૮૦૦ એકર જેટલો હતો ખેડુતો ૭૫૦૦ એકર જેટલા જમીનપર ખેતીવાડી કરતા કેટલીક તો પથરાની ખાણો હતી ન્યાયી કહે છે કે બોરીમદરનું રેશન વટીક પાછળથી બાધવામા આવેલું હતું વધુમાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે ન્યારે એજ રેશનનો પાછળથી વધારો થયો હતો ત્યારે જે પથરાઓ વાપરવામા આવ્યા હતા તે નક્કી પવાઇની એસ્ટેટમાનાજ હતા ૮ ગામોમાથી એક બકાત રાખેલું હતું જેની જેબી આવક થતી તે એમની એમ બનાજીના આતજી બહેરામના નીબાવ ફડમા જતી તે છેક પવાઇની એસ્ટેટ વેચાઇ ત્યાં સુધી અપાતી હતી

૧૭૯૮ મા ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીમા એક બ્રીટીશ અમલદાર થઇ ગયો હતો કે જેનું નામ સરજનહેલ-સરકેકાટ કરીને હતું પવાઇની એસ્ટેટ એને કંપનીએ સારી મેવાના બદલામા છાંટીના રોડ ફરામજી પાસે આસપાસના ગામડાં આપેલા હતા, જે ઉપર કેમ આવી ઉપલે અમલદાર કંપનીને ૩૨૦૦ રૂપીઆ ભાગ આપતો હતો ૧૮૧૬ મા એ મરણ પામ્યો એટલે ૧૮૨૬ મા કોકથુના કલેક્ટરે ઉપલા ગામડાં લઇ લીધા ૩ વરસ રહીને ફરામજીએ કોકથુના કલેક્ટર મારફતે મુખ્ય સરકારને અરજ કરી કે હું ઉપલા ગામડાંનું ૪૦૦૦ રૂપીઆ ભાડું આપીશ અને તે ગામડાંઓ મને આપવા ફરામજીની આ અરજ કરવાની મતલબ કંઈ પોતે મોટી ટ્રાસ્ટ મેળવવાની નહિ હતી

એવામા બન્યું એમ કે ૧૮૨૪ મા ફરામજીનો દિકરો મદ્રાસથી આવતા પનવેલ આગળ એકાએક બંદુક ફટવાથી ગુજરી ગયો મુગબાઇની ફરામજીએ એમના નામથી કંઈ સખાવતી કામ કરવાનું બાડી મન ઉપર લીધું ત્યાં કામાટીપુરા, ઝાટરોડ, ગીરગામ વિગેરે હાલ તો વસાયેલા છે, પણ ઉપલા જમાનામા તે બધું ઉજ્જડ હતું

લોકો થોડા ધણા વસતા હતા, પણ ત્યાં પાણીની બહુ હાડમારી પડતી હતી ફરામજીએ કાવસજી પટેલના તળાવની સામે એક જમીનનો ટુકડો ખરીદ કરી લીધો તેનું નામ મુગભાટવાડી આ વીધે જાણવા જોગ એ છે કે સરકારે કામાટીપુરામાં રહેતા લોકોની હાડમારી ટાળવા સારું એક મુસલમાનનામે ઉસલાજી મુલાનજીને પૈસે બે ટાકીઓ બાધી અને કાવસજી પટેલના તળાવ સાથે તેનું નળ મારફતે જોડાણ કરીધું હતું, પણ ફરામજી શેઠે જોયું કે બધા સુધી પાણી ઉપર આવે ત્યાં સુધી પાણી મળતું, નહિ તો સુકામણા, ઝેટલે પોતાના બેટાના મરણના ઉકમણાની મીજલસમા જણાવ્યું કે મારે ત્યાં એક કુવો બધાવવો કે બધાથી ચાલુ પાણી ટાકીને મળ્યું ગહે તેમ તેઓએ કરીધું હતું તેમણે ત્રણ કુવા ખોદાવ્યા અને પહેલા વહેલી મુખમ્મમાં પાણીની પાઈપો ન ખાવીને સ્ટીમ એન્જીન મારફતે કામાટીપુરામાં બધા હાલ “બે ટાકી” છે ત્યાં પાણી લઈ જવા માડ્યું એના ઉપર નહિ તોખી અરધા લાખનો ખર્ચ થઈ ગયો અને ૧૮૭૧ સુધી દર મહીને અઢીસો રૂપીઆનો ખર્ચ પોતે કરતા પછી એવણના વારસો એમ ચાલવા દેશે કે કેમ, એનો શક પેલા થતા એવણે મુખમ્મ સરકારને અરજ કરી કે પવાઇની એસ્ટેટમાં મોટો સુધારો કર્યો છે, અને દો બે લાખ રૂપીઆ હું ખર્ચી ચુક્યો છું, અને નહિ તોખી પાંચ હજાર રૂપીઆનું વરસાદી આપું છું, મારે એ જમીનનો ટુકડો મને આપવો હું અરધા લાખ વધારે આપવા તૈયાર છું આખરે સરકારે સાદું નક્કી કરીું હાલમાં ૩૬૦ રોડ અને મેલાસીસરોડ કરીને જે લતાઓ ગીરગામ, આઠરોડ બાજુએ આવ્યા છે તે ૩૬૦ અને બેલાસીસ કરીને બે ઇન્જનેરી અમલદારો અહીંયા ૧૮૨૦ થી ૨૫ ની સાલમાં થઈ ગયા હતા અને જેઓ ફરામજી બનાજીને પવાઈ એસ્ટેટ અને મુગભાટની વાડીમાં પાણી ખાતા બાધવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યા હતા તેઓના નામપરથી લેવામાં આવ્યા છે પવાઈની એસ્ટેટની ખરીદી કરવામાં ફરામજીએ પોતાનો કશોપણ સ્વાર્થ સાધ્યો નહિ, તેવણની મતલબ તો પરમારથીજ હતી મજબૂર અરજીનો મુખમ્મ સરકારના સેક્રેટરીએ જે જવાબ આપ્યો હતો તે ઉપરથી ઉપલી ખીનાને ટેકો મળે છે કે તેમની મતલબ ખીન સ્વાર્થી હતી આ લખતપત્ર થયા પછી ચાર વરસે ફરામજીની અરજ મંજૂર થઈ અને બે ટાકીમાં

ફરામજીની ઉદારતાથી ચોખ્ખુ પાણી શેકોને મળવા લાગ્યું ત્યાર બાદ આ નીચલી તખતી મુકવામાં આવી હતી

THE WELLS

From which these reservoirs are supplied, and the Establishment for driving the water are maintained

BY FRAMJI CAVASJ.

In commemoration of whose liberality this tablet is placed by the British Government

મુગભાટની વાડી બનાવવાના હાથમાં છેક ૧૧૦-૧૧ સુધી રહી હતી પણ તેનું કપિઆ એક લાખ અને ૬૦ મુગભાટની વાડીને વેચાણ થયું હતું એમાંથી અગાઉની ગોઠવણ બચત બનાવવાના વારસાને કપિઆ ૨૦૦ પાણીના બરવા પડતા હતા ત્યારે સરકાર સાથે એવી ગોઠવણ થઈ કે કપિઆ ૬૬૦૦૦ ફુટબીઓએ આપવા અને તેમાંથી મુમર્દ બાહર કયાબી પાણીછાણીની જરૂર હોય ત્યાં મહુમ ફરામજીના નામથી વાવ, કુવા તલાવ વિગેરે બંધાવવા જોકે આજે કેટલાક વર્ષ ઉપર થઈ ગયા છે છતાં તેનું એકબી કામ હસ્તીમાં આવ્યું નથી

પવાઇની એસ્ટેટનું સરકાર સાથે લખત થયું હતું તેમાં દરેક રીતની શરતો સરકારે મેલી હતી, દાખલા તરીકે હોંદુ પવાઇના ગામડામાં આના પૂજના સ્થળો જળવવા, ધર્મશાળા ધાર્મિક છુટાપણ અને સરાઇઓ ખોલવી, વાવ કુવા બાંધાવવા વિગેરે ૧૮૩૭ માં ૪૭૪૭૦ રૂપિયા પવાઇની એસ્ટેટ ફરામજીના હાથમાં આવી અને આસપાસના સાત ગામડા એઓના હાથમાં મેલાયા

જ્યારે પવાઈ પહેલ વહેલુ આવ્યું ત્યારે ભાગ્યે તેમાં સવાસે માણસો રહેતા હશે અને તેની ઉપજ જેટલું વરસાણ પવાઇની જા- આપવું પડતું હતું તેની ભાગ્યેજ બરાબર હતી હોજલાલી પહેલાં તે ફરામજીને ગાઠના ગોપીચંદ કરવા પડતા અને મેહનત જતી તે જુદી પણ પાછળથી એવણુ જેમ કહેતા તેમ

પવાઇને “સોનાની ખાણુમા” ફેરવી નાખી હતી વરાળ યત્રો, મુધરેલી ઢાંચથી નહેર ખોદવાના ઓળરો પાણી લઇ જવાની પાઇપો એ સમજી ૧૮૨૫ ના વખતમા તો તદ્દન નડુ અને લોકોને બારે નવાદ લાગતી પણ તે સર્વે વિલાયતથી મળાવીને અહીંઆ ઉપયોગમા લેતા, આથી જમીનમા કસ ધણે આવતો પહેલા શેરડીનો પાક એવણે ઉપજાવ્યો, તેમાથી ઓળ, ખાડ, વિગેરે બનાવતા પાછલા વરસોમા ગુળી, કાપી અપીણ, તથાકુ વિગેરે ઉગાડ્યા હતા હાલમા મુબમમા આગેબી રેશમ પકવવા સાડ કીડા ઉછેરે છે પણ કશુ બનતુ નથી પણ તે જમા નામા તો તેવણે શેતુરના ઝાડો રોપેલા, રેશમના કીડા ઉછેરેલા હતા. નીલગીરીની આહ, તરેહવાર હિંદુસ્તાનમા મળતા કુટ એ સર્વે પવાઇની એસ્ટેટમા ઉગતુ ફરામજીએ એસ્ટેટમા એક લાખ આપા રોપેલા હતા, અને પોતે કહેતા કે જો દરેક આપા ઉપરથી ફકત એકજ રૂપીઆ મારા વારસોને મળે તો તેઓ એક લાખ રૂપીઆ વરસ દહાડે ખાશે આ મહાન પારસીએ પાચથી દશ લાખ રૂપીઆ પવાઇને ફળદ્રૂપ બનાવવા માટે તેની જમીનમા રેડયા હતા સર જોન માલકમ અવરનર એક વખતે પોતાના સ્ટાફ સાથે પવાઇ આવીને રહ્યો હતો તેની પછી ૧૮૭૧ મા અરલ એવ કલેર કરીને અવરનર થયો હતો તે આવીને એસ્ટેટ ઉપર ઉતર્યો હતો ફરામજી સાથે ખાણી પાણી લીધે ની અને તેમના ઉમદા કામની પીઠાણુમા તે ઉમરાવજનદાએ તેમને એક દોઢ હજાર રૂપીઆની સાલ ભેટ આપી હતી પવાઇ એસ્ટેટની તરેહવાર કુટો ખેતીવાડી સોસાયટી પ્રફરશનમા દેખાવ દેવા જતી અને દર વેળાએ

ઇનામો લઇ આવતી

વિલાયતમા પહેલ વહેલી કેરીઓ કોઇથી ગૃહસ્થ તરફથી ભેટ લગીકે મળ હોય તો ફરામજી બનાજી તરફથી મળ હતી એનણે ૧૮૪૭ મા કે જે વેળાએ હાલના જેવી ઝડપથી સ્ટીમરો આવજા કરતી નહિ હતી અને મહીનાઓ પછી માલ આવજા થઇ શકતો હતા તે જમાનામા કેરી જેવુ નાજુક ફળ મહારાણી વિકટોરીયા ઉપર ભેટ દાખલ મોકલી આપવાનું બીડુ ઝડપ્યુ હતુ તે વખતે ફરામજીએ પોતાને હાથે એક

મહારાણી
વિકટોરીયા
ઉપર કેરીની
ભેટ

અગ્રેષ્ઠ પત્ર રાણી ઉપર લખ્યો હતો જે વાચવા ભેગ હોવાથી અત્રે
એમને એમ મુકી દઇશું

**To Her Most Gracious Majesty
the Queen of England**

May it please your Majesty,

The improvement and extension of steam navigation have now happily brought your Majesty's dominions at home and your dominions in the Eastern world so closely together, that I venture most humbly and most respectfully to lay at your Majesty's feet some specimens of the celebrated Bombay mangoes, in earnest hope that this delicious fruit, which has never before been transmitted to Europe, may reach your Majesty in a state of preservation and prove acceptable. Such precautions have been adopted to preserve the fruit as appear most efficacious, but if the botanists of your Majesty's dominions at home can prescribe a preferable method, it shall be adopted in the transmission of further supplies of this or any other kind of fruit peculiar to the country which has not hitherto been seen in Great Britain "

Your Majesty's most obedient
and faithful Eastern subject

Bombay,
13th May 1838

} FRAMJI CAVASJI

એની પીઠાણુમા રાણી તરફથી એમને ખાસ એક પત્ર મળ્યો હતો કે
જેમા એમની સેવાની પીઠાણુ કરી હતી

ક્રામભ એક સાહસીક પુરુષ હતા તે આપણે જોઈ ગયા છીએ ખેતી-
વાડી ઉપરાંત એવણે ધણીક સ્થાનીક કંપનીઓ
ક્રામભનો જાહેર સાથે સંબંધ ધરાવ્યો હતો એમાં તે વખતે
કંપનીઓ સાથે સંબંધ તરતની જ આઠ પી રેલ્વે હસ્તીમાં આવી
હતી, તેની મૂળ સ્થાપના ઇંગ્લેન્ડમાં થઈ હતી અને જે મુખ્યગરાઓએ
થોડા ધણા શેરો લીધેલા તેમાં ક્રામભ એક હતા એવણે એક લાખ
રૂપિયા બસો ગેરમાં રોકેલા જો કે પહેલા કંપની ઉપર મુશ્કેલી આવી
પડેલી કારણકે ઘાટ ખણી કાઢવામાં ધણા પૈસા જોઈતો હતો પણ
પાછળથી આ કંપની સંધાર બની હતી કંપનીની મુશ્કેલીમાં ધણા
દેશીઓ ખમી ગયા હતા પણ ક્રામભ ચીવટ થઈને વળગી રહ્યા હતા
જેથી યુરોપીયનોમાં એમની આટ બહુ સારી હતી

એજ મીતે વરાળ યંત્ર હસ્તીમાં આવવાથી નરેહવાર સાદમો અહીંઆ
ઉભા થયેલા હતા એ મર્ચમાં ક્રામભ ઉપલાનતા હતા, દાખલા તરીકે
“ક્રાઉન સ્પીનીંગ વીવાગ કંપની” નિકળેલી હતી જેમાં એવણે અરધો
લાખ રૂપિયા રોકેલા હતા ઉદ્યોગ હુજર માટેની નિશાળ મુખ્યત્વે
સ્થાપવાનું એવણે પહેલ વહેલુ સુજેલું હતું અને પોતાની હેયાતી દરમી-
યાન એક સ્થાપવા માટે ચળવળ ચલાવી હતી, પણ આપણા દેશીઓ એ
આબદમાં આગળ નહિ વધેલા હોવાથી તેમની યોજના પડી ભાગી મુખ્ય
એકનેબી ૧૬૦ જેઠા લઈ ને તેને મોટો ટુકો આપનારાઓમાં એઓ
એક હતા

બ્યારે ૧૮૨૩ માં પહેલ વહેલી ઇન્ડ્યુરન્સ કંપની નામે નવી બોમ્બે
ઇન્ડ્યુરન્સ મોસાયટિ ટ્રીને નીકળી હતી ત્યારે તેના રૂા ૧૫૦૦૦) ના
૮૦ જેઠા હતા તેમાંથી માત્ર ગણત્રીનાજ પારસીઓએ જેરો લીધા હતા
ક્રામભ શેક પોતે પણ લઈને કંપનીમાં એક ભાગીદાર તરીકે જોડાયા
હતા આ રીતે પહેલ વહેલા વીમાં સંબંધી ચળવળ કરનારા પણ
તેઓજ હતા બીજે વરસે બોમ્બે લાઇફ ઇન્ડ્યુરન્સ કંપની નીકળી
હતી ત્યારે તેમાંથી એઓ ભાગીદાર હતા ૧૮૩૫ માં સરકાર તરફથી

પહેલ વહેલા સેવીગ બન્ક સ્થાપવામા આવી હતી તેના એક ડીરેક્ટર દાખલ ફરામશ કાવસજીને ઠરાવવામા આવ્યા હતા વર્ણી ૧૮૩૬ માં 'બોમ્બે એમ્બર ઓફ કૉમર્સ' હસ્તીમા આવી તો તેને પણ સ્થાપવામા ફરામશએજ કીમતી મદદ આપી હતી

બનાજી શેઠ જેટલા પૈસા વાળાને હિલોગી હતા તેટલા યકીનમા પ્રમાણીક ને સાચા હતા પોતાનો ધર્મ સમજવા સારૂ જદ બનાજીજી પહેલવી, ફારમી વિએરે કીતાબોનો તરજુમો કરાવતા અને તે વાચતા એ રીતે "વદીદાદ" "ચજશની" ના તરજુમા હજરો રૂપીઆ આપીને કરાગ્યા હતા એજ રીતે વર્ણી અંગ્રેજી ગુજરાતી પણ વાંચવાનો ધણો શોખ હતો એથી પોતે ધણા ધરમાતુ અને નેક હગી ગુજરનાર હતા જેમ પોતાનો દિકરો ગુજરી ગયો ને સખાવતમા નાણા વાપયા તેમ ૧૮૩૧ માં એવણુની એક દિકરી નામે દીનઆઇ ગુજરી ગઇ હતી તેવણુના નામથી એવણુ ચોપાટી ઉપર એક જમીનનો ટુકડો લીધો અને રૂપીઆ પચીસ હજરને ખરચે એક દખમુ બ ધાંચુ દખમુ ઇજાગ્યુ ત્યારે હજરો પારસીઓ એકઠા મળ્યા હતા અને સર્વે ઠેકાણે ફરામશએ જાહેર તહેવાર પળાવ્યો હતો જાણુવા જોગ એ છે કે આ દખમાનો પ્લાન પહેલ વહેલા પારસી ઇજનેર પસાર થયેલા તેઓમા એક સોરાબજી પુણેગર હતા તેઓએ રચ્યો હતો એ વરસ રહીને ગવરનર ક્લેર આ દખમાની મુલાકાતે ગયો હતો અને તેને ફરામશએ દખમાનો એક મોડલ આપ્યો હતો જે પાછળથી વિલાતની એંગ્લીયાટીક સોસાયટીમા મુકવામા આવ્યો હતો

તે વખતે આપણામા એવી માન્યતા હતી કે પોતાના વડવાના પુત્ર્ય અર્થે જે કઇપી ધર્મખાતુ બાધવામા આવે તો તે બનાજીજી આતશ એક સવાળુ કામ છે ફરામશ પેતે પોતાના બહેરામ બાપના એક દીનદાર અને તાબેદાર બેઠા હતા પોતાના બાપના નામથી પોતાના ભાઇઓ માથે મળીને બનાજીજી આતશ બહેરામ સ્થાપવાનો ધરાહો કર્યો હાલમા જ્યાં ચરનીરોડનું સ્ટેશન છે ત્યાં પહેલા દરીઓ હતો, એની પાસે એક જમીનનો ટુકડો લઇને

કે જ્યાં હાલ આતશ બહેરામ આવેલું છે ત્યાં એક બાધવાનો ઠરાવ કીધો. દખ્ખુ બાધાંયા પછી ૧૪ વરસે આતશ બહેરામ હસ્તીમા આંબુ દસ્તુર જમશેદજી જમસાંપ આસાનાએ સર્વે કીયા કામ કીધું હતું અને બાધા મળીને અઢી ત્રણ લાખનો ખર્ચ થયો હતો. જેમાંથી એકથી દોઢ લાખ તો ફરામજીએ આપ્યો હતો, અને વળી ચાલુ નિભાવ ફરડને સાર પવાઈ નજદીકના એ ગામડાએ આપી દીધા હતા વળી ૩૫૦ આ એક લાખ ગહમ્યાર કરવા માટે એલાયદા મુક્યા હતા અને પોતાના એ દિકરાઓ તેમજ બત્રીજ અને બાધને ત્રસ્ટીઓ નેમ્યા હતા પાછળથી જ્યારે ફરામજીના ધણીઆણી ગુજરી ગયા ત્યારે એવણના દિકરાઓએ નાણાની એક રકમ ભેગી કરીને દસ્તુરોને રહેવા માટેનું મકાન વિગેરે કરી આપ્યું.

ધડપણ થતા ફરામજીને પિશ્તાબનું દરદ લાગુ પડ્યું હતું અને બહુએ ઉપાધ કીધા પણ કંઈ બન્યું નહિ એટલે ૮૫ વરસની ફરામજીનું મરણ બુજેરગ વયે પોતાના મજગામ ખાને રહેવાના મકાનમાં ૧૮૫૧ મા ૧૨ મી ફેબ્રુઆરીએ મરણ પામ્યા હતા એમના પાછલા દિવસો સુખી ન હતા કારણ કે એમના બેટાઓએ એમને રજા કીધા હતા વળી મરણ આગળ એકજ વરસ અગાઉ એમનું વહાણ “સુલેમાન” મદ્રાસ ખાતે ફુબી ગયું હતું અને બીજી કલકત્તામાં બળી ગયું હતું મરણ વખતે એમણે સારા દિવસો નહિ જોયા હતા એમની સંધગી દોલત એમના વિધવા બચ્ચુબાઈ પાસે ગઈ જેઓએ ૧૮૫૮ મા ૯૨ વરસની ઉંમરે ગુજરી ત્યાં સુધી ધર્મી કામે કરવા પાછળ પોતાની જી દગી ગાળી હતી.

ફરામજી સ્વભાવે ધણા નેક હતા અને આકળા હોવાજતા કોઈનેબી તેનો ગુનાહ માફ કરવાને તૈયાર હતા સન્મ્યાધને ખાતર ફરામજીના ગુણો એવણે તરેહવાર દુ ખો વેઠ્યા હતા પ્રમાણીક નીજાથી પોતાનો ધ મોધાપો ધણો વધાર્યો હતો બાપ બપાવા તરફથી દોલત મળી હતી તેથી ખ તીલા કાળજીમદ અને ઉમ ગી હતા, ધરસ સારની જી દગીમાં બહુ ખટપટ થયેલી ત્યારેબી ધીરજથી સંધળું સહન કરી લીધું હતું પ ચાચતના ત્રસ્ટી તરીકે એવણે ધણી સુલેહ સ પથી

પોતાનું કામ બળવું હવે અને ખાનગી કુટુંબોમાં વધવાડ થતી ત્યારે
 ધરમેળે બધા ફેંસલા ચુકવતા એક ધણો રમુજ દાખલો છે એકબીજા
 પ ચાચતને અરજ કરવા ગયો કે મારી બરીથી મને છુટા છેડા આપો
 ફરામજીએ તેને ઘેર બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે તેનું કારણ શું ? જવાબ
 મળ્યો કે મારી બેરી ધણી કાળી છે અને મને ગમતી નથી ફરામજીએ
 બીજે દહાડે પાછો બોલાવ્યો અને તેજ ઓરડામાં પોતાના ધણીઆણીને
 પણ બોલાવ્યા ત્યારે ફરીઆદીએ ફરીને કહ્યું કે મારી બેરી કાળી છે અને
 ગમતી નથી ત્યારે તરતજ પોતાના ધણીઆણી તરફ આગલી કરીને
 કહ્યું કે આ મારા ધણીઆણી તારી બેરી કરતા વધારે કાળા છે છતાં પણ
 હું તેમને રાખું છું અને તેવણના હુકમસર ચાલું છું પેલા ફરીઆદીને
 બહુ ખજલત લાગી એટલે માફી ચાહી પોતાની બેરીને પાછી પોતાને
 ધર લઇ ગયો અને ફરામજીએ તેને સારી સેસ કરી આખી ફરામજી
 ઉધોગી અને સાહસીક કેટલા હતા તેના અનેક દાખલાઓ ઉપર
 નોંધ ગયા છીએ

કામની સંખ્યાવતોમાં જે કામ કાંધા તેમની ટુક નોંધ ઉપર લીધી છે
 પણ એ ઉપરાંત સાર્વજનિક સંખ્યાવતો પણ ધણી કાંધી
 ફરામજીની સંખ્યાવતો હતી પોતે કદમી હતા જેથી કદમીને લગતા ગહબાર
 ફડો કાઢેલા હતા મોટા મોટા જાહેર ફડો ઉભા થતા
 ત્યારે એઓ બધાં વિના રહેતા નહિ, દાખલા તરીકે સર ચાર્લ્સ ફોરબ્સ
 ૧૮૧૧ માં ફારેગ થયો ત્યારે તેને એક “સરવીસ પ્લેટ” બેઠ આપવાના
 ફડમાં ૧૬૦૦ રૂપીઆ બધાં હતા એ રીતે એલેક્સનડર બેલક જે કાઉ-
 ન્સીલનો મેમ્બર હતો તેને, જેમ્સ ક્રોફરડ કે જે જાણીતો મેજસ્ટ્રેટ હતો,
 કરનલ બ્રુક્સ કે જે સરકારી આરજીટેક્ટ હતો તે, ગવર્નર એલ્ડી-સટન
 નેત્ર શાળાનો વડો વિલીયમ જેકરસન, કાઉન્સીલનો મેમ્બર જોન રોમર
 એ સર્વે નોકરીપરથી ફારેગ થયા હતા ત્યારે તેમને બેઠ આપવાના ફડમાં
 ફરામજી બનાજીની મુખ્ય મદદ હતી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૧૨ માં
 સંખ્યાવતો ફડાળ પડ્યો હતો જેમાં હજારો દેશીઓ મુબમ્મ તરફ નાસી આવ્યા

હતા ત્યારે શેઠ પેસ્ટનજી બમનજી વાડીઆ, દેવીદાસ હરજીવનદાસ અને નાગરદાસ મોદીએ આ બહેર ફડ સ્થાપ્યું હતું જેમા પારસીઓએ એકદર રૂ. વીસ હજાર જેટલા ભર્યા હતા જેમા ફરામજીનો દોઢ હજાર જેટલાનો ફાળો હતો.

૧૮૧૫ માં લશ્કરી મીપાઇઓને માટેના અસાયલમમાં, વોટરનુની લડાઇનો નામાકીન હીરો વીલ ગટન મરણ પામ્યો ત્યાં તેના ફડમાં, નેટીવ એડ્યુકેશનના બીલ્ડોંગ ફડમાં બોમ્બે જનરલ લાઇબ્રેરીના ભાડા ખાતે, પાનરાપોળમાં, ૧૮૩૭ માં સુરતમાં આગ લાગેલી તેના સકંઠ નિવારણ ફડમાં, ૧૮૩૭ માં કોઠના દેવળમાં ધડીઆળ મુકાવી આપ્યું હતું તેમાં, તેમજ ઉત્તર પશ્ચિમમાં દુકાળ ભગેવે તેના નિવારણ ફડમાં વિગેરે, તહેવાર નાના મોટા ફડોમાં ફરામજી બનાવ્યો પોતાનો હિસ્સો ડોઢ ઠેકાણે એ હજાર તો કોઢ ઠેકાણે ચાર હજાર એન ભરીઆપ્યો હતો એલડી-સટન કાંવેજમાં ૧૮૩૫માં કલેર સ્ટોલરનીપ સ્થાપી હતી તેજ રીતે જમશેદજી જીજીલાઇ ટ્રાનસલેશન ફડમાં પણ એવણે ૧૮૪૨ માં રૂપીઆ ૫૦૦ ભર્યા હતા, ટ્રાટ મેડીકલ કોલેજમાં એક ઈનામ સ્થાપેલું, રીડસ સ્કોલરશીપના સ્થાપક એ જુ હતા, ૧૮૫૦ માં સુવાવડ ખાતુ દસ્તીમાં આબુ ત્યારે તેના ફડમાં એવણે નાણા ભરી આપેલા હતા આ તો બધી એમની નાની સુની સખાવતો હતી.

આ વખતે એટલું જણાવવું જરૂરનું થયું પડશે કે ૧૮૧૪ માં કેટલાક પારસી, હિંદુ મુસલમાનોએ મુબઇના ગવર્નર સર આઇવીન નેપીઅનને અરજ કરી હતી કે પોલીસના માણસો રસ્તામાં કરતા જાનવરોને પકડી લઈ જઈ માગી નાખે છે માટે તેનો અટકાવ થવો જોઈએ આ અરજમાં વાડીઆ, પાડે, શેઠ વિગેરે ખાનદાનોની સહીઓ ભેગી ફરામજી બનાવ્યો પણ કરી હતી અને ચળવળ જોશબર ઉપાડી લીધી હતી જે એમનો દયાળુ દીલ શુરદો કેટલો હતો તે બતાવી આપે છે.

મુબઇમાં ગરીબ સ્ત્રીઓને માટે એક સુવાવડખાનું સ્થાપવા બાબે ફરામજીએ જ દિવચાલ ઉપાડી હતી તે આપણે જોઇશું ૧૮૫૦ ના

એગ્રીલ માસમા ટાઉન હોલમા ઝાં મી બલ્ડના પ્રમુખપણા હેઠળ
અગ્રેજ તેમજ દેશીઓની એક જાહેર સભા મળી હતી જે વખતે
સ્ત્રીઓના સુવાવડ વખતના મુશ્કેલ વખતે તેમને હામતી મદદ મળવી
જોઈએ એવું ઠરાવવામા આવતા આન્ટ મેડીકલ હોલ જેમાજ એક
આબ્સ્ટ્રેક્ટીક ખાતુ સ્થાપવા સબધી ઠરાવ કરવામા આવ્યો. તે માટે જે
કમિટી નેમાઈતેમા ૬ પારસીઓ હતા એમાના એક ફરામજી શેઠ હતા.

જ્યા હાલ ફરામજી કાવસજી ઈન્સ્ટીટ્યુટ તૃટી ગયું છે ત્યાં તેની પાસે
પહેલા પોર્ટુગીઝ સરકારના વખતમા એક ધોખીએ
ફરામજી કાવસજી પોતાના જાતભાઈઓ માટે એક તળાવ બાંધ્યું
અને ધોખીતલાવ હતું અહીંયા ધોખીઓ કપડા ધોવા આવતા,
એમ કરતા તળાવનું પાણી બહુ ગદુ થઈ ગયું વળી ૧૮૩૯ મા વરસાદ
નહિ પડવાથી મુકમણ થઈ ગયા તેથી ફરામજીએ પોતાને ખરચે તળા-
વને સાફ કરાવ્યું અને ઉંડુ ખોદાવ્યું એની ઉપર ફરામજીને અરધો લાખ
રૂપિયો ખરચ થયો હતો એક વરસ બાદ મુખ્યમંત્રી ગવર્નર સર જોન
કારનેક આ તળાવની તેમજ મુગમાટવાડીની મુલાકાત લેવા ગયો હતો
અને તળાવને “ફરામજી કાવસજી ટેન્ક” કરીને નામ આપ્યું હતું અને
એક શાલ તેવણને ભેટ આપી હતી.

ફરામજીની પહેલા જો કે હિંદુસ્તાનમાં રામ મોહન રાય જેવા બહુ
મોટા આસામીઓ મરી ગયા હતા છતાં તેઓના
ફરામજીના માન નામથી એવી જાહેર સભા મળી ન હતી કે જ્યાં
મા મળેલી સભા આગળ સરકાર તેમજ પ્રજા, કોમ તેમજ પર
કોમ સર્વ એકઠા થઈને મરહુમના ચુલુની તારીફ કરી હોય. ફરા-
મજી કાવસજીના મરણ બાદ એવી સભા મળી હતી અને તે હિંદુ-
સ્તાનમા પહેલ વહેલી હતી સદર અદાલતનો વડો જજન લગેષ્ટ હતો
તેના પ્રમુખપણા હેઠળ ટાઉન હોલમા એક ગજવર મીટીંગ ભરવામા
આવી હતી તે વખતે હિંદુઓમા જગન્નાથ શંકર શેઠ, મુસલમાનોમા
મહમદ બાઈ રોએ સાર પછી નારાયણ દીનાનાથ, વરજીવનદાસ માધવદાસ
વિગેરે જેવા હિંદુભાઈઓ અને સૌથી મશહુર પારસીઓ હાજર હતા.

સર અરસકીન પેરી અને હગેષ્ટે ધણા જીન્સાદાર અને નાણવાનગ
બાપણો કીધા હતા જેમ કરતા સર અરસકીને નીચે મુજબ નણાંયુ
હતું—

સર અરસકીન પેરીએ કરેલી સ્તુતી.

You, as his friend and as your colleague Mr Chairman, know how highly I estimated the character of our deceased friend He was not a scholar and for the last ten years of his life he was not a wealthy man, indeed, he had fallen into evil days, and yet he managed to secure the esteem and love of all who came within his influence, and the question which suggests itself is what were the qualities which now we esteem and love which he possessed of all the inhabitants of Bombay His eminent good citizenship He possessed that virtue, not common among people now, in an eminent degree It is a virtue too little exemplified by our Hindu friends, who, I hope, will excuse me for so saying, nor is it universal among the Parsis, but it is more so among them and among other classes Framji Kavasji exercised that virtue more than others of his countrymen he was a steady good citizen, bold enough to speak out his opinion, and energetic to exert himself to do his country good. These virtues we are desirous to see universal

ત્યાર બાદ જગન્નાથ શા કર શેઠે એવો ઠરાવ મૂક્યો હતો કે દ્રામણ
કાવસણની શાદગીરી નાળવવી અને પ્રોફેસર પેટને ટેકો આપતા એવું
જણાવ્યું હતું કે દ્રામણ કાવસણ ઇનસ્ટીટ્યુટ નામનું એક મકાન બિલુ

કરવું કે ન્યા આગળ રટુડન્ટસ લીટરરી અને સાયનટીશીક સોસાયટીની દેખરેખ હેઠળ એક મ્યુઝીયમ તેમજ લેકચર રૂમ, લાયબ્રેરી વિગેરે સ્થાપવામાં આવે એમ કરતા પ્રોફેસર પેટને એક બહુ જાણુવા જોગ બાપણુ કીધું હતું અને ફરામજી શેઠની સેવાની જાળમાં રતુતી કરી હતી સર અર્સકીન પેરીએ જે તારીફ કરી હતી તે ઉપર ટાકવામાં આવી છે પણ એ વખતે દાદાબાઈ નવરોજી એલફીન્સ્ટન ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં પ્રોફેસરના નવા સવા ઓફીસ ઉપર આવેલા હતા તેવજેખી આ તકે એક બહુ અસરકારક બાપણુ કરતા પોતાની રટુડન્ટસ લીટરરી સોસાયટીને મદદ મળે તે સારૂ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સ્થાપન કરવાની સખત બલામણુ કીધી હતી

આ વખતે સભાને છેડે શેઠ સોરાળજી પેશતનજી ફરામજી કે જેઓએ પાછળથી લગભગ ૩૫૫૫૫૫ ૭૭૭૭૭૭ ફરામજી મહુમ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં ભર્યા હતા તેઓએ પોતા તરફથી માનવામાં આવેલો આભાર ના બપાવા તરફથી ઉભા થઈને એક બાપણુ આપ્યું હતું જે ઉપરથી જણાય છે કે ફરામજી શેઠ પોતે કુટુંબ કબીલા તરફ કહેવા માયા અને મમતાથી વર્તતા હતા અને અમની હસ્તી વટીક કુટુંબમાં ગોયા રોશની પાથરનારી હતી આ સોરાળજી શેઠ પોતે જણેલા હતા એટલે એમનો વિદ્યા અભ્યાસ તરફ કુદરતી શોખ હોય એ બનવા જોગ છે એમણે પાછળથી કેટલીક લાઇબ્રેરીઓને ધણી કીમતી ચોપડીઓ ભેટ કરી હતી જેમાંથી કેટલીક મુલલા શીરોઝ લાયબ્રેરીમાં પણ છે આ ચોપડીઓમાં ખાસ કરીને ઇરાનની તવારીખને લગતા ઝોરીજીનલ ચિત્રોના જે પોથા છે તે આજે કંથે મળતા પણ નથી

ફરામજી પોતે જેટલી કેળવણી, વિદ્યા હુજર વિગેરેનો ટેકો આપનારા હતા તેમ વળી તેઓ છાપાને પણ મદદ કરનારા “ જોએ ટાઇમ્સ ” હતા સર ચાર્લ્સ મેટકાફ ન્યારે પ્રિન્ટિશ કંપની ફરામજીની કચેલી રતુતી તરફથી ગવર્નર-જેનરલ નેમાયો હતો ત્યારે તેણે છાપાનું છૂટાપણું પહેલ વહેલું આપ્યું હતું તેજ જમાનામાં ફરામજી જીવતા હતા મુબઈમાં “ મુબઈ સમાચાર ” જેવું પત્ર ફરદુનજી બહેરામજી મર્ઝીયાન ચલાવતા હતા અને અંગ્રેજીમાં “ જોએ ટાઇમ્સ ” મુખ્ય હતું

કે જેને અગાઉના પારસીઓનો મોટો ટેકો હતો. જ્યારે ૧૮૫૧ માં ફરામજી ગુજરાત ત્યારે “ટાઇમ્સ” નો અધિપતિ ડૉ. બ્યુઇસ્ટ હતો કે જે ફરામજીનો અત્યંત મિત્ર હતો. બ્યુઇસ્ટ ફરામજીનો કેટલો આભારી હતો— જોયા છુટાપણ ભોગવતો એક ડાપો ફરામજી શેઠને કેટલો આભારી હતો તે તેણે ફરામજીના મરણને દિવસે એક લખાણ આર્ટિકલ લખી તે ઉપરથી જણાય છે. બ્યુઇસ્ટ એ સંબંધમાં પોતાના લખાણમાં જણાવે છે—

“ A vast addition to the number of the European community and increase to the merchandise of the Presidency having been occasioned by the operations of the new charter fostered as they were by the exertions of a succession of able and patriotic administrations in the period just preceding 1840, it became apparent that new life-blood was wanted in the press, and that newspapers must from henceforth have much more important tasks to perform than the announcement of the reliefs of the army, the chronicling of the movements of the Governor, or festivals at Government House, the accidents of the chase or calamities of famine or conflagration. A free press was desiderated for the advocacy of public measures now that freedom of discussion had been permitted to newspapers and a public created for their perusal, while the opening up of the overland communication was beginning to permit the transmission of enlightenment to the people at home through the journals of India. To this as to all other changes in the political sky the subject of our notice was fully alive, and Framji Kavasji was one of the first of those who

exerted themselves to bring into existence the journal which now chronicles his demise” બોમ્બે ટાઇમ્સ ” જે પાછળથી “ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ” મા ફેરવાઈ ગયું તેને હસ્તીમા લાવનારાઓમા ફરામજી એક આગેવાન હતા તે છેલ્લા વાક્યપરથી આપણને જણાઈ આવે છે

ફેળવણી વિગેરેના કામમા ફરામજી શેઠ ઉદાર વૃત્તિથી વર્તતા હતા તેનો એક વધુ દાખલો એ છે કે જ્યારે ૧૮૨૨ મા મોબેદ ફરદુનજી મર્ઝબાનજીએ પહેલ ઓહેલુ સમાચાર પત્ર કાઢ્યું હતું ત્યારે તેમા બધા મળીને ૬૭ પારસીઓએ ધરાક તરીકે પોતાના નામ નોંધાવ્યા હતા એમા ફરામજીનું પણ એક હતું વળી બીજી અનેક રીતે પણ આ પત્રને એઓએ ટેકા આપ્યો હતો

ફરામજી કાવસજી બનાજીએ ખરૂં જોતા હાલની મુબઈની જાહેર જીન્ડગીનો જોયા પાચો નાખ્યો હતો તેવજી અને ત્યાર ફરામજી અને જાફ નવરોજી ફરદુનજી એ બે જણાને દાદાભાઈ જાહેર જીન્ડગી નવરોજી અને સર શીરોઝશાહ મહેતાની મહાન જાહેર જીન્ડગી આભારી છે. સર શીરોઝશાહ હ મેશા કહેતા કે જાહેર જીન્ડગીનો પહેલ ઓહેલો પાચો નાખનાર ફરામજી કાવસજીજી હતા એ રીતે દાદાભાઈ નવરોજીથી ફરામજીના આ સબંધને મધુર રીતે યાદ કરતા

આ મકાનની હસ્તી કેમ થઈ તે આપણે જાણ ગયા છીએ તેને લગતું જે ફડ બોલવામા આવ્યું હતું તેમા પહેલા હકીકતમા ફરામજી પારસીઓએ રૂપિયા ૪૨૮૫, યુરોપીઓએ ૩૭૫૫ કાવસજી હિંદુઓએ રૂ. ૧૨૭૭, મુસલમાનોએ ૨૫૬, ઇન્ડિયન ઇન્ડિયન ઇ. ૫૦ અને પોર્ટુગીઝોએ રૂ. ૧૫ મળીને એકલર જુમ્લો રૂ. ૮૬૩૮ નો થયો હતો જેમાં મુબઈ સરકારે રૂ. ૪૦૦૦ ઉમેર્યા હતા વધારે ઉધરાણુ થતા રટુડન્ટસ લીટરરી સોસાયટીએ રૂપિયા ૬૦૨૦ ભર્યા હતા સૌથી વધુ રકમ પાછળથી ૫૪૨૦૦ જેટલી શેઠ સોરાજી પેસ્તાનજી ફરામજીએ ભરી હતી જેઓ મહુમના દીકરાના દીકરા થતા હતા સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૪ મા લાઇબ્રેરી બોલવામા આવી હતી અને

ઇન્સ્ટિટ્યુટનું મકાન તેજ સાલમાં ફેબ્રુઆરીની ૨૪ મી એ ખોલ્યું મૂકવામાં આવ્યું હતું

૧૮૬૨ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ઑન શેઠ જગન્નાથ શંકર શેઠના પ્રમુખપણા હેઠળ દરામજી કાવસજી તળાવ નજીક ઇન્સ્ટિટ્યુટનો પાયો નાખવામાં આવ્યો હતો જે વખતે મુખ્યના સર્વે નામાકિત પુરૂષો હાજર હતા જગન્નાથ શેઠે બહુ કીમતી વિવેચન કીધું હતું છેવટે તેણે જણાવ્યું હતું કે x x x “Framji Cavasji was one of those whom you would call ‘Old Bombay’ and for my my old friend and for that class of ‘old’ Bombay,” I would express the hope that, when in the enjoyment of the benefits thus secured to you by them in this instance as well as in numerous others you may have a kindly thought for those to whom you are indebted for them” જગન્નાથ શેઠે તખ્તી જડી હતી જેમાં પાયાની તારીખ વાર તેમજ દરામજીનું નામ સર્વે ક્રાંતરવામાં આવ્યું હતું

પહેલા મ્યુઝીઅમ અને બીજા પ્રકારના કેળવણીને લગતા હિસાબો પણુ આજ ખાતામાં મેલવાની બલામણુ કરવામાં આવી હતી , પણુ પાછળથી વીક્ટોરીઆ મ્યુઝીઅમ સ્થપાયું એટલે મ્યુઝીઅમ વિગેરેને લગતી સર્વે ચીજો ત્યાં લઇ જવામાં આવી હતી અને ઇન્સ્ટિટ્યુટ જે કામો માટે પાછળથી તે આજ સુધી વાપરવામાં આવતું હતું તેને માટેજ રાખવામાં આવ્યું હતું આ આલીશાન મકાનમાં દરેક પ્રકારના મહાન મેળાવડા થયા હતા અને દાદાબાઈ નવરોજી, શ્રીરાઝશાહ મહેતા, મહાદેવ રાનાડે, ગોપાળ ગોખલે, કાશીનાથ તેલંગ તેમજ તેવાજ યુરોપીઅન વક્તાઓએ તરેહવાર પ્રકારના બાણણુ આપ્યા હતા દરેક પ્રકારની સાર્વજનિક હિલચાલનું બી દરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં રોપાયેલું તવારીખમાં નોંધાયું છે

રસ્તમજી અને ખરશૈદજી કાવસજી બાવાના બીજા દીકરાઓ અને
 ફરામજીના બાઇઓ થતા હતા તેઓ વિષે થોડુંક
 રસ્તમજી કાવસજી જણાવવું લાયક થઈ પડશે પારસીઓમા
 અનાજ સાહસિક જીવનનો ધણો છે તે તો ખુદ આજેબી
 આપણને જણાવીતી બીના છે પહેલા તો ગોયા
 દરેક પારસી બચ્ચો પોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો સ્થાપવાની પોતાની ફર્જ
 સમજતો આજે પારસી જીવાન્યાઓ થોડું ધણું શીખ્યા નહિ શીખ્યા
 એટલે નોકરીચાકરીએ લાગી જાય છે અને પછી તેમા સબડયા કરે છે
 અને આગળ વધવા યા સ્વતંત્ર ધંધો ધાપો હાથ ધરવાની કશીબી વેતરણ
 કરતા નથી તેમ પહેલાં હતું નહિ રસ્તમજી કલકત્તે ગયા હતા અને
 સ્વતંત્ર વેપાર બહોળા પાયાપર કરવા માડ્યો હતો તેમના કેટલાક
 બહાણો દર્યાપર મુસાફરી કરતા હતા કલકત્તામા તે વખતે બ્રીટીશ કમ્પનીની
 સત્તા હતી અને વેપાર વણજમા પણ તે સાથી પહેલું આવતું હતું પહેલા
 તો રસ્તમજીએ એકલા જ જમીને ત્યાં ધંધો શરૂ કર્યો હતો પાછળથી બેરી
 છોકરાને બોલાવ્યા હતા જે ઉકમાઇની મુસાફરી વિષે આપણે આગળ
 એશ્વરો કરી ગયા છીએ વેપારી અને બહાણના માલેક દાખલ તેઓએ
 ગ જનવર બીઝનેસ સ્થાપ્યું હતું એક વખતે તેઓ ખુદ પૂર્વના શાહ
 મોહામર ગણાતા હતા એમની પેઢી ઉપર સોનું રૂપું ગણવા સાદું
 મહેતાજીઓની ફ્રેજ ગોયા લાગતી. આજે એક કુટુંબ વિષે એમ
 કહેવામા આવે છે કે તેમને ત્યાં દરરોજ શેર સોનું આવે છે પણ રસ્તમ-
 જીને ત્યાં તો રોજનું ગોયા મણુ સોનું રૂપું બેગુ થતું ફરામજી કરતા
 રસ્તમજી બહુ નસીબવાળા હતા, ફરામજી પાસે મોટી દોલત નહિ હતી,
 પણ રસ્તમજી માલે તુબીર થતા હતા પાછળથી જમાનાની ગીર દેશને
 લીધે એઓ પર ભારે નુકસાની આવી પડી કલકત્તામા મુનિયન બેન્ક
 નીકળી હતી આ બેન્કનું કામ unlimited હતું એટલે તેણે હદ બાહેર
 જીપલાવવા માડ્યું એના મોટામા મોટા શેરહોલ્ડર રસ્તમજી શૈઠ હતા
 આ બેન્કે એકએક દીવાળું કાઢ્યું તેની સાથે રસ્તમજી પણ પડી બાગ્યા
 આ ગોયા તેમનાપર મોટી આફત હતી કલકત્તે તેવણે પરમાર્થી અને
 પરમજી ખાતાઓ સ્થાપ્યા હતા એટલે દરેક બગાળી, શુ કામ કે પરકામ,
 એમની મદદે આવ્યો હતો પણ એ ફટકામાથી રસ્તમજી પાછા બીડી

શક્યા નહોતા ફરામજીના મરણ પછી એવણુ ખીજેજ વરસે શુર્જર પામ્યા હતા તેમના મરણની નોંધ લેતા ત્યા આગળના મવેથી આગેવાન પત્રે તેમની જાળજી સ્તુતિ કરતા તેવણે સુધારાની પહેલ કરી હતી એ વિષય ઉપર ખાસ ભાર મેલીને જણાવ્યું હતું તેના છેવટના વાક્યમાં રસ્તમજીના દીક્ષગુરદા વિષે તે પત્ર જણાવે છે કે X X X Rustamji was extremely liberal while he had the means, and there must be many yet living who have felt his kindness when it was of the utmost value to them” વળી “Friend of India” કરીને એક ખીજી પત્ર નીચળતું હતું તેણે દીક્ષા કીધી હતી કે, “X X X He was remarkable not only for his enterprising spirit but for his freedom from the prejudices of the East, and for a European cast of thought peculiar to his countrymen among Asiatics In the days of his prosperity he gave like a ‘Merchant prince,’ and sedulously imulated the example of his intimate friend, Dwarkanath Tagore” વાચનારને કહેવાની જરૂર નહિ હોય કે આ દ્વારકાનાથ ટાગોર તે હાલના રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના વડવા અને અહમો સમાજના મોટા હિમાયતી અને સુધારા વધારાના ચુસ્ત સેવક હતા એમના સમાગમથી રસ્તમજીના આચાર વિચારો ધણા છુટા થયા હોય એ નહિ બનવા જોગ નથી રસ્તમજીના એટા માણેકજીનું નામ જે જણાય છે તેવણુ પોતાના ભાઈ દાદાભાઈ સાથે ચીનનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા અને કલકત્તામાં એક વખત નામીયા વેપારી હતા તેવણુ વળી ઇરાની કોન્સલનો એાધ્ધો પણ ધરાવતા હતા અને સરકારે પાછળથી એમને કલકત્તાના એક શેરીફ દાખલ પણ નીમ્યા હતા

આ રસ્તમજી મોટા મુસાફર હતા ચીન, મદ્રાસ અને સીલોન તરફ-
 કેટલીક વખત મુસાફરીએ કરી હતી, અને છેક
 રસ્તમજી ડૉક્ટરના પાછળથી કલકત્તા ખાતે વસવાટ કરીને રહ્યા હતા
 માણેક એવણુ પહેલા તો ટરનરની કમ્પનીમાં જોડાયા હતા
 અને પાછળથી એટલે ૧૮૧૮ માં ટરનરની કમ્પનીમાં ભાગીદાર થયા

હતા કીડરપોરનો જે માટો ઝાંક છે તે એવણે કેટલાક વેપારીઓની સાથે રૂપિયા સાડાત્રણ લાખે ખરીદ્યો હતો એ ઉપરાંત શાલકીઆ ઝાંક પણ રૂપિયા બે લાખે ખરીદ્યો હતો ૧૮૭૭ માં ન્યારે રાષ્ટ્રી વિક્ટોરીઆ ગાદીએ બેઠા હતા તેજ વર્ષે “કલકત્તા ડાઇ ગ કંપની” હસ્તીમાં આવી હતી જેના રસ્તમજ સેક્રેટરી હતા

રસ્તમજ પોતાના હાથ હેઠળ ચાળીસ વહાણની માલેકી ધરાવતા હતા એમાંના કેટલાક ન્યારે બ્રિટિશ સરકારને આળીસ વહાણના ચીન સાથે લડાઇ જંગી હતી ત્યારે સરકારે વેપારી ખરીદી લીધા હતા, અને તેની લખખોથી ઉપજ આવતી હતી

વ શાવળીમાં ફરામજના ખીજ ભાઈ ખરશેદજીનું નામ જેનામાં આવશે તેવણુ પોતાની જ દુગી દરમ્યાન પારખીએ વચ્ચે ધણા ખરશેદજી માનપાન પામેલા થઇ ગયા હતા તેવણે પોતાનો વેપાર કાવસજી ધ વો મુબઇજ રાખ્યો હતો અને ધણીક યુરોપીઅન પેદાશો સાથે તેઓ સબ્બ ધરાવતા હતા અને એમને ત્યાં મોટામોટા યુરોપીઅન અમલદારોની ચાલુ આમદ થતી પોતે વેપાર ધધામાં આગળ પડ્યા પછી પોતાના હમકામીઓથી એમજ આગળ વધે એ ધરાદારી ધણા હમકામીઓને પૈસા ટકા તેમજ પોતાની સેવાની કીમતી મદદ આપતા મુબઇજમાં ત્રણ આતશ બહેરામો મુખ્ય ગણાતા પહેલ વહેલુ આતશ બહેરામ ૧૭૮૩ માં દાદીબાઇ નશરવાનજી દાદી શેઠે બાંધ્યુ હતુ ખીજુ ૧૮૩૦ માં હોરમસજી બહમનજી વાડીઆના બેટાઓએ પોતાના વડવાના પૂણ્ય અર્થે બાંધ્યુ હતુ અને ત્રીજુ ૧૮૪૫ માં બનાજીનુ આતશ બહેરામ બાધવામાં આવ્યુ હતુ ન્યા ફરામજ કાવસજી, ખરશેદજી કાવસજી અને રસ્તમજના બેટા દાદાબાઇએ મોટા હિસ્સો ભર્યો હતો ખરશેદજી પોતા પાછળ પોતાના બેટાઓ માટે સારૂ નાણુ મૂકી ગયા હતા અને એક બેટા નવરોજીનો બેટા મચેરજી વરસો સુધી ન્યુનિસિ પાલિટિ મંત્રે બેઠા હતા અને તેવણે જાહેર જાગીમાં ઉલટ ભર્યો બાગ લીધો હતો

ખરશેદળ પહેલ વહેલા તો એક સાધારણ દુબાશ તરીકે કામ કરવા લાગ્યા હતા. પાછળથી એઓ રેમીંગ્ટન કમ્પનીમાં ખરશેદળ એક એક દલાલ તરીકે રોકાયા હતા અને પાટક અને મોટા વેપારી તરીકે. કામાવાળાઓ સાથે ખરશેદળ કાવશળ અને કમ્પનીના નામે બહુ મોટે પાયે વેપાર ચલાવતા હતા. એવણુ પાસેથી છ વહાણ હતા અને કોલોમ્બોમાં જે આન્ટસ બીલ્ડીંગ્સને નામે મકાન ઓળખાય છે તેના માલેક એવણુ હતા. છાટીની આસપાસ સાતેક ગામડાઓ એવણુને સરકારે પહેલા વાર્ષિક ભાડાને પેટે આપ્યા હતા જે એવણુ એટલા સરસ રીતે ખીલવ્યા હતા કે પાછળથી સરકારે ૧૮૪૩ માં તે સર્વે એકઠમ રૂપિયા ૩૦ હજાર લખને એમના એમ એવણુને સંપુરદ કીધાં હતા. એવણુ સરકારના જરૂરીસ ઓફ ધી પીસ ઉપરાત પ આયતના એક માનવત ટ્રસ્ટી હતા. ૧૮૪૭ માં એવણુ મરણુ પામ્યા હતા. એવણુની સખાવત એટલી બધી અને સાર્વજનિક હતી કે જ્યારે એવણુ યુજ્યાં ત્યારે સર્વે કામે એક અવાજે પોતાની દીલગીરી પ્રદર્શિત કીધી હતી.

ફરામજીના ખીજ ભાઈઓ એ રીતે વેપાર વણુજ અને ધંધાધાપામાં જોડવાઈ ગયા હતા તે એવણુની બેલબાળાથી.

“નૂરે એલમ” માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે —અગાઉ મુબમ્બાઈ વર ૧૧

બનાળ ખાનદાનના ૩૬ વહાણ શાહ પારસી વેપારીઓ

મહાન પારસી વેપારીઓમાં જેટલી વેપારના ઉમંગ અને છટા હતી, તેટલી હાલના પારસી વેપારીઓમાં નથી, તે લીધે અસલી વેપારીઓને અમોએ શાહ વેપારીનું નામ આપ્યું

છે અગાઉ ફક્ત એબલા એક પારસી કુટુંબના વેપારીઓમાં ૩૬ વાહણ હતા, તેની કેટલીક જાણવાજોગ તવારીખ નોંધના આકારે અમારા હાથમાં આવી છે, તે ઉપરથી તેને કંઈ ટપકાની લખએ છે કે રખે વખતના વડે-વાથી આવી મોતેબર હકીકત આપણામાંથી ગુમ થઇ જતી રહે.

જે ખાનદાન વિશે અમે બોલીએ છીએ તે બનાળનું ખાનદાન છે તેઓના ધણીપણામાં જુદા જુદા રાજવાલાઓના વાવટા તળે સંઘળા

મલી ૩૬ મોહોટા વાહાણો હતા, તેમા મુખ્ય કરી ચીન અરીન લઈ જનારી “ કલીપરો ” હતી તેમના માલેક કલકત્તાવાળા શૈઠ રસ્તમજી કાવસજી અને તેમના નખીરાઓ શૈઠો દાદાબાઈ રસ્તમજી અને માણેકજી રસ્તમજી હતા. આ પહેડી કલકત્તા, મધરાસ, મુઅઇ, ઇરાની અખાત, મોલમીન, મોરીશીઅસ, સ્ટ્રેટસ ઓફ મલકા, યટેવીઆ, સીઆમ મળલા અને ચીન ખાતે વેપાર હુમધુકાર ચલાવતી હતી

આ કુ પનીને હસ્તકના કેટલાક વાહણોની વીગત જાણવા જોગ છે જે અમારા હાથમા આવવાથી નીચે આપીએ છીએ

૧, સીલ્ક — આ નામીચી અરીમ લાવ લઈ જવ કરનારી કલીપર કલકત્તામા આધી હતી તેની આધણી એવી હતી, કે ગમે તેવા મોહનો પવન ધુકે તેમા ચાલી શકે એકવાર આ કલીપરે કલકત્તાથી ચીન સુધીની સફર ન મનાઇ શકાય એટલી ટુક મુદતમા ચાને ૧૬ દાહાડામા કીધી હતી ૧૮૩૫ મા તે ચીન જતા ભાગી આ વેળા તેમા કીમતી અરીમ ખરેલુ હતુ વાહાણુને ઓનરેબલ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કુ પનીની મનવાર કલાઇવે અઆયુ, પણ મનવારને આ નોકરી બળવવા થકી મોટી “ સાલવેજ ” ભરી આપવી પડી સીલ્કને ૧૮૪૧ મા ફરીથી આધવામા આવી એકવાર તે વાહાણુ “ કાવસજી ફ્રેમીલી ” સાથે અરીમ વેચવા સાઈ લગર નાખીને પડી હતી, તે વેલાએ એક ચીનાઇ મનવારે તેનો કુબાલો ધરયો, પણ સીલ્ક પોતાની ધણી ઝડપી ચાલને લીધે છટકી જવા પામી ચીનના લશ્કરના વડા આડમીરલ સર જન ગારડન એમારે સીલ્કને મનવાર બનાવવા માટે સારી કીમત આપીને ખરીદવા માગી, પણ ધણીઓએ આ નામીચા વહાણુને વેચવા ના પાડી

૨—કાવસજી ફ્રેમીલી—આ ધણીજ મજલુત કલીપર ૧૮૩૬ મા કલકત્તામા આધવામા આવી હતી. તેનો કપતાન રાબરટ વાલેસ નામનો હતો ચીન અને કલકત્તા વચે તે એક વરસમા આઠ સફર કરતો હતો ૧૮૪૧મા સીલ્કની જોડે તેની પુઠેખી પદર ચીનાઇ મનવારો લાગી, પણ કાવસજી ફ્રેમીલીના કપતાને મરદાનગીથી તેઓ સાથ લઈ તેમાની કેટલીકોને માર મારી તે છટકી જવા પામીએ. આ માનીતું વાહાણુ પછવાડેથી મસકતના

મુલતાને ખરીદ કરી તેની મનવાર બનાવી તેનું નામ “પ્રીન્સ એફ વેન્સ” પાડીયું

૩—રસતમજી કાવસજી—આ વાહાણુ ચીન ખાતે શેઠ દાદાભાઈ રસત મજીની પહેડીને માટે કલકત્તામાં આધવામાં આવ્યું હતું, અને શેઠ દાદાભાઈના પીતાના નામ ઉપરથી તેનું નામ રસતમજી કાવસજી પાડ્યું હતું. આ વાહાણુના દેખાવની ધણી તારીફ કરવામાં આવી હતી ૧૮૪૦ માં ચીનની લડાઈની વેળાએ, તેને વડી સરકારે ચારટર કીધું હતું ૧૮૫૦ માં કલકત્તાથી ચીન જતા તે કુણું, અને તે ઉપરના ખલાસીઓ, ઉતાડીઓ, લેડીઓ, ગ્રહસ્થો, ચાર હજાર ગાસડી રૂ, અને કીમતી ચીજોની પેટીઓ સઘળું પાંચમાસ થઇ ગયું

૪—ફરામજી કાવસજી—આ ફકડ વાહાણુ ધણાજ સરસ દેખાવનું એક હજાર ટનનું શેઠ રસતમજી કાવસજીને માટે કલકત્તામાં આધવામાં આવ્યું હતું, અને મુળધના જાણીતા મરહુમ અડાપ્પર શેઠ ફરામજી કાવસજી જેઓ રસતમજીના ભાઈ થાય તેમનું નામ આવ્યું હતું. આ વાહાણુને દરીઆમાં ઉતારતી વેળાએ ગવરનર જનરલ વગેરેની હાજરીથી મોટી રચના થઇ હતી. વાહાણુની આધણી લશ્ચકર લાવ લઇ જવ કરવાને વણી લાવકે હાવાથી દરીઆમાં ઉતરતાજ વડી સરકારે તેને ચીનની લડાઈને માટે ચાર્ટર કીધું ૧૮૪૧ માં હાગકાગ આગલ તે મખત તુફાન ખાઇ ગયું, અને બાગુ શેઠ રસતમજીની પહેડીએ વાહાણુને ઈંગ્લાંડ મોટે ખર્ચે મોકલ્યું, પણ તાહાથી પાછું કરતા ધણાક અકસમાત નડ્યાથી બારકસ બંધ થયું અને કાહાડી નાખવામાં આવ્યું

૫—ખરગેજી કાવસજી—આ વાહાણુ વેલાતમાં આધેલું હતું, તેને ચીનમાં ખરીદ કરી કલકત્તામાં નવેસરથી સમારવામાં આવ્યું, અને શેઠ દાદાભાઈ રસતમજીના કાકાનું નામ આપવામાં આવ્યું. પછવાડેથી એક અરબ વેપારીએ તેને ખરીદ કીધું અને સફરમાં ચીનના દરીઆમાં ડુબી ગયું ”

આ રીતે બીજા ૩૧ વાહાણોની ટુક તવારીખ આપવામાં આવી છે જેણાય છે કે એ સઘળા વાહાણો ચીન, બરમા, કલકત્તા,

સીંગાપૂર મદ્રાસ વિગેરે ઠેકાણે ફરતા હતા અને તેઓમા ધણો ખરો રૂ, અપ્રીણુ, સાગનુ લાકડુ, નગદ નાણુ અને ખુદ ઇસ્ક ઇ-ડીઆ કમ્પનીના ફરતાવેળે વટીક લાવ લઇજી કરવામા આવતા હતા કેટલાકમા સરકારના સીપાઇઓને લડાઇ દરમ્યાન એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લાવ લઇજી કરવામા આવતા હતા ઉપલુજ પત્ર આગળ જણાવે છે કે -“આ મસ વાહાણો ઉપર ખરચબી મસ થતો હતો. દરેક વાહાણુ ઉપર દર માસે ચાર હજારથી સાત હજાર રૂપીઆ પગારના વેહેચાતા હતા યાને જે રૂપીઆ પાચ હજારનીજ સરાસરી લઇએ તો દર માસે રૂ વાહાણો ઉપર માણુસોના પગાર રૂ ૧ લાખ ૩૦ હજારનો થતો હતો.”

માણુકજી બનાજી રસ્તમજી બનાજીના ખેટા થતા હતા તેઓ કલકત્તાના નામીઆ વેપારી હતા એવણુ કલકત્તા વામીઓમા આખુ માણુકજી બનાજી લોકપ્રીય થઇ પડ્યા હતા નેથી એવણુને આખુ માણુકજી કહેવામા આવતા એવણુ કલકત્તાના એક વખતના શેરીફ હતા અને એજ પદવીએ એમના ખેટા હીરજીભાઇનેથી ચઢાવવામા આવ્યા હતા પાછળથી ૧૮૯૮મા બ ગાળના લેફ્ટનન્ટ ગવરનર સર હેનરી પ્રી-સેવે એવણુની તસવીર ખુદ્દી મેલી હતી ત્યારે માણુકજી આખુની ૫૪ વરસની આટ અને કીર્તિ માટે જાજી તારીફ કરી હતી હીરજીભાઇ ૬૦ વર્ષની ઉમરે ગુજ્યા હતા અને સરકારે એમને સી આઇ ઇ ને એવકાબ વટીક આપ્યો હતો હીરજીભાઇએ પોતે એટલી સરસ કીર્તિ અને માન મેળવ્યા હતા કે એમના મરણુ બાદથી કલકત્તાની ખાસો આમ પ્રજા એમના આભાર હેઠળ હતી એથી એમના ખેટા રસ્તમજીની એમની દરેક જગ્યાએ નેમણુક કરવામા આવી હતી જ્યારથી કલકત્તાની કોરપોરેશન હસ્તીમા આવી ત્યારથી તે છેક રસ્તમજીના વખત સુધી બનાજી ખાનદાનના નમીરાઓ તેમા ખીરાજતા હતા ખુદ ફ્રીમેસન લોજમા પણ એમજ બ-ચુ હતુ અને કલકત્તાની અન્જુમનમા પણ તેજ દાખલાની નકલ કરવામા આવી હતી ફ્રીમેસનોએ તો હીરજીભાઇના નામથી એક નવી લોજ બીની કીધી હતી જેનું નામ આજ સુધી “લોજ એચ એમ રસ્તમજી” કરીને છે જ્યારે માણુકજી ગુજરી ગયા ત્યારે તેમની યાદમા નવી પારસી ધર્મશાળા બાંધવામા આવી હતી

૧૮૭૩ માં રૂસ્તમજી બ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે અનેક પત્રોએ એમની તારીફ કરી હતી જેમ કરતા કલકત્તાના Oriental પત્રે રૂસ્તમજી કાવસજી બજાવ્યું હતું કે - He was a gentleman in the largest sense of the word, full of commercial enterprise with a taste for manufacture and a high idea of the value of an English education. Living in Calcutta at a time when great undertakings found development and support, through the practical patronage of such men as Lord Bentinck, Sir C Metcalfe and Lord Auckland, Rustamji Cawasji was always among the foremost to give the aid of his purse and personal example in the promotion of useful objects x x x x

સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખેરોનેઃ (૧ લા)

સર જમશેદજી એ નામની અદરજ મહાનતા, મોટાઈ અને મહત્વ તાનો ખ્યાલ રહેલો છે મોટે બ્યારે સર જમશેદજીની નામની મોટાઈ તવારીખ લખીશું ત્યારે તે મોટાઈને બાહેર આણુવા, પારસી જાતીની કથા એક વખત ફરીને ગાવાનો પ્રસંગ હાથ ધરીશું મુખ્યના એક નાકાથી બીજા નાકા સુધી જે આપણે ચકરાવે. લખશું તો આપણને અસખ્ય પારસી સખાવનોથી ઉભા થયલા મકાનો, દવાખાનાઓ હોસપીટલો, કેળવણી ખાતાઓ વગેરે નજરે પડશે એ સરવમા જે ધણાકની તવારીખ વાચવા જઈશું તો આપણને જણાશે કે તેની મુળ સ્થાપનામાં સર જમશેદજી યા તેમના નામાકીત વશવેળાનો હાથ છે જુના દફતરો કે જુના ફસતાવેળેનો અભ્યાસ કરતા આપણને આ બીના માલુમ પડ્યા વીના રહેતી નથી કે પારસી ખાનાદાનોમા જુનામા જુનુ એક સર જમશેદજી છે, પારસીઓમા મોટી હાતમદીલી ધરાવનાર આ ખાનદાન છે અને પારસીઓને દરેક રીતે માન મરતબો વધારી આપનાર પણ એજ કુટુંબ છે, અને પોતાના બખતાવર નામના

જેરથી હીંદ આવયા બાદ પારસી ટાળાને સજીવન કરનાર પણ આજ મશહુર ઓલાદ છે.

પારસી આલમમાજ નહી, હિંદુસતાન દેશજ માત્ર નહી પણ આખા ખ્રીટીશ શહેનશાહતમા જે મહાન પુરુશો થઇ ગયા છે તેઓમા એક આગળ પડતુ નામ તે પહેલા સર જમશેદજી જીજીભાઇનુ આવે છે તેઓ માત્ર સંભાવતમાજ નહી પણ દરેક પ્રકારની સામાજિક સારવજનીક સેવામા એક મહાન પદવી મેળવે છે અને તેથી તેઓ પોતા પાછળ જે નામદારી મેલી ગયા છે તે જમાનાઓ સુધી જુસાઇ નથી અને ખીજા આવતા જમાના સુધી જુસાશે નહી જોકે તેવણે કરેલા કામે એક નાના પુસ્તકના રૂપમા સમાઇ શકે એમ નથી, છતા તેમ કરવાની મારી કાળજી એટલા માટેજ છે કે તેઓના કામે અને નામવરી દરેક ઘેરેઘેર ફેલાય અને માત્ર આલાજ નહી પણ અદના પુરુશોખી તેઓના કામથી અને સંભાવ-તોથી માહિતગાર અને મુબઇમા જોશો તો સર જમશેદજીનુ નામ પ્રખ્યા-ત છે, હિંદુસતાનમા તેઓ જાહેર છે, ખુદ ખ્રીટનમા યા યુરોપમા જે ટાઇ પારસી પોતાને એમ કહેવાડે કે તે સર જમશેદજીની ઓલાદનો છે તો તેની આગતાસ્વાગતા થઇ શકે છે અને તેને માન મળે છે

મહાન પુરુશોની જન્મ જુમી વીધે વારવાર મતભેદ પડયો છે તેઓ દુનયાનું કલ્યાણ કરવા જન્મ્યા હતા માટે દુન્યાજ સર જમશેદજીનો જન્મ તેઓની માતૃજુમી લેખાય આ રીતે સર જમશેદજીની માતૃજુમી વીશે મતભેદ પડયો છે પણ ખારીક તહેકીક પછી જણાય છે કે તેઓ શહેરે મુબઇમા તારીખ ૧૫ મી જુલાઇ ૧૭૮૩ ના દીને જનમયા હતા એવણુ જે મોહલ્લામા જન્મ્યા હતા તે ધણુ કરીને કાફરઽ મારકેટના સામે આજે જયા અબદુલ રહેમાન ઓટ, કાપડ બજાર વીગેરે છે ત્યા આવેસો હતો તે વખતે મુબઇમા પારસીઓની વસતી અઢી હજાર ધર જેટલીથી ન હોતી ધરમના મકાનોમા બેએક અગયારી અને બેએક દોખમા હઇયાત હતા. ખુદ શહેરનો વીસ્તાર જુજ તો બે અઢી માઇલ જેટલો હતો મુબઇના કીલ્લાની આસપાસ એક મજબુત કોટ હતો જેના ઉપર તોપો ગોઠવી રાખવામા આવી હતી

દ્યો છોક ચગચગેટ સ્ત્રીટ સુધી ધસી આવતો હતો અને હાલ જ્યાં ધ ધો-
ધાપો, લોકોનો વસવાટ ધત્યાદિ થઈ રહ્યું છે ત્યાં પહેલાં કોટની દીવાલ
હતી બજારગેટ, મોદીખાના અને પારસી બજાર તો યુરોપીઅન વહાણોની
આવજાતી ગોથા મુળ વેપારી મથકોમાં ફેરવાઈ ગયા હતા અને અહીંયા
લખોની ઉચ્છલપાથલ રોજની થતી તેમાં પારસી વેપારીઓ ધણ કમાતા
સર જમશેદજીનું કુટુંબ એટલું પુરાણુ છે કે તેમના ખેશીઓએ હાંદુઓની
સાથે વસવાટ કરતા તે વખતની ચાલ મુજબ હાંદુનામો પણ ધારણુ કીધા
હતા એમનું ખાનદાની નામ “ વાચછાણ ” નું જણાય છે એવણના
પીતાનું નામ જીજ્ઞાષા હતું જ્યારે એવણના માતાજી નવસારીના વતની
ધનજીભાઈ કાવસજીના બેટી બાઈ જીવીબાઈ કરીને હતા ધણીધણીયાણીને
કાંઈ એટલો બધો સારો વખત નહીં હતો, શીની કાતીને માબાપ પોતાનું
પુરૂ કરતા તયારબાદ એઓ મુબઈ આવી વસ્યા જમશેદજીના જનમ
બાદ જીજ્ઞાષા તેમજ તેમના બીજા કુટુંબીઓ નવસારી ગયા હતા જ્યાં
જમશેદજી ધણો મોટો લાગ ઉધર્યા હતા પણ ગરીબાઈને લીધે ૧૨
વંધની ઉંમરે જમશેદજીને મુબઈ ફરીને ધ ધા અરથે મોકલવામાં આવ્યા.

તે વખતે એમના માસા ફરામજી બાટલીવાળા જેઓ બાટલી વેચવાનો
ધ ધો કરતા હતા તેઓને ત્યાં જમશેદજી આવી
જમશેદજી શેઠ લાગ્યા તેઓબી મામા સાથે તેજ ધ ધો કરવા
જીદગી શરૂ કરે છે લાગ્યા એટલે તેમનેબી બાટલીવાળા તરીકે ઓળ

ખવા લાગ્યા ૧૮૯૮ માં એમના માતાજીનું અને એક વરં બાદ તેમના
પીતાનું મરણ નીપજ્યું માસાને ત્યાં ઉધર્યા એટલુંજ નહીં પણ ત્યાં
વળી થોડું ધણુ ગુજરાતી, અંગ્રેજ અને વેપારીનામું પણ જમશેદજી શેઠ
શીખ્યા માબાપના મરણ બાદ જમશેદજી શેઠ પરદેશ ખાને જઈને વેપા-
રવણુજ ચલાવવાનું માયે લીધું એરીને મહેરવાનજી તબાક જેઓ એવ-
ણના પીત્રાઈ બાઈ થતા હતા તેમની સાથે એઓ કલકત્તા ગયા અને
તયારબાદ તેઓ સાથે ચીન ગયા પણ તબાક શેઠને અપીણના વેપારમાં
મોહ નુસાન ગયું અને તેવણુ અને જમશેદજી પાછા મુબઈ ફર્યા. તે
વખતે એવણની પુ જી રૂપયા ૧૫૦ ની હતી આ પછી એવણની સગાઈ

માસાની દીકરી આવાયાઇ સાથે થઇ તયારઆદ પોતાના સસરાના ભાગ્યા તરીકે જમશેજીએ ચીન જવા ખુશી દેખાડી એજ વખતે અંગ્રેજોને ફ્રેનચ લોકો સાથે મોટી લડાઇ ચાલતી હતી તેથી આવજામા સર જમશેજીને ભારે હાડમારી વેઠવી પડી હતી તોખી એ રીતે એ ત્રણ સફર ચીન ખાતે કરયા આદ જમશેજી મોટી દોલત મેળવી શક્યા હતા હાલ જ્યા સર જમશેજી બેનીવોલનટ ઇનસ્ટીટ્યુટ છે તથ એક તબેલો આવેલો હતો અને આસપાસ પારસીઓના રહઠાણો આવયા હતા એ તબેલામા આઝ લાગી અને જમશેજી શેઠની કેટલીક મતા બળી ગઇ અહીયા પચાસતના કેટલાક ઓચરયાખી હતા તેખી બધા બળી ગયા હતા, તોખી ખોટ ખમીને પોતાનો ધધો ચાલુ રાખવા જમશેજી ચોથીવાર ચીન તરફ ગયા અને એ વેળાએ તેમને પાછા ફરતા ફ્રેનચ લોકોના હાથમા સપડાવાથી ભારે હેરાનગતીમા ઉતરવુ પડ્યુ હતુ કે જેને અહેવાલ એઓએ પોતેજ એક પત્રમા લખ્યો છે જે એક તવારીખી દસ્તાવેજ તરીકે આજેખી ધણે જાણીતો થઇ રહેલો છે ૧૮૦૭ મા ચીન તરફ એવણે છેવટની મુસાફરી કરી હતી અને હજી તો પા સદી પુરી નહી થાય તે પહેલા એવણે પુશકળ ગજ મેળવી લીધો હતો

શરૂઆતથી છેક ૧૮૦૭ સુધી જમશેજી શેઠની હાડમારીનો અત જણાતો નથી તયારઆદ તેઓ મુબઇમા ઠર પડયા વહાણવડી અને અને અત્રેથી ચીન, મધરાસ, કલકતા અને છેક ઇંગ-વેપારી

લડ સુધી વેપાર ચલાવવા માડયો ૩ અને અશીલનો તેમનો મુજ વેપાર હતો પણ આગળના પારસીઓ માત્ર પોતાનો વેપાર એટલેથીજ કરીને અટકી રહેતા નહી ધણ કરીને માલ લાવલઇજ કરવાની સગવડ પુરી પાડનારા વહાણો પણ તેઓ બાધતા એવી રીતે મશહુર થયલુ લવજી નજરવાનજી વાડીયાનું નામ અત્રે રજી થવાની જરૂર છે બનાજીવાળાઓ, પટેલો, રેડીમનીવાળાઓ વીજેરે ફરેક કને પોતાના વહાણો હતા જે બહોળા પાશાપર વેપાર ચલાવતા એ રીતે સર જમશેજી કને પણ નાના મોટા મળીને અરધો ડગળ વહાણો હતા જેમા Good Success, Bombay Castle, Charlotte, Fort William, Lanrick વીજેરે મુખ્ય હતા, પાછળથી પોતાના વેપારના

વધારા માટે એવણે એક હોંદુ મોતીચંદ અમીચંદ અને એક મુસલમાન મહમદઅલી રોજેને પોતાના ભાગયા તરીકે લીધા અને તેમનો વેપાર જમશેદજીના નામ હેઠળજ બહુ બહોળા પાયાપર ચાલતો એ બધા પછ-સાવાળા થયા હતા અને મોતીચંદે સર જમશેદજીને પગલે ચાલી પોતાનો સખી હસ્ત લાખેા કીધો હતો અને પાલીતાણા ખાને અનેક સદાજનો વીજેરે આધયા હતા તેઓ મોતીશાહને નામે આજેખી ઓળખાય છે

પાછળથી જમશેદજી જીજીભાઈ શેઠે રેમી ગટન કાફરડની કપની સાથે બહોળો વેપાર ચલાવવા માડ્યો અને ૧૮૨૧ મા વેપારમાં મોટો ચીન સાથનો સધળો વેપાર એવણે એક હાથ કરી તડાકે લીધો એમ કરતા ૧૮૪૨ સુધી પોતાનું ધ્યાન ધધામા રોકતા એવણેને રૂપીઆ ૨૫ થી ૩ કરોડ સુધીનો ચોખો નફો મળ્યો હતો એ સરવેમા જમશેદજી શેઠ બહુ પ્રમાણીકપણે વરતયા હતા જે માટે એટલું જાણવું અગતયનું થઇ પડશે કે જુદા જુદા ધધાદારીઓ વચે જ્યારે ખટપટ જાગતી ત્યારે એવણેને લવાદ નીમવામા આવતા જુદા રાજાઓને જ્યારે સરકારી અમલદારો સાથે ખટપટ થતી ત્યારે તેમાખી એવણેને જ લવાદ નેમતા સર આરટલ ફ્રીઅર જે પાછળથી મુમઇનો ગવરનર-થયો હતો તેણે એ સબધી એક ઠેકાણે ખાસ શેરો કીધો છે જેમા તે જણાવે છે કે

I may be allowed to mention one very striking exception in Sir Jamshedji Jeejeebhai who with every inducement from his great influence and exceeding benevolence of his character, never as far as my experience goes lends himself to the dangerous practice of patronising parties engaged in obtaining redress of their grievances real or supposed by indirect influence apart from the substantial merit of their case

દાક્ષત એકઠાથે મેળવતા ગયા તેમ જમશેદજી શેઠ બીજે હાથે મોટું
 મોટું દાન કરતા ગયા. જાહેર સંખ્યાવતો એક
 જાહેર સેવાની ચીજ છે પણ જાતી સેવા મારફતેથી તેવણે લોક
 શરૂઆત કલ્યાણ કીધું હતું. એ સેવાનું પ્રકરણ એવણ
 ૩૦ વરસના હતા ત્યારથી શરૂ થાય છે આગળ કાંઈ મોટા રાજદવારી
 કામે ઉપાડવા કે સસાર સમાજની સુધારણા પાછળ મોટા ભોગ આપવો
 એવા કામે કરવામાં આવતા ન હતા એ દીશ્વાએ જે કાંઈ થતું તે ધણે
 નાને પાચે તેમાં પારસીઓ સર જમશેદજીના જમાનામાં હીંદુસ્તાનની
 રાજદવારી ખટપટોમાં અકસર કરીને સરકારનોજ પક્ષ ધરતા ધણ
 તો માનપત્રો આપવા કે પીસ એવ પ્લટ આપવા, કપનીની ઉમદા
 સેવા બજાવીને તેમજ દેશીઓનો ચાહ જીતી લઈને જે કાંઈ ભલો ટોપી-
 વાળો અત્રેથી વીલાયત રવાના થાય તેની આગતા સ્વાગતા કરવી એ
 જાહેર જીદગીનો અગત્યનો તમકકો ગણાતો એવી રીને સર જમશેદ
 જીએ કાંઈક ગવર્નરોને માનપત્ર તેમજ પ્લટ આપ્યા હતા અને તેમાં
 એવણે ભારે નાણુ ખર્ચયુ હતું વળી દવાખાનાઓ, કેળવણીને લગતા
 ફંડો વગેરેમાં એવણેનોજ હાથ હતો. સર ચારલસ ફાર્મસ કરીને એક
 બહુ ભલો ટોપીવાળો આપણી વચે થઈ ગયો હતો તો તેનું બાવલુ ઉજી
 કરવામાં અને તેને ટાઉનહોલમાં મુકાવવામાં સર જમશેદજીએ ધણ
 કીધું હતું વળી વીદ્યાનીબી પીછાન કરતા દાખલા તરીકે રોયલ
 એશીયાટિક સોસાયટીની મુબઇની શાખાના પ્રમુખ ઓનરેબલ મી.
 રીડની યાદગારી જાળવી રાખવા એવણે રીડ સંકોલરશીપ સ્થાપી હતી
 એજ રીને સર અરસકીન પેરીની યાદગારી જાળવી રાખવા સાફ એવણેજ
 પદસા ખર્ચયા હતા અને મહેનતથી ઉપાડી હતી મુબઇ તરફ જે દેશી-
 ઓને પહેલવહેલા જુરરો નેમવામાં આવ્યા હતા તેઓમાં સર જમશેદજી
 પહેલા હતા મુબઇમાં રસ્તાઓ જે બીસમાર હાલતમાં પડ્યા હતા
 તેના બાધકામની યોજના ઉપાડીને સરકારના ટાઉન મેજરના ધ્યાનપર
 લાવનાર સર જમશેદજી હતા એ ઉપરાંત “બોમ્બે નેટીવ ડીસપેન્સરી”
 “બોમ્બે નેટીવ એન્થ્રોપોલોજી બોર્ડ” ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલન્ટ સોસાયટી”ના

એવણુ વડા અધીકારી હતા સેવી ગ્ઝ એક જે ૧૮૭૫ મા તરતની નીકળી હતી તેના એવણુ એક ડીરેક્ટર હતા

૧૮૪૨ મા સર જમશેદજીને “હારબર કમીટી”ના એક સભાસદ બનાવવામાં આવ્યા હતા અને તેજ વરસમાં સરકારે મીઠાપર સરેરાસ કર વધાર્યો હતો એથી ગરીબ લોકો નો મરો થતો પણ સર જમશેદજીએ લોકો તરફથી લડત ઉપાડીને તે કર રદ કરાવ્યો હતો.

રાજ્યદવારી લડત ચલાવવા માટે આપણા શહેરમાં સ્થાપન થયેલી બોમ્બે એસોસીએશન જેને પાછળથી બોમ્બે પ્રેસાડનસી એસોસીએશન કરીને બોળાવવામાં આવ્યા તેના મુળ સ્થાપકોમાં સર જમશેદજી એક હતા અને જ્યાં સુધી એવણુ જીવ્યા હતા ત્યાંસુધી પ્રમુખ તરીકે રહ્યા હતા એમાં અવારનવાર એવણુ નાણાં પણ ભરીને તેને ટેકવી રાખતા હતા આ સંસ્થાના મુળ પહેલાં કારોબારીઓ તો પારસીઓજ હતા બહુમતજી હોરમસજી વાડયા, કાવસજી જેહાગીર રેડીમની, ખુરશેદજી નશરવાનજી કામા, ફગમજી નશરવાનજી પટેલ, નવરોજી ફરદુનજી અને સર જમશેદજી આ સંસ્થાના ગોચા સ્થભો ગણાતા હતા ૧૮૫૦ થી એવણુના મરણ સુધીમાં નાની મોટી રાજ્યદવારી અરજીઓ જે અત્રેથી વડી શહેનશાહતમાં મોકલવામાં આવી હતી તેપર સર જમશેદજીનો મુખ્ય હાથ પડતો અને તે ઉપર તેવણુ પહેલાં સહી મેલતા એથી તે અરજીઓને ભારે વજન મળતુ જ્યારે અફધાનો માથે વડાધ જમી તેમજ ફ્રેંચ લોકો સાથે લડતા ઈંગ્રેજો જીત્યા હતા અને જ્યારેખી બાદશાહી ખાનદાનમાં કોઈ અગતયનો બનાવ બનતો ત્યારે સર જમશેદજીજ સભાઓ ભરીને તેમજ મેળાવડાઓ કરીને તે સખ ધી યોગ્ય ઠરાવ કરતા એમનો લાગવગ ગોચા શહેનશાહતમાં જખરો હતો

સર જમશેદજીને એવણુના વખતમાં પારસીઓ “પારસી કોમનો એક એકકો નર” એમ કરીને કહેતા અને જ્યારે સર જમશેદજી અને પારસી કોમ એવણુ ગુજર્યા અને પારસી પત્રોએ તેમના મરણની નોંધ લીધી હતી ત્યારે “રાસ્ત ગોક તાર” પત્રે ખાસ કરીને તે લખાણના મથાળાપર એજ શબ્દો ટાક્યા હતા, જ્યારે એજ રીતે સોરાબજી શાપુરજી બગલીનું જીવનચરિત્ર કર

સનહાસ મુળજીએ લખ્યું હતું ત્યારે તેમણે પણ પોતાની ચોપડીનું મથાળુ એવાજ પ્રકારનું કીધું હતું કોમની સેવા એવણુ સાહેબે શું બળવી છે તે એવણે પોતે લખેલી એક કીતાબ નામે “ખુલાસાએ-પચા-યત” ઉપરથી આપણને જણાશે સખાવત કે જે નામથી સર જમશેદજી જગમશેદર થયા છે તેનો આકરો કોમ પર કોમ વચે જાણીતો છે કરોડોની દોલત મેળવી હતી અને તેવીજ રીતે આખી પણ હતી નીચલા થોડાક આકડાઓ ઉપરથી જણાશે કે પોતાની કોમનું તેવણે કેવું બહુ કીધું હતું એવણુ જ્યારેખી ગાડીમા ખેસીને બાહર નીકળતા ત્યારે એક મોટી કાથળીમા પધસા લઇને નીડળતા અને જોડલા બીખારી રસ્તે મગતા તેને તેઓ આપયા વગર રહેતા નહી એમનું કાઠમા આવેલું ધર જે હાલ તો એચનસ ફેઝરને હસ્તક ગયું છે તથા મોટી મોટી પેઢીઓ મ ડાલી અને રાત અને દીવસ ગરીબ હુમકાખીઓ આવીને ખાધાપાધા ઉપરાત બે પધસા સર જમશેદજીને હાથે પામીને ધરે જતા વાર તહેવારે તો ગોયા તથા મેળોજ જમતો

સર જમશેદજીની સખાવતોના થોડાક આકડા

	રૂપીઆ
મુબઇના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા ..	૪૪૦૦૦૦
સુરતના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા .	૧૨૫૦૦૦
નવસારીના પારસીઓને માટેના ધરમ ખાતામા	૬૨૫૦૦
પોતાની એસ્ટેટો મુબઇના પારસીઓને ધરમ ખાતામા આખી તેના	૭૦૦૦૦
પુનાની અગયારી માટેના	૪૫૦૦૦
નવસારીની ધરમશાળા ..	૨૦૦૦૦
નવસારી તરફથી ગાયકવાડ સરકારમા ભર્યા...	૧૭૦૦૦
મુબઇની પચાસતના ધરમ ખાતામા	૧૫૦૦૦
સુરતમા આગથી ફના થયલા કુટુંબો માટે ..	૨૫૦૦૦
દોખમા અને અગયારી માટે ...	૪૭૦૦૦
શેઠ મોતીચંદના પુણ્ય માટે	૩૦૦૦૦

મુઅમ્મદની પાઠશાળા		૭૨૦૦૦
સર જમશેદજી હોરપીટલ પાઠશાળા	...	૧૬૦૫૦૦
સુવાવડ આતામા	.	૩૦૦૦૦
માહીમના પુલ પાઠશાળા	.. .	૧૭૭૦૦૦
પુનાનો બંડ	૧૮૦૦૦૦
ભાયખલાનુ તળાવ	.	૨૩૦૦૦
વાદરામા તળાવ	૧૦૦૦૦
ખડાળાની ધરમશાળા	.	૨૦૦૦૦
મુઅમ્મદ ડીઝીકટ બેનીવોલનટ	૧૫૦૦૦૦
મુઅમ્મદની રકુલ ઓવ આરટ	.	૧૦૦૦૦૦
આનંદ મેડીકલ કોલેજમા ઇનામ	...	૧૫૦૦૦
એલફીનસ્ટન કોલેજમા પ્રોફેસર શીપ		૧૧૦૦૦
પરચુટલુ	૧૫૦૦૦૦

આ સંખ્યાવનોની દરેક બીના એક ગોથા તવારીખજ છે કે જેમા એવ-
 જીનો મોટા ગવરનરે સાથનો સમ્બંધ, મોટા દેશોમા
 સર જમશેદજીની નામના મેળવી તે વીગેરેનો ભાસ આપજીને આપે
 પરચુટલુ સેવાઓ છે જ્યારેથી શહેનશાહતમા પારસી લોકોને લગતુ
 કશુંબી કામકાજ હોતુ તો તેમા સર જમશેદજીનો હાથ હતો એવજીની
 હાથયાતી દગમયાન એવજી માન પામેલા અને માનીતા પચાયતના વડા
 હતા વળી જીવતા હતા તે અધ્યામમાજ પોતાના બેટાઓને પોતાની
 નામીથી કારકીરદીમા આગ લેવાને તેઓએ જોડી દીધા હતા એ રીતે
 જ્યારે ૧૮૫૭ મા મોટો બળવો જાગ્યો તથાગે મુઅમ્મદમા હુલ્લડ થવાની દરેક
 વકતી હતી મુસલમાનોના તહેવાર તેમજ હિંદુઓના દીવાળી તહેવારો
 દરમયાન તો જોયા લેખિને કાગને ડોળે રહેતુ પડતુ હતુ કે હમણા હુલ્લડ
 પડશે તે વખતે મુઅમ્મદનો પોલીસ કમીશનર મીં ફોર્જેટ હતો
 તેણે પહેલાથીજ બહુ સખતાઈથી કામ લીધુ હતું અને દરેક એવકા સીપા-
 હીને ફરમાન કીધુ હતુ કે તેમને પકડીને તેમને બારજીજ તે ફાંસી દેશે.
 આથી હુલ્લડ દબાઈ ગયું હતું અને મીં ફોર્જેટ મુઅમ્મદમા માનીતો થઈ
 પડ્યો હતો. જતી વેળાએ તેને મુઅમ્મદની પ્રજાએ બારે નાજુથી નવાજ્યો.

હતો જેમા પારસીઓનો મુળ હીસ્સો હતો, અને જ્યારે મહારાણી વીક્ટોરીઆનો ઢઢેરો થોડા વખત પછી જાહેર થયો ત્યારે મુખ્યમા મોટી સભાઓ ભરવામા આવી હતી, તેમજ આતશખાણ છોડવામા આવી હતી એ સરવેમા સર જમશેદજીનો હાથ હતો એ ઉપરાંત ૧૮૭૨ મા જ્યારે વીક્ટોરીઆ મારડનસ હસ્તીમા લાવવામા આવ્યો ત્યારેથી સર જમશેદજીએ એક નગરશેઠને ગાજતી સેવા બજાવી હતી

સર જમશેદજીની જીંદગી દરમિયાન મુખ્યમા બે હુલ્લડો જાળ્યા હતા ૧૮૫૧ નું હુલ્લડ અને સર જમશેદજીની સેવા પહેલું ૧૮૭૨ મા થયું હતું કે જે વખતે કુતરા સબધી ચકચાર ચાલવાથી સરકાર અને હીંદુ, પારસીઓ વચ્ચે હુલ્લડ થયું હતું રસ્તે રસ્તે જે ખરાબ કુતરાઓ હોય તેમને સરકારે મારી નાખવાનું કામ ઉપાડ્યું આથી હીંદુઓ અને પારસીઓની લાગણી દુખાઇ પારસી નશેશાહારોએ ખાસ કરીને તોફાન જગાડ્યું પણ જ્યારે સરકારની લશ્કરી ટુકડી બાહર પડી ત્યારે બધા નાશી ગયા સર જમશેદજીએ સરકાર તરફથી પ્રજાને સમજાવવામા અને લોકોને શાંત પાડવામા ભારે સેવા બજાવી હતી પણ ૧૮૫૧ મા તો તેનાથી જીંદગી પ્રકારનું અને ભારે જખ્મ હુલ્લડ જાગ્યું હતું જેનું કારણ પારસીઓ અને એસ્લામીઓ વચ્ચેની જીમખેશનું હતું તે વખતે મુખ્યમા “ચીત્રજ્ઞાન દરપણુ” નામનું એક પત્ર નીકળતું હતું તેમા હઝરત મોહમદ પયગમબર સાહેબ વીશે કાઠક લખાણ આવ્યું હતું જે વાચતાની સાથેજ મુસલમાનો છોડાયા તેનો ખાર તેઓએ અજબ રીતે પારસીઓપર કાઢવા માડ્યો તે એવી રીતે કે પ્રણીતી ચાર હજાર આદમીઓનું ટોણું પહેલા એલાહીમાગવાળા લક્ષા ઉપર ધસ્યું, પછી તથાની પારસીઓની ભીડીબજારની દુકાનો લુટી અને ખુદ અગયારી ઉપર પણ હુલ્લડખોરાએ મારો ચલાવ્યો પણ જ્યારે પારસીઓએ જોયું કે તેમને નાહકના હયરાન કરવામા આવે છે ત્યારે તેઓએ સાથે મળીને પોતાનો બચાવ કરવા માડ્યો. પોલીસના સીપાઇઓ કાઠ કરી ચક્રા નહી અને થોડા વખતમા પારસીઓએ હુલ્લડખોરાને પોતાના લતાઓમાથી નસાડ્યા પાછળથી ફરીને રમખાણો થયા અને સા બાહર કોટના પારસીઓના જનમાલની ભારે ખુવારી થવા લાગી.

આ ઉપરથી સર જમશેદજીએ પોતાના મકાને સભા બોલાવી અને જ્યારે મુસલમાનોના વડા ધરમચુડ ત્યાં નહીજ આવ્યા ત્યારે પારસીઓને શાત પાડી એવળુના વડા બેટા ખરશેદજીએ સરવેને ધરે મોકલ્યા પાછળથી મુસલમાનોએ વધારે હથરાન કરવા માડવાથી દાદાભાઈ નવરોજીએ સર જમશેદજી સાથે મળીને તે વખતના મુખ્યમિના હાકેમ લોરડ ફાકલેડને વચે પડવા કહ્યું સરકારની સનમુખ જે કેપ્ટુટેશન ગયું હતું તથા વહરણુ શેઠ બહમનજી હોરમસજી વહાડીયાને આપવામાં આવ્યું હતું આખરે બંને કામ વચે દોસ્તી થઈ અને એક જાહેર સરઘસ કહાડનામાં આવ્યું હતું જેમાં પારસીઓના વડા તરીકે જમશેદજીના બેટા ખરશેદજી પોતાના પાદશાહી રથમાં વડા જજ સર અરસફીનપેરી મુસલમાનોના વડા કાજી સાહેબ અને ખીજાઓ સાથે બેસીને સરઘસને મોખરે ગયા હતા.

પારસી પચાયતની સાથે સર જમશેદજીનો શો સબંધ હતો એ તપાસવા માટે આપણને લાગે જતું પડે એમ પારસી પચાયતમાં એવા નથી પોતે “ખુલાસે પચાત” નામની ચોપડી “માઝદયસ્તી દીનનો તાબેદાર એક બદેખોદા”

એ તખલ્લુસ હેડળ લખી છે તે ઉપરથી એમના મહાન સેવારૂપી કામોનો ધનતેખાબ આપણને મળી શકશે ૧૮૨૩ ના સાલમાં સર જમશેદજી પારસી પચાયતના પેહલીવાર સભાસદ નેમાયા હતા પચાયતની સન્તા બળવાન બનાવવામાં અને તેને સારે લોકસેવાના મારગે દોરવવામાં સર જમશેદજીએ તે દીવસથી તે જ્યાં સુધી જઈશીને લીધે તેઓ રીટાયરડ થયા ત્યાં સુધી પારસી કામની ધણીક સેવાઓ બજવી હતી પારસી સુસ્તી, પારસી બેદરકારી, પારસી લાચારી વગેરેને લગતા સવાલો એવળુના વખતમાં એવજી ચરવાવયા હતા તેમજ તેમને એવે વહેવારે તબક્કે ચઢાવયા હતા કે તેમના જેવા વળી કામ સેવકો બહુજ થોડા થઈ ગયા હોય અજુમનની સેવા બજવવા છતાં અજુમન તરફથી ધણીક વખતે કામને ન છાજતું સમજવું વટીક પડ્યું હતું પણ તેની ખરવા કીધા વગર એવજી પોતાનું કામ ચાલુજ રાખ્યું હતું પોતાને કરવામાં આવેલા અપમાન વીગેરે સબંધી એવજી ધણે દીલગીરીભરેલો

એસારો પોતાના પુત્રતકમા એઓ કરે છે શરૂઆતમા પચામતનુ રૂ ૩
૧૮૦૦૦ રૂપીયા જેટલુ હતુ તે સર જમશેદજીના મરણ વખતે રૂપીયા ૩
લાખ સુધી ગયુ હતુ પોતાની હુમિયાતી દરમયાન દરેહમેદરો, આતશ-
કહેલો, ધહમબારના રૂડો દોખમાઓ વીગેરેને એવણે નાણાનો બારે ટેકા
આપ્યો હતો

કોમ અને હમવતનીઓની દાઝ સર જમશેદજીને હાંડે કેટલી હતી
તેનો ખયાલ સહેલાઈથી આપણને એટલા ઉપરથી
સ કહે સમયે આવી શકે કે જ્યા રેલ કે આગ કે એવી કાંઈખી
સર જમશેદજીની આફતો જાણુતા ત્યારે સર જમશેદજીનો મદદનો
સેવા ઊંચે ત્યા સઉથી વધુ રહેતો ૧૮૭૭ મા સુરત
શહેરમા એક જખરદસ્ત આગ લાગી ત્રણ દિવસ સુધી બળતા
રહ્યા હતા અને આઠ દિવસ વધુ પજરણુ રહ્યુ હતુ એથી
કાંઈક આદમી માલ મીલકત વગરનુ અને કાંઈક ખાધખોરાકી વગરનુ
લાચાર થઇ પડ્યુ તરત સર જમશેદજીએ નાણુ ભરીને રૂડની
પહેલ કરી અને બીજાઓ સાથે મળીને ધણુ કે નાણુ સુરત ખાને મોકલાવી
આપ્યુ ઘેરેઘેર માણસને ફેરવીને અનાજ, કાપડ અને રૂપીઆનુ વેહે-
ચાણુ શેઠ દાદાબાઈ આલપાધવાલા મારફતે સર જમશેદજીએ કરાવ્યુ
હતુ એવી સને ૧૮૫૪ મા મુબઈના બારામા એક ભારે તોફાન થયુ
હતુ, તેમા ૧૮૫૬ મા ફ્રાન્સ દેશમા એવાજ તોફાનો થયા હતા, તથા
૧૮૨૨ અને ૧૮૯૬ મા આયરલેન્ડ ખાતે દુકાળો પડ્યા હતા તો તેમા,
૧૮૭૨ મા બગાળ ખાતે દુકાળ પડ્યો હતો તે વખતે તેના રૂડમા સર
જમશેદજીએ નાની મોટી રકમો ભરી હતી

બગાળના દુકાળની મદદ આપે એક અગ્રેજ પત્રકારે બહુ સરસ ટીકા
કીધી હતી જે પારસીઓને મગર કર્યા
બગાળનાં પત્રે કરેલી વીના રહેશે નહીં તે નીચ મુજબ હતી —
મગરૂરીભરા તારીફ

Jamshedji Jeejeebhoy the most
eminent Parsee merchant of Bombay, has put to
shame many a richer Baboo of Calcutta, by the
munificent donation of Rs 500 to the Calcutta

Fund We say with pride that our friend Jamshedji has an English heart, as well as the mind of an enlightened Englishman

સને ૧૮૩૪ થી ૧૮૪૧ સુધી મુ અધના હાકેમ તરીકે સર જમસ કરનાક હતો એ અરસામા તેણે શેઠ જમશેદજીની સર જમશેદજી અને નાઇટનો સખાવતોનો અનુભવ મેળવ્યો હતો, જેને પરીણામે અલકાબ તેવણુ માટે અતીશય માન તેનામા અરપા થવા પામ્યુ હતુ જ્યારે તે ધ ગલાડ ગયો ત્યારે તેણે તેવણુની ગભવર સખાવતોની વાત ત્યાના આગેવાન મડળોમા કહી ‘કોરટ ઓફ ડીરેક્ટરસો’ ને કાને એ વાત આવતા, તેઓએ શેઠ જમશેદજીની લાયકાતને બરનું માન આપવાનો નીશચય કર્યો જે માટે નામદાર મહારાણીએ પણ પોતાની અતીશય ખુશી બતાવી, સને ૧૮૪૨ ના સાલની ત્રીજી મારચને દીવસે એક હાલમ દીલના શેઠયાને સર નાઇટ બનાવવામા આવયા હી દુસ્તાનમા પહેલવહેલા “સર નાઇટ” થવાનુ માન કાઢ જેવુ તેવુ નહોતુ “સર નાઇટ” ના ખેતાબની બાદશાહી સનદ ગવરનર મી॰ એનડરસન નામદાર મહારાણીજીના વરસગાંઠમા તા॰ ૨૫ મી મે ૧૮૪૨ ના દીવસે પરેલ ખાતેના સરકારી મહેલમા એક દબદબાબરી જાહેર દરબાર ભરી અતીશય માન સાથે શેઠ જમશેદજીને અરપણુ કરી જે વેળાએ ગવરનરે કરેલુ લાજણુ તેમજ તેના જવાબમા સર જમશેદજીનુ વીવેચન વાચવા લાયકજ છે ધ ગલાડમા દરેક “સર નાઇટ” ને તે ખેતાબ મળતા ચોક્કસ રકમ સરકારને ભરવી પડે છે તેમજ સર જમશેદજીએ તેટલી રકમ પગાર કરી હતી, પણ “કોરટ ઓફ ડીરેક્ટરસોએ” તે માન સહીત પાછી વાળી હતી સર જમશેદજીનો “કોટ ઓફ આગમસ”નુ ચીત્ર તો દરેક પારખી વીદ્યારથી જોણે સર જમશેદજી રકુલમા કુળવણી લીધી હોય તેને માલુમ હશે ઉદયોગ અને ઉદારતા એ તેવણુનો મુદ્રલેખ હતો સર જમશેદજીને એ મોટુ માન મળવાથી એકલી પારસી કામમાજ નહી પણ આખા હી દુસ્તાનમા ખુશાલી ફેલાઇ હતી ૧૮૪૨ ના જ સાલની તા॰ ૧૫ મી જુને સર જમશેદજીને તેવણુના બાઇખ ધ શહેરીઓ તરફનુ માનપત્ર “મઝગામ કેરટલ” ના તેવણુના બ ગલામ।

સરવે કામના સભાસદો સમક્ષ ફરામજી કાવજીજી બનાજીએ વાંચી સ બળાવયુ હતું વળી દખલ અને ગુજરાતના દરેક આગેવાન શહેરના રહેવાસીઓએ જુદા જુદા માનપત્રો એવજી ઉપર મોકલી આપ્યા હતા વળી નામદાર મહારાણીજીએ તેવજીને “સર નાઇટ” નો ખેતાબ એનાયત કરવા ઉપરાત પોતા તરફથી એક સોનાના માનચાંદની ચાંદની ભેટ કરી જે ના. ગવર્નર સર જ્યોરજ આ- નવાજેશ રથર એરોનેટે ૧૮૪૨ નાજ સાલમા તેવજીને એક બહેર દરબાર ભરી એનાયત કર્યો હતો, જે વેળાએ પણ તે માન માટે ઉપકાર માનવા ઉઠતા સર જમશેદજીએ ધણું અસરકારક વીવેચન કરયુ હતું

સર જમશેદજીને તે ચાદ તેમની ઉદારતા અને સ્વદેશાભીમાન માટે ભેટ કરવામા આવ્યો હતો, જે ખવાસો આજે પણ પુરતી રીતે તેમની ઓધેથી ઉતરી આવેલાઓમા માલુમ પડી આવે છે તેમના સધળા વારસો આ ચાદને જાણે એક ઉત્તેજન આપનાર નીશાની તરીકેજ જોતા આવમા છે.

પારસી કામમાં પહેલવહેલો કેળવણીનો પાયો નાખનાર સર જમશેદજી હતા મુઅમનાજ નહી પણ ગુજરાતના જુદા જુદા પારસી કેળ- શહેરો સુરત, ભરૂચ, ઉદવાડા, નવસારી ખાતે નીશા- વજીનો પીતા જો સ્થાપી, અને તેનો વહીવટ ચલાવવા માટે સર જમશેદજીએ તે ઉપરાત સ્કોલરશીપો અને ધનામો માટે પણ મોટી રકમો સખાવતમા આપી છે વળી સઉથી અગતયનું અને પારસીઓને સુધ- રેલા અને વધુ શીખેલા બનાવવાની શરૂઆત કરનાર સઉથી ઉપયોગી ખાતુ તે “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખીનેવોલેટ ધનસ્ત્રીટયુશન” ની સ્થાપના ઇ સ ૧૮૪૯ મા થઇ ગુજરાતમા વસ્તા પારસીઓની હાલત અતી કઠાળ થતી જોઇ, તેઓએ એક ફડ તેઓના દુ ખનીવારણ માટે ઉજુ કરયુ જેમા સર જમશેદજીએ કેટલાક શેરો ઉપરાત ત્રણ લાખની ગજવર રકમ ભરી, અને તેનો વહીવટ કરવા તથા તે રકમનો સારો ઉપયોગ થાય છે કે નહી તે માટે એક કમીટી પારસીઓના આગેવાન

સભાસદોની નેમવામા આવી તે રકમને સરકાર હસતક ચોક્કસ શરતો સાથે આપવામા આવી, તેનું વ્યાજ મળ્યા કરે એવી ગોઠવણ કરવામા આવી તે રકમમાથી મુબઇ, સુરત, ભરૂચ, ઉદવાડા, નવસારી વીગેરે ખાતે રકુલોની સ્થાપના કરવામા આવી, જે ઉપરાત લાચારોને મદદ કરવા, મરીબ પારસીઓના લગન કરી આપવા પાછળ તેમજ મરણ ખર્ચો પાછળ પણ ચોક્કસ રકમ કાઢવામા આવી

સર જમશેદજીએ સ્થાપેલા અનેક કેળવણી ખાતાઓમા સરવથી મોટું અને અગત્યની કેળવણી આપનાર ખાતું સર જમશેદજી જીજીભાઈ બાઈ બેનીવોલન્ટ ઇન્સ્ટીટ્યુટ તે મુબઇની સર જમશેદજી જીજીભાઈની રકુલ છે એ શુભ ખાતાની શરૂઆત ઇ.સ. ૧૮૪૯ ની ૧૭ મી ઓક્ટોબરે થઇ હતી પણ તે વખતે આ શાળાનું પહેલું મકાન હોરા બગરમા હતું હાલના મકાનને ખુલ્લી મેલવાની કીચા ઇ.સ. ૧૮૭૧ માં લોરડ નોરથબરૂં કરી હતી આ શાળામાજ પારસી પચાચતની ઓફીસ પણ ઉપર કાઢવામા આવી, તે ઉપરાત સર જમશેદજી હસતક ચાલતી છોકરીઓની નીશાળની પણ ત્યાં ગોઠવણ કરવામા આવી આ ખાતાને શેઠ રસ્તમજી જમશેદજીએ પણ ઘણી અગત્યની મદદ કરી જેથી સર જમશેદજી તેમજ રસ્તમજી જમશેદજી બંનેના બાવળા ત્યાં મુકવામા આવ્યા છે આ રીતે બાહેરગામની રુલો મલી એકદરે ૨૧ રકુલો આ ઇન્સ્ટીટ્યુશનનો લાભ મેળવે છે, જેમા પાંચ રકુલો મુબઇમાજ છે

સર જમશેદજી વાર વાર એમ કહેતા કે “ પારસીઓ કેળવણીની ખુબી થી વાકેફ થયા છે, તેથી મને મારી આ સખા- પારસીઓ માટે મર જમશેદજીની કાળજી વતનો બદલો મળી ચુક્યો છે ” તે બોલો આજે કુટલા ખરા પડ્યા છે તે પારસીઓમા વધતી જતી કેળવણીથી આપણને માલમ પડી આવશે એટલાથીજ તેવણુ કયા ધરાતા હતા લોકોના દુ ખ ટાળવાએ તેમની નેમ હતી. પણ તે નેમે કયા રસ્તે પાર પડશે તે માટે તેવણુ વધુ કાળજીમદ રહેતા કેળવણી ખાતા સ્થાપવાથીજ કાંઈ લોકોના દુ ખ ટળાતાં નથી અને તેઓ સારી રીતે

સમજતાં, ત્યારે દવાખાના અને હોસ્પીટલો સ્થાપે તેમા કાંઈ નવાઈ હતી ? “ સર જમશેદજી જીજીભાઈ હોસ્પીટાલ ” એવા ખાતાઓમા આપણું પહેલું ધ્યાન ખેંચે છે, ગરીબોની હાડમારીનો ખયાલ કરી તેવણે સરકારને એવી હોસ્પીટલ બાંધવા માટે એક લાખ રૂપિયાની મદદ કરવા કબુત્યુ થઈ મહેનત પછી સરકાર સાથે થટતી ઝોઠવણ કરવામા આવી અને તા. ૩ જાન્યુઆરી ૧૮૪૩ ને દીવસે એ ખાતાનો મોટી ધામધુમ અને દબદબાલરી કીયા સાથ પાયો નાખવામા આવયો જે વેળા મવરનરે ખાસ પોતે સર જમશેદજીને કોટવેર જઈ, તે હોસ્પીટલની જગ્યા ઉપર પોતાની ગાડીમા લઈ આવયા હતા કીયા ખતમ થવા પછી સર જમશેદજીએ પણ એક ટુક વીવેચન કરી હોસ્પીટલની આખાદી માટે અતી કાળજી બતાવી જે ખરેજ પારસી કોમને મગરૂર બનાવવા માટે પુરતું હતું આ હોસ્પીટલને ચાલુ કરતા રૂપિયા ૨૮૨૪૨૮ ની આદેશાહી રકમ ખરચાઈ હતી, જેમા આપણા સંખ્યાવતી નરે ૧૬૦૫૦૦ નો ખરચ ઉપાડી લીધો હતો વળી લા પાસે “ ગ્રાન્ટ મેડીકલ કોલેજ ” નો પણ પાયો નખાયો જેમા પણ સારી મદદ તેવણે કરી હતી દરદીઓના દુઃખ ટાળવાને એ મહાન નર કેટલી કાળજી ધરાવતો હોવો જોઈએ તેનો પુરાવો શુ વધુ આપવાની અગત છે ?

માહીમ અને વાદરા વચેની નાની ખાડી આજે આપણે પુલથી કરી જે રીતે આસાનીથી પસાર કરી શકાયે છીએ તે માટે જાહેર બાંધ-કામ-લેડી જમ-શેદજી ખીજ પણ આપણે એવણનેજ આભારી છીએ દર યોમાસામા ખાડી પસાર કરતા માણસો ડુબી જતા અને આવજા કરવાની પણ અતી મહેનત પડતી સરકારે પુલ બાંધવાનો વીચાર કર્યો, પણ તેનો ખરચ ૬૭૦૦૦ નો અડસઠવામા આવવાથી તે વાત પડતી નાખવામા આવી માણસોને ડુબી જતા સાબળવાની ખબરથી લેડી જમશેદજી પણ વાર વાર દીલગીર થતા અ તે સર જમશેદજીએ પુલ બાંધવાની યોજના પણ ઉપાડી લીધી, જે કે તે અગાઉ બીજા પારસીઓએ તે યોજના ઉપાડવાની કોશેશ કરી હતી, પણ ખરચનો અડસઠો બહુ થવાથી પડતી મેલાતી હતી સર-કાર સાથે ભાગમા થટતી ઝોઠવણ કરી તે કામ શરૂ કરવામા આવ્યું પણ

૧૮૪૪ માં પુલ્લનો થોડોક ભાગ પડી ભાગ્યો ત્યારે સર જમશેદજીએ થોડી વધુ ખર્ચ કરી કામ તદ્દન પાકુ જ કરાવ્યું જેમ કરતા તેવણને ૫૫૮૦૦ રૂપિયા વધુ થયા પુલ્લ પાછળ સરકારને ૨૦૩૮૪૩ નો ખર્ચ થયો જેમાં ૧૫૫૮૦૦ રૂપિયા સર જમશેદજીએ પોતાના બાથડી લેડી આવાબાઈને નામે આપ્યા ત્યારથી તે પુલ્લ “લેડી જમશેદજી” પુલ્લ તરીકે ઓળખાયો એ પુલ્લ પછી સર જ્યોતજી આરથરે ૬ સ ૧૮૪૫ માં વપરાસ માટે ખુદલો કીધો હતો

વળી ૧૮૫૪ માં સરકાર અને સં જમશેદજીને ખર્ચે વાહરા આગળ મોટ મેરીના દેવળ સુધીના રસ્તા પછી બાંધવામાં ડીસ્ટ્રીક્ટ એ નીવોલન્ટ ઇન્-આવથો હતો વળી મુબ્બની “ડીસ્ટ્રીક્ટ” એની-સ્ટ્રીટચુદ વોલન્ટ સોસાયટી” નું મકાન સરકારની પરવાનગી લઈ સર જમશેદજીએ પોણા લાખને ખર્ચે બાંધવી આપ્યું જેમાં અશક્ત બાંધળા પાગળા બુઢાપાથી લાચાર થયલા વીગેરે ત્રણસેથી ચારશે માણસો આશરો લઈ શકે છે તે ખાતાને દર વરસે સરકાર રૂ ૬૦૦ ની મદદ કરે છે વળી પાછળથી તે સોસાયટીનું રૂ ૩ પુરતું ન પડવાથી ૫૦૦૦૦ પોતાને નામે અને ૨૦૦૦૦ પોતાના ધણીયા-ણીને નામે ભરી હાજત પુરી પાડી વળી પુના શહેરને પુરતું પાણી ન મળતું હતું તે માટે પછી સર જમશેદજીએ સરકાર સાથે ગોઠવણ કરી બાંધકામ કરાવી આપ્યું જેને હાલ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પુના બંડ એનડ વોટર વરક્સ” નામ આપવામાં આવ્યું છે આ બાંધકામથી ગરીબ વરગને જે ચાલુ ત ગી પાણીની પડતી તે દુર થવા પામી છે.

સર જમશેદજી એક વેપારી તરીકે આટ માટે સાચું નામ ધરાવતા તેઓએ એક વેળા એક મોટી પહેડીને દેવાળું કાઢતા લંડન શહેર બચાવી હતી, તે માટે તેમને એક “પીસ-ઓફ-પ્લેટ તરફડું માન” ધરતા લેખ સાથે તે પહેડીએ ભેટ કરી છે. વળી સં જમશેદજીના સખાવતી કામોની કદરસનાસી કરી લંડનની “કારપોરેશને” તેમજ લંડન શહેરના “ફ્રીડમનું” માન આપ્યું વેપારી કારકીરદીની આખેરીએ મળેલું આ માન તેમને માટે તેમની

જામીના થોડું ખુશી કરનાર ન હતું. એવણના જેવા બાએજ હજારમાથી બલકે કહેા કે લાખોમાથી એક નર પેદા પડતા હશે]

પારસીઓને હીદમા લાવીને તેમની કીરતી પાછી અસલી કીરતીની નોક જેટલી ઉચી ચઢાવનાર સર જમશેદજી હતા તેનું કારણ તેઓ હીદીવાનોમા પહેલવહેલો યેરોને-ટનો એલકાળ મેળવવા પામયા હતા તેનું છે આ ખીતાળ સર જમશેદજીને ૧૮૫૭ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે નામદાર મહારાણી વીક્ટોરીયાએ આપયો હતો અને જ્યારે તે માટેની જાહેરાત અંગે પુગાડવામા આવી હતી ત્યારે પારસીઓ તેમજ ખુદ હિંદીવાન કોમોનો હરખ સમાયો રહયો હતો નહી પોતાના વારસોને પોતાનો ખેતાળ મળે અને તેની મોટાઇ મુજબ તેમને આપયત મળે એ નેમથી વીલાયતની પારલામેંટે સને ૧૮૬૦ ના સાલમા યેરોનેટસી એક્ટ પસાર કરી આપયો જે મુજબ સર જમશેદજીનો મજગામ કાસલ સરકારને ત્રસ્ટમા સ્વાધીન કરવામા આવયો

આટલી મોટાઇઓ મેળવીને સર જમશેદજી ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૫૯ ને દીને પોતાના કોટના રહેવાના મકાનમા ગુજર સર જમશેદજી પામયા હતા શહેરના જાહેર ખાતાઓએ શોક મરણ પ્રદરશીત કીયો હતો પણ ખુદ સરકારી ખાતાઓએ પણ તે શોકના નામના મોટાઈના માનમા વાવટાઓ અડધી કાઠીએ ઉતારયા હતા. હોરડ એલશીસટને લશકરી માન આપવા પોતાનું બેડ ગબીર સરોદો માટે મોકલી આપવા તરત સર જમશેદજીના બેટાને જણાવયુ પણ તે માગણી સ્વીકારવામા આવી ન હતી જ્યારે રવાન લઇ જવામા આવયુ હતું ત્યારે પોલીસ કમીશનર ફોરજેટ એવો બદાયસત રાખયો હતો કે એકબી જુદદીનને રવાનના મારગમાથી પસાર થવા દીધો ન હતો સર જમશેદજીના નામ અને કામની મોટાઈના ગાયનો શહેનશાહતમા દરેક ઠેકાણે ગવાવા લાગયા અને ખુદ ઇંગલડમાથી તે વીશેની નોંધ લેવાઇ હતી મરહુમના નામની યાદમા અનુમનની જે સખા બોલાવવામા આવી હતી તયા સર કાવસજી જહાંગીરે દીલગીરીનો દરાવ રજુ કર્યો

હતો અને કુદરે અનુમતે તે ઠરાવને ટેકો આપ્યો હતો કે સર જમશેદ-
જીના મરણથી કોમને મજબુત ફટકો પડ્યો છે મરહુમની સીકતમા
જોડાયલા ગાયનોમા મનસુખનુ રદન ધણુ અસરકારક છે સર જમશેદ-
જીની કુદરે સખાવત પચીસ લાખ ઉપર થવા જાય છે જે માત્ર જાહેર
ખાતાઓમા જ અપાયલી છે બ્યારે ખાનગી સખાવતોનો સ પુરણુ આકડો
મળી શક્યો નથી કે જે બેશક ધણો મોટો હતો

દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી.

બ્યારે ધરાનનુ મતન છોડીને પાગસીઓ મુલકે હિંદમા આવીને વચ્ચા
હતા ત્યારે ગુજરાતના રાજા રાણાજીઓ પારસીઓ
દાદાભાઈની મહાનતા કનેથી એક વચન માગયુ હતુ તેનુ તાતપરય એ હતુ
કે જેમ પારસીઓને હિંદે રક્ષણુ આપયુ છે તેમ હિંદની
સેવા બળવવાથી પારસીઓએ કદીમી પાછીપાની કરવી નહી. જો આ
કોલનો કોષ્ટખી પારસીઓ સઉથી વધારેમા વધારે જવાબ આપ્યો હોય,
જો કોષ્ટખી પારસીઓ હિંદુસ્તાનની વધારેમા વધારે સેવા બળવી
હોય તો દાદાભાઈ નવરોજી એ છે જો પછસા આપણી પાસે હોય તો
તેથીજ દેશની યા કોમની સેવા બળવી શક્યે એમ આપણે માનયતા
ધરાવતા હોઈએ તો તે ખોટુ છે મેવા જો કે પછસાની સખાવત
કરવાથી બળવી શકાય છે ખરી પણ જો તે બદલ સેવા બળવવાનો
જુરસો ઉઘટ અને ઉતસાહ અને એવા પ્રકારના બીજા ઉત્તમ ગુણો
આપણે ધરાવતા હોઈએ તો પછસાની ઝેરહાજરીમાથી આપણે ધણુક
કરી શકીએ એમ છે દાદાભાઈએ આપણને એવો ધડો પુરો પાડ્યો છે કે
જો આપણે કમીની ગુજ્જશથી ધરાવતા હોઈએ તોબી કોમ યા દેશ તરફ
આપણે પુરતો ઇતમાર અને ચાહ ધરાવતા હોઈએ તો આપણે પુરતી
તકેદારી અને અચછી રીતે તેની સેવા બળવી શક્યે એમ છે

એક જરથોસ્તી તરીકે આપણે બ્યારે આ જુમી ઉપર જનમ લઇએ
છીએ ત્યારે તેની સાથે આપણે આપણી કેટલીક
માઝહચરની દીન જોખમદારીઓ સાથે લેતા આવીએ છીએ અને તે
શુ શીખવે છે ? જોખમદારીઓમા પહેલા આપણી પોતા તરફની છે,

ખીજી કામ તરફની છે અને ત્રીજી આપણા દેશ તરફની છે એક ખરો જરથો-
સતી માત્ર પોતા તરફ ચા કામ તરફજ પોતાની દુરજ મળવીને એથી
રહેતો નથી પણ તે એક પગલું આગળ વધીને પોતાના દેશ અને પોતે
જે જગતમા આવ્યો છે તે જગતનું ભલું કરવામા પોતાની શક્તીનો
ઉપયોગ કરે છે એવા તબક્કાએ પહોંચેલા નરો આપણી કામમા બહુ
જુઝ થઇ ગયા છે અને તેઓમા સઉથી આગળ પડતા દાદાભાઇ નવરોજી
છે એમણે પોતાના જીવનનું બધારણુ એવી રીતે ધડ્યુ હતુ કે પહેલા
તેઓ પોતાનું તથાર્યાદ પોતાની કામનું અને છેવટે પોતાના દેશનું વધ-
તામા વધતું ભલું કરી શક્યા હતા દાદાભાઇ એક સાચા પારસી હતા
અને માઝદયસ્ત્રી ધરમની નેક રીતીમા વધારો કરી ગયલા એક મહાન
નર હતા

આપણી કામનો પહેલવહેલો પગપેસોરો ગુજરાત ખાતેના બદરો જેવા
કે સુરત, ભરૂચ ખાતે થયો હતો પાછળથી
દાદાભાઇનો જન્મ બ્યારે તથા આગળનો વેપારવણુજ પડી માગ્યો
અને મુબઇ વેપારવણુજનું મુળ સ્થળ થઇ પડ્યું
તથારે બધા પારસીઓ એ સ્થળે ખેડામાં આવયા, એવી રીતે વાડીયાવા-
ળાઓ, બનાજીઓ, રેડીમનીઓ પહેલવહેલા અન્ને આવીને વસ્યા હતા.
દાદાભાઇ નવરોજી તે નરોમાંના એક હતા કે જેઓએ આ નગરી કે
જેણે આજ સુધીમા પારસીઓને પાળયા છે, પોશ્યા છે અને કેટલા
કોને દોષત અને નામનાથી તરોપુર બનાવયા છે તે નગરીમા જનમ
લીધો હતો હાજનું મુબઇ બધું ફેરવાઇ ગયું છે આજથી પચાસ ચા સો
વરસ ઉપરનું મુબઇ તદન જુદું જ હતું દાદાભાઇ માડવી બહાર કે બ્યા
ખડકો આવયા હતા તથાના ખડક ઉપરના એક એલાહેદા ધરમા જનમયા
હતા તેવણુની જનમ તારીખ ૪ થી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૨૫ હતી, માબાપ
તો બહુ ગરીબ હતા અને તેમની અસહ્યાત નવસારી ખાતેથી હતી કે
જેઓ દોઢીવાળા કહેવાતા હતા એવણુના પીતાનું નામ નવરોજી દોરડી
કરીને હતું. અને બ્યારે દાદાભાઇ પાંચ વરસના થયા તથારે તેઓ હજી
થયા હતા. એથી નાદાન દાદાભાઇનો કુળવણીનો સંધળો આધાર એવણુના
માતાજી બાઇ માણિકજી ઉપર રહ્યો હતો દાદાભાઇને પોતાના બાપના

મરણ માટે ધણુ લાગતુ હતુ અને માતાના પયારમા તે કુ ખ ધણુ જુલાઈ જવાતું હતું ધડપણુમાખી પોતાના માત માટે યોલતા કે જોકે તેવણુ કેળવણી લીધેલી ન હોતી તોખી તેવણુમા ડહાપણુ ધણુ હતું અને મને ખરાબ સોહજતમાથી બચાવનાર તેવણુજ હતા વળી આગળ ચાલતાં જ્યારે સસાર મુધારાઓ અી કેળવણી માટે હું જીમખેશ ચલાવનો હનો તયારે મારા માતાજીએજ મને મોટા ટેકા અને ઉતેજન આપયા હતા આજે જે હુ છુ તે મારી માતાના પ્રતાપે

પોતે અથેરનાન ઓલાદના હોવાથી દાદાબાઈને ૧૪ મે વરસે નાનર પનાવવામા આવયા હતા અને ધરમ ધયાન ઉપર એ દાદાબાઈની કેળવણી રીતે તેઓ પહેલાથીજ વીશેષ લક્ષ આપતા હતા તે એટલે સુધી કે જ્યારે વીલાયત ગયા અને તયા અગ્રેજો વચે રહયા અને વણાક વરસો તયા પસાર કરયા હતા તયારેખી અગમાથી સુદરેહુ કુસ્તી કાઢયા નહોતા અને વીલાયતમાખી આફરગનીઆ આગળ ઉભા રહી નીચમીત બઁગી ગ્ગતા દાદાબાઈને ૨૦ મે વરસ લગનની ખુસરીમા જોડાતુ પડયુ હતુ કારણકે તે જીના જમાનામા બાળ લગનની જોયા રસમજ પડી ગઇ હતી નાનપણુમા જોકે કાષ કારમી ઝાઝુ ગીખયા ન હોતા તોખી શાહનામુ બહુ બહાદુરી અને જોમથી લલકારતા હતા અને પારખી મડળીઓ સામે તે ગાતા હતા એ રીતે એક જરથોસ્તી તરીકે પોતાના સરવે ઉત્તમગુણાનુ બધારણુ પારસી શુણા ઉપરજ રહયું હતુ

હવે અગાઉ જ્યારે કમખનીનુ રાજ્ય હતુ તયારે તેના મારફતે મુબમમા “નેટીવ એડ્યુકેશન સોસાયટી” કરીને યોલવામા આવી હતી જ્યાનાં મુજરાતી ખાતામા એક મહેતાજીના હાથ તળે એવણુ શરૂઆતની કેળવણી લીધી હતી કેળવણી માટે કાષ દામ આપતુ પડતુ નહોતુ તયાર બાદ તેઓની ખરી કેળવણીની રચના સરકારી કેળવણી ખાતામા થઇ હતી કે જ્યા અજાનતાના પડદા એવણુના મગજ ઉપરથી એક પછી એક એમ કરીને ઉચકાવા લાગ્યા અને સારા સારા શુણો એવણુમા દાખલ થવા લાગ્યા ઇંગ્લેજ રકુલ જેને એલરીનસટન ઇનસ્ટીટ્યુશનના નામે

ઝોળખવામાં આવતી હતી તેમાં એવણે પોતાની ચમરાકી અને બાહોશી માટે નામ કહાડયું હતું અને ધણીકે ધનામે જીતી ગયા હતા.

એ અરસામાં દાદાબાઇને જે ચોપડીઓ પર ભાર ચાહ હતા તે શીરાદોશીનું, “શાહ નામું” “જરથોસ્તીઓની ફરજો” અને વોટ નામના અથ કરતાના ‘મ-ગજનો સુધારો’ એ નામની ચોપડી હતી, એજ રીતે દાદાબાઇને વીલીયમ વીલ્કઅર ફોરસે ગુલામોને તેમની ઝુસરી-માથી કેમ છોડવા અને તેના જોડયા કલારકસને તે બાબે કેમ જીમ્મેશ ચલાવી એને લગતા ચોપડી ચોપાનીયા ધણી વાચવા ગમતા હતા.

પોતે કેળવણી લીધા બાદ કે જે દરમ્યાન દાદાબાઇએ એલરીનસટન ઇનસ્ટીટ્યુટના એક શીક્ષક અને પાછળથી એક પ્રિન્સિપલ તરીકે જગ્યા મેળવી હતી તે થયા બાદ પોતાના જાતબા-પુત્રોને અને દેશી બાઇઓને કેળવણી આપવા પાછળ પોતે ધણી ઉત્સાહભરી સેવા બજાવવા માડી સડુડસ લીટરરી અને ‘સાયનટીફીક સોસાયટી’ નામની એક મડળી તેવણનીજ કાળજી અને દેખરેખ હેઠળ પહેલવહેલા કાઢવામાં આવી હતી અને તે મારફતે પોતાના મીત્રો કે જગ્યામાં બેહેરામજી ગાધીનું નામ ધણી આગળ પડતું દીસે છે તેઓએ ખાસ કરીને ઉત્તરતા વરગો અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા કામ કરવા માડયું આ મડળીએ જે બીડુ ઝડપયું હતું તેથી તેઓ કુધારાવાળા-ઓની કેટલીક ખફગીમાં આવી પડ્યા હતા અને મળહમાં તેઓ એમને તેમજ બીજાઓને “સીસોટીના પોરયાઓ” કરીને ઝોળખતા તે વખતના ઇંગ્લેન્ડથી ધણી દીલ સોજ હતા બારટલ ફીઅર, સર ચારલસ ફોરબસ, એલરીનસટનના નામો આજેથી દરેક દેશીની જીભ ઉપર ગોચા રમી રહે છે તે જમાનામાં તેઓએ એલરીનસટન ઇનસ્ટીટ્યુશનના કરવણ્યાઓ સાથે મળીને કેળવણી તરફ ધણીક જગજગી બરી સેવા બજાવી હતી સ્ત્રી કેળવણીની તેમાં પહેલ કરનારા શેઠ દાદાબાઇ હતા એવણ તરફથી જે ટકાણે છોકરાઓને શીખવવામાં આવતા હતા તે કોઠના કોઠનાં મોટા ધરનો ઝોટલો હતો જે વીશે તેઓ પાછલા

વખતમા બહુ મગરૂરી સાથે વાતો કરતા હતા. લીટરરી સોસાયટીના એઓ લામો વખત પ્રમુખ તરીકે રહ્યા હતા, અને ને દરમ્યાન પ્રજા તેમજ કોમની ધણી ધણી સેવાઓ બજાવી હતી. એજ સોસાયટી તરફથી જ ન પ્રસારક મડળી પણ સ્થાપન કરવામા આવી હતી જે મારફતે ફળવણી સબધી ખાસ બાપણો આપ્યા હતા, એટલુજ નહીં પણ તે મડળીના એવણુ પ્રમુખબી હતા એજ મડળના નામથી એક ચોપાનીયુ કાઢવામા આવ્યુ હતુ તેના અધીપતીબી એવણુજ નેમાયા હતા.

દાદાબાઈની પારમી સસારના સુધારા સબધીની જીમ્મેશ ખરૂં જોતા ૧૮૪૫ પંથી શરૂ થાય છે પારસીઓમા વહેમી મસાર સુધારા અને જુરી રસમો પેવશ થઇ ગઇ હતી તે એટલે સુધી બાબે જીમ્મેશ કે ખુદ ધરમની બામદોમા પણ જુરા આચારવીચારો અને તરીકનો દાખલ થઇ જવા પામી હતી. એની સામે કુદરતી રીતે જો અટકાવ નહીં થાય તો પારસી ધરમ તેના અખડપણથી દુર થાય અને આમદે મઝદયસના ધરમ તેની સ્વચ્છતા બલવી શકે નહીં આ વીચારથી દાદાબાઈએ નવરોજી ફરદુનજી અને સોરાબજી બગલી જેવા આગેવાન સુધાગ્કોની મદદ લઇને એક સભા સ્થાપી જેનું નામ રાહનુમાયે મઝદયસ્નાન સભા હતુ એ સભાની મતલબ એની હતી કે આરસ કોમના સ્વચ્છ આચારવીચારો ફેલાવવા એવી પહેલ વહેલા સેક્રેટરી દાદાબાઈ નવરોજી હતા તેવજીને સતાવાળાઓ તેમજ હમ કોમીઓ “દાદાબાઈ પ્રોફેસર” ને નામે ઓળખાતા કારણ કે તેઓ તે વખતે એલર્ડીસટન કોલેજમા ગણીત જેવા બીકટ વીષયના પ્રોફેસર હતા રાહનુમાય મઝદય સનાન સભા બીજે વખતે પારસી કોમમા એક મજબુત બળ સમાન થઇ પડી હતી કે જેને લીધે પારસી કોમમા સુધારાઓ દાખલ થવા પામ્યા હતા તેજ વખતે દાદાબાઈએ “રાસ્ત ગોફતાર” નામનું પત્ર શુરૂ કરીધુ હતુ અને જેકે એવજીને તરફવાર જીમ્મેશોમા ઉતરતુ પડ્યુ હતુ છતાં તેમા તેઓ મજબુતાઇથી ટકી રહ્યા હતા એમ કરતા ૧૮૫૫ સુધીનો વખત આવી લાગ્યો કે જ્યારે એવજીને વીલાયત તરફ જવાનુ થયુ

સને ૧૮૫૫ના સાલમા કામાવાળાઓની પેઢી તરફથી દાદાભાઈ વીલા-
 યત ગયા અને ખુદ લડન યુનીવર્સીટીની કોલેજમા
 દાદાભાઈ વી- ગુજરાતીના પ્રોફેસરથી એવણુ નીમાયા, ત્યાંથી
 લાયત નય છે ઇરાનના જરથોસ્તીઓ સાથે એવણે ખુદ ઇરાનના
 શાહસાથે સંદેશો ચલાવીને તેમની બહેતરીનું કામ ઉપાડ્યું, આ મંડળીનું
 નામ ઇરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરા કરવાનું ફડ હતું જેમા માણેકજી
 હાંતરીઆ જેઓએ ઇરાનના પારસીઓ સબધી ખાસ શોધખોળ કરીને
 ઇરાનના શાહપર પૌતાનો લાગવમ ચલાવ્યો હતો પરીણામમા ઇરા-
 નના જરથોસ્તીઓ સબધી માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ અને તેમના
 એટા દીનશાહજીએ લડન ઉપાડી અને એકે ફડ ઝાપ્યું જે આજ સુધી
 આ ટોળીનું બહુ કરે છે

પણુ દાદાભાઈ શેઠ માત્ર પારસી કોમના બના અરથેજ નનમ્યા
 નહોતા તેઓના દીલમા હીંદના એક વતની
 વીલાયતમા હીંદની તરીકે હીંદનું બહુ કરવાનો વીચાર રમી રહ્યો
 અનબેલી સેવા હતો તેઓ વડપણમા જ્યારે વરસોવાના
 ફરીયાને કીનારે બેસતા ત્યારે કહેતા કે નાનપણમા ઇગલબમા ચાલેલી
 ગુલામગીરી અને તેની સામેની જીમખેસના વાચણો બહુ ઉલટ અને ઉત-
 સાહથી કરતો જેથી છેવટે માગમા હીંદ દેશને તેની પડતી અને ગરીબાદ
 ભરી હાલતમાથી બચાવવાનો વીચાર સુઝ્યો દાદાભાઈએ વીલાયત
 જતાને વાર “ઇઝ્ટ ઇન્ડિયન એસોસીએશન” નામનું મંડળ સ્થાપ્યું,
 અને તે મારફતે હીંદના અનેક રાજ્યદવારી સવાલોને ખીટનની આલમ
 હજુર રજુ કરવા માડ્યા કે જેમાનો મૂળ એ હતો કે હીંદ દેશની આર-
 થીક સ્થિતી વધુને વધુ નબળી બનતી જાય છે આ મંડળ મારફતે એવણે
 કેટલાક ધણા જાણવાજોગ નીબધો વાચ્યા હતા તેમજ ધણાક જાણીતા
 પત્રોમા જાહેર લખાણો કીધા હતા એ અરસામા એવણુને મુખ્ય કેટ-
 લીકવાર આવજી ચર્ચ હતી અને ચોથીવાર જ્યારે ઇગલડ જવા નીકળ્યા
 ત્યારે એવણુને સર રીશેઝશાહ મહેતાની આગેવાની હેઠળ એક જાહેર
 પરસ આપવાની હીલચાલ કરવામા આવી હતી, જે પરસનો એવણે

ધણે રૂકા ઉપયોગ કીધો હતો યાને કે તે નાણા રહેવા દધને વીલાયતમાં શીખતા વીદ્યારથીઓને તથાથી મદદ કરતા. વીલાયત ફરયા બાદ હીંદના વેપારવણુજ અને ધધા ઉદ્યોગનો સવાલ એવણુ જાગૃતી બરી રીતે ઉપાડ્યો અને તેના છેવટમાં એવણે એમ ધારયું કે પાર્લમેન્ટમાં મારે ઉમેદવારી કરવી હીંદ તરફથી પહેલ વહેલા પારલામેન્ટમાં સભાસદ તરીકે દાખલ થવાની એવણે હીલચાલ કરવા માડી, જેમાં તેવણુને આગલા ગવરનર જનરલ લોરડ રીપનનીમોટી મદદ મળી હતી ખરૂં જોતા એક બગાલી બાબુ લાલ મોહન ઘોશ કરીને ખુદ દાદાબાઈ નવરોજીની અગાઉ જે થઈ ગયો તેણે પારલામેન્ટમાં બેસવાની પહેલવહેલી ઉમેદવારી કરી હતી પણ તેને પુરતો ટેકા નહી મળવાથી તે નીશફળ ગયો હતો, ખ્યારે દાદાબાઈને તેવો ટેકા પુરતો હતો જેથી એવણુ સેન્ટ્રલ રીનસબરીના એક સભાસદ દાખલ નીમાયા હતા એવણે જે પહેલવહેલુ બાપણુ પારલામેન્ટમાં કીધું હતું તેમાંકેટલો જોશ અને હીંદતરફની લાગણી સુધા કેટલો વફાદારીનો ઉત્સાહ સમાયલો છે તે તેમણે કરેલા પોતાના પહેલવહેલા બાપણુના વાચનપરથી માલમ પડશે

એક હીંદીનાં રાજ્યકારોમાર ચલાવવાની પુરીપુરી કુશળતા ધરાવે છે એ ધડો જો કોઈબી હીંદીવાને પુરો પાડ્યો હોય દાદાબાઈ નવરોજી-
રાના દીવાન તો તે દાદાબાઈ નવરોજીએ વડોદરાના દીવાન તરીકે તે રાજ્યને બરાબર ચલાવીને પુરો

પાડ્યો છે સગી માધવગવ કરીને માઈમોરમાં જેમ થઈ ગયા હતા તેમ દાદાબાઈ વડોદરામાં થઈ ગયા હતા એ ઉપરથી ખુદ અંગ્રેજોનેબી શીખવાનું મદ્યુ હતું કે હીંદીનાં રાજ્ય ચલાવવાની કુશળતામાંથી સહેજબી બકાત નથી, વડોદરાનું રાજ્ય ૧૮૭૪ માં તેના રાજ્યકરતા મહારાવ ગાયકવાડના હાથમાં બહુ ખરાબ હાલને પહેચયુ જતું હતું લાચરૂ સંવતનું તે ગોયા મૂળ ધામ થઈ પડ્યું હતું, અને ગાયકવાડને બહુબી સમજાવટ કરવામાં આવી છતાં તે બાપડાને આડુંજ સુઝતું રહ્યું; અને પરીણામમાં એક છેલ્લી તક લઈને દાદાબાઈ નવરોજીને દીવાન-ગીરી આપવાની સરકારે માગણી કરી જે તેઓએ રાજ્યના લલાને ખાતર સ્વીકારી અન્યાર અગાઉના દાદાબાઈ જ્યારે ૧૮૬૯ થી ૧૮૭૫

સુધી અત્રે રહ્યા હતા ત્યારે અત્રેની મ્યુનીસીપાલિટી તેમજ પારસી ખાતાઓ અને છેવટે લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સીલમાંથી ધણા ઉલટમઢ ભાગ બળવથો હતો કે જે માટે પ્રજા તેમજ ગજ બેઉ તરફથી એવજી પુગ્તી પસંદગી અને પ્રશંસા પામી ચુક્યા હતા એવી અને એટલી ઉલટ સહીત જ્યારે એવજી વડોદરાના દીવાન તરીકે ચુટી કઢાયા ત્યારે 'ટાઇમ્સ ઓવ ઇન્ડિયા'માં તે વખતના અધીપતી મી. મારટીન વુડે નીચે મુજબ જણવાજોગ ટીકા કીધી હતી

Whilst, however, the Commission and all that it has done must remain for many months amongst the things of the underworld, there is one practical matter affecting the present interests of the Baroda State and people which presses for speedy solution. We refer to the appointment of Mr Dadabhai Naoroji as Dewan, already made by H H Mulhar Rao, by whom the nomination has been duly submitted to the Government of Bombay, and, we presume, that of India also. Whatever the decision of the Commission may be as to the past, it is well known that in accepting a man of integrity and high political principle like this well-known Bombay citizen, the Guicowar has fairly broken with that evil past. And seeing that his desire to have this educated and Britishised politician as Minister was manifested long before the verdict of the Commission could be anticipated it may fairly be supposed that His Highness is sincere and settled in his wish or thorough reformation.

*

*

*

*

Now that the Commission has sat and deliberated, colonel phare will surely be "visitation" enough for the Baroda State, and as an exceptionally "favourable opportunity has arisen in Baroda for "extending and intensifying the moral authority of our Government," without attempting in that state "to be ubiquitously executive," we trust the Bombay Government will not foreclose that opportunity. It is certain the Government of India will not take the Guicowar in his internal administration just at the time when, of his own free choice, he has selected as minister a British subject whom the Viceroy himself might be glad to trust.

પણ મહાનગર પોતાની રીતભાતમા સુવર્ણ નહીં અને છેવટે પોતાને ખટપટમા આવી પડેલા નેઈ દાદાભાઈએ પોતાનું નાનુનામું આ ને માટે સરકાર તેમજ ગાયકવાડી દરબાર અને બહુ દિવગીર થયે હતા.

રાજ્યવારી જુમએ ન્યારે ધનનડના અંદર એડમન્ડ બન્ક શમા ફરીને એન્વાર નેવા હીદ તરફ નાલસેનું ધનવતા મહાન નાજદવાગીઓ હતા ત્યાંથીજ હીદુસ્તાનને લગતા સવાલો ચચ્યાવા લાગ્યા હતા. પણ ન્યારે ૧૮૪૭ માં હીદનો હીતાર્થો જોન આઈટિ પારલામેન્ટમા દાખલ થયો ત્યાંથી તે હીદના સવાલો નિયમસર ચાનુ વાદવીવાદનો વિષય થઈ પડ્યા. આ એની કાળજી ન્યારે ૧૮૫૩ માં સર ચાર્લસ ગુડનુ ઇંડીયા બીલ પાગલા-મેન્ટમા દાખલ થયું ત્યારે પુરેપુરું આકારમા બાહરે પડી હતી. ૧૮૫૮ માં ન્યારે હીદી બળવો ખતમ થયો અને હીદુસ્તાનનું રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને સ્વાધીન થયું ત્યારે આજ જોન આઈટિ એક ખરડો ધડયો હતો જેનું મૂળ છુટાપણા ઉપર ચાલુ હતું એજ વખતે બગાળના

જાણીતા રાજદવારી વક્તા બાબુ લાલમોહન ધોષ વીલાયતમાં હતા અને તેઓ બાઇટ કનેથી ધણુક શીખ્યા હતા ત્યારબાદ હેનરી ફેસેટ, હરમટ પોલ, ચારલસ બ્રેડશે, હયુમ, સર હેનરી ડોટન, સર વીલીયમ વેડરબરન એમ કરીને કેટલાક અગ્રેજી મીત્રોએ ગજદવારી હીલચાલનો ખુડો, ઉડાવયો, અને આપણા પહેલા રાજ્યદવારી કારોબારીઓમાં હીનીઓ તરફથી એકજ હીદીવાન તેમનો માથી હતો તે કોઈજ નહી પણ આપણા મહાન પાગસી વડવા દાદાભાઈ નવરોજી હતા. પોતાની જીભ વડેજ નહી પણ પોતાની કલમ વડે પણ ગજદવારી ચળવળો જાગ્રત કરવામાં પાગસીઓજ હતા મુઝાદ તરફ છાપાની તવારીખ લેતા પહેલ વહેલા પત્રો પણ પાગસીઓએજ કાઢ્યા હતા મસાર, રાજ્ય, અગ્નિશાસ્ત્ર વીગેરેને લગતા સલાહો પારમીઓએ ઉપાડ્યા હતા અને દાદાભાઈ નવરોજીજ અને દીનશાહ વાઝા ગોયા first baronet હતા, જે સ્વતંત્રતાનો જીજ્ઞાસુ હીદુસ્તાનમાં એક નીચમાનુસાર ધોરણે કાંઈપણ કામે યા પ્રજાએ દાખલ કીધો હોય તો તે પારસીઓજ હતા ચોખ્ખા ખુદલા મને શુ સરકાર કે શુ ચંધિતને ચોખ્ખે ચોખ્ખુ પગખાવી દેતા. એ માટે જ્યારે મીં બેહેરામજી મચમારીનું “ઈનડીયન રેપ્રેકેટર” નામનું પત્ર નીકળતું હતું, ત્યારે તેની સાથે દાદાભાઈએ પોતાનું “વોઈસ ઓવ ઈન્ડિયા” નામનું એક પત્ર કાઢવા માડ્યું અને જોડી દીધું હતું એ ઉપગત નાના મોટા નીચધો, જાહેર સભાઓમાં વાચવામાં આવેલાં ભાષણો, જે મીં દાદાભાઈ તરફથી બાહેબ પાડવામાં આવ્યા હતા તેની નો કશી ગણતરી થાય એમ પણ નથી

નીવીલ સરવીસમાં લગભગ ૧૮૭૫-૮૦ ના સમયમાં મીં રસતમ

નીવીલ સરવીસના
બાબામાં દાદાભાઈએ
લખવેલો ભાગ

વાડીયા નામના એક પારમી જવાન વીલાય-
તમાં પરીક્ષામાં એસવા ગયા ત્યારે તેની સામે
ઉમરની હદનો સવાલ વચ્ચે આવ્યો અને
આખરે તેવણને પરીક્ષામાંથી બરતરફ કરવામાં

આવ્યા હતા તે વખતે દાદાભાઈ ઈંગ્લેન્ડમાં ન હતા ત્યારે તેવણની
આખ હીદીવાનોને નીવીલ સરવીસના બાબમાં પડતી હાડમારી તરફ
એ ચાઈ લોરડ સોલઝબરી કે જે આ વખતે ઇંગ્લેન્ડનો વડો વજીર હતો

અને જે દાદાભાઈ નવરોજીને Black man of India હીંદના કાળા આદમી કરીને કહેતો તે સીવીલ સરવીસમાં દાખલ થતાં વીલયા-રથીઓની ઉમરની હદ ૨૩ પછી ૧૯ ૫૦ લઈ ગયો, તો તેની સામે છત્રેજી છાપામાં તેમજ વીલાયતના તખ્તા ઉપરથી દાદાભાઈએ ધુબ્જે ચલાવયો હતો.

દાદાભાઈ નવરોજી યુજરયા લા સુધી હીંદ અને વીલાયતમાં એકી વખતે સીવીલ સર્વિસની પરીક્ષા લેવાય એકી વખતે પરીક્ષા એવું ઇચ્છતા હતા એને લગતી હીલચાલ લેવાની હીલચાલ દાદાભાઈની લડત સને ૧૮૭૭ માં વહેવાર પગલે ચાલવા લાગી ઉત્તરમાં બનારસ, અલાહાબાદ, લખ-નેર, કાનપૂર મીરત, આગ્રા, વીગેરે રેકાણે સમાયો ભરાવા લાગી ત્યાં સર હેનરી કોટને પુબ્જે શરૂ કરી, અલીગઢ તંદુર સર સમિટિ અહમદે ચળવળ ભગડત છીંધી બગાળ મલે, સુરેનદરનાથ બેનરજીએ હીલચાલ કરી, દખણમાં સાગવરનીડ મહાવાળા નામજોશીએ તખ્તે ધુબવવા માડયો, ત્યારે મુઝઈ ખાતેથી ખીજ સં જમશેદજી, વીધનાથ મડળીક, મગળદાસ નયુભાઈ અને નવરોજી ફરફુનજી એ જુડા ઉઠાવયો એ વખતે દાદાભાઈ વીલાયતમાં મખત જુમખેસ ચલાવી રહ્યા હતા, આ પછી ૧૮૭૮ માં દીલ્લી ખાતેની પચાસ ખનમ થઈ તે વખતે મધા હીંદીવાનોએ સને મળાને પાંચલામેટ ઉપર એક મોટી અરજી ધડી કાઢી તેમાં સીવીલ સરવીસને લગતા હુકામી માગણી કરવામાં આવી જે ઉપર જે પાંચનીઓની સહી આવેલી તેમાં દાદાભાઈ નવરોજી, નવરોજી ફરફુનજી, સં જમશેદજી શીંગડાહ મેહતાની હતી.

હીંદીઓની દાદાભાઈએ સઉથી મોટામાં મોટી સેવા મળવી હોય તેને ડોનએસની રથાપના છે રાજ્યસમોહનરાય, કે રથાપના કેશવચંદ્રસેન કે દીવેનદરનાથ ટાગોર યા તેવા કોઈ મહાન સુધારક સસાર સમાજ અને ધરમના આચાર વીચારમાં સુધારો કરી ગયા હતા હુતે સુધારા હીંદમાં પોતા પોતાનીનાતો વચેજ કરવાની હીલચાલ હતી પણ એક રાજ્યમાં સઉથી મોટો સુધારક તેજ હોઈ શકે છે કે જે રાજદવારી સુધારાઓ આરંભે છે અને રાજ્યકરતી

કામ પાસેથી દેશને માટેના હકો ચાહે છે એવી રીતે ઇંગ્લંડ તેમજ બીજા દેશોમાં મહા પુરૂષો થઇ ગયા છે કે જેમના નામ આજ સુધી ઇંગ્લંડવા-શીઓ ધણા માનવને ચાહ પ્રીતી અને લાગણીથી યાદ કરે છે એવાઓની સફા મુકવાને લાયક જે કોઇથી એક નામ હીંદુસ્તાનમાં આગળ પડતું હોય નો તેનામ દાદાભાઇનું જ છે. તે માટે આજે એક જ હીંદુ તેમના નામની ગાથા પુજા કરે છે જ્યારે લારડ ડ્રીનનો અમલ હતો ત્યારે હીંદના કેટલાક જાણીતા રાજ્યદવારીઓએ એવો ઠરાવ કીધો કે દેશમાં એક એવી સ્થાનીક સંસ્થા હસ્ટીમાં આણવી કે જે મારફતે હીંદના રાજદવારી સવાલો ચરચાવવામાં આવે અને જેમ બીજા દેશોમાં રાજદવારી જામરતી કરવામાં આવતી રહી છે તેમ હીંદુસ્તાનમાં પણ થાય એ મકસદથી કોનગ્રેસની એક સંસ્થા પર વીચાર ચલાવવામાં આવ્યો કે જેની રચનામાં દાદાભાઇએ ધણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે ખરૂં જોતા કોનગ્રેસની સંસ્થાજ દાદાભાઇને આભારી છે હીંદુસ્તાનમાં દરેક દીશાએથી જાણી ચળવળ ચાલી રહી હતી જગાળમાં એક રાજદવારી મડળ ઉભુ થયું હતું કે જ્યાં સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જેવા જવાન બાહોશ રાજ્યદવારીએ છોડવા મીસાલ ઊગતા જણાતા હતા મદરાસમાં મહાજન સભા નામની રાજદવારી મડળી ઉભી થઇ અને પુના ખાતે “સારવજનીક સભા” એકઠી મળી દરેક કને પોતાનો લીડર હતો ત્યારે મુબઇમાં

સ્થાપન કરવાની જરૂર જણાઇ, તે વખતે ડા॰ બાઉ દાજી, જગનનાથ શંકરશેઠ, સર જમશેદજી જીજીભાઇ, નવરોઝજી બોએ પ્રેસીડન્ટસી ફરદુનજી જેવા મુબઇમાં બાહોશ નરો હઇયાત એસોસીએશન હતા, તેઓ સાથે કેટલાક અંગ્રેજોની તેમના મદદગાર હતા અને એઓએ મુબઇમાં પ્રેસીડન્ટસી

એસોસીએશન સ્થાપી આ એસોસીએશન પહેલવહેલા ખુદ એક પારસી શેઠ ફરામજી નશરવાનજીના કોટના રહેવાના મકાનમાં મળતી અને એના પહેલા સેક્રેટરી તરીકે દાદાભાઇએજ કામ કીધું હતું જે દરમિયાન એવજી અનેક રાજદવારી સવાલો ઉપાડ્યા હતા અને મડળને ખુદ વીલાયત સુધી મેગેરીયલો અને અરજીઓ કરવાને રાહ બતાવ્યો હતો

મી. દાદાભાઈ કોનગ્રેસના ત્રણ વખતે પ્રમુખ નીમાયા હતા જેમાં
 ન્યારે ૧૮૯૩ ની લાહોરની કોનગ્રેસ માટે
 કોનગ્રેસના પ્રમુખ તેઓ અત્રે પધારયા હતા ત્યાં એવણને
 અને મવરાજ્યનો મળેલુ માન અનુપમ હતુ દેગેદેશ અને ગામે
 સદેશો ગામથી લોક ઉતરી પડ્યુ હતુ અને દાદા-
 ભાઈની પુજા વડીક લાહોરવાસીઓએ અમરૂતસરના દહેરામાં કીધી
 હતી સર વીવીયમ હન્ટર જે એક મોટો તવાગીખનવેશ હતો તેણે એજ
 વખતે લડનના “ટાઈમ્સ” પત્રમાં એ કોનગ્રેસનો ટુક અહેવાલ આપતા
 દાદાભાઈ માટે નીચે મુજબ લખે છે —

“ The enthusiasm with which the president of this year's congress has been received in India was very striking Mr Naoroji is not only the first Indian gentleman who has ever been elected to Parliament, he is also an example of an early carrier of high promise being overshadowed by long frustrations in middle life and realized after unwearied perseverance in advanced age The brilliant young student and professor of Elphinstone College, who left Bombay to seek his fortunes in England in 1855 was received back last month, bowed with the weight of 68 years and of a great family sorrow He had a welcome on landing such as has only on one occasion been rivalled by a viceregal ovation His reception at Lahore has, perhaps, not been surpassed since the days of Ranjit Singh It is for him and his colleagues to direct wisely the new influence which the Congress party has acquired in the House of Commons and the Indian Legislative Councils ”

પણ સઉથી અગત્યનું કામ જે દાદાભાઈએ કોનગ્રેસ બાબે કર્યું છે તે જ્યારે ૧૯૦૬માં કલકત્તા ખાતે કોનગ્રેસ ખેડી હતી ત્યારે હોંદ દેશ માટે સ્વરાજ્યનો સંદેશ આપીને બળવી હતી, કે જેને માટે આખો દેશ આજે તલપી રહેલો છે “સ્વદેશ અને સ્વરાજ્ય” એ બે શબ્દો દરેક હીંદીવાનના ધરમા ગોચા ધરગતુ થઈ પડ્યા છે પણ એની મુળ શરૂઆત કરનાર એક પારસી જરથોસતીજ હતા એ કોમને હરખાવયા વગર રહેશે નહીં

દાદાભાઈની તથા આદિ દુરસતી લથડતી ચાલી અને છેવટે એવણને હીંદુસ્તાનમાં જ રહીને પોતાનો આ-
દાદાભાઈને યુનીવર્સિટી કીનો વખત પુરો કરવાની ભલામણ તરફથી માન

થતા એવણ વરસોવાના દરયાને કીનારે રહેવા લાગ્યા હતા અહીંયા એવણને ગવર્નર લોર્ડ સીડનહેમ અને છેવટે નામદાર લોર્ડ હારડીંગ વાઇસરોય વટીક મળવા આવ્યા હતા રાજ્યદવારીઓ તેવણની સલાહ લેતા અને તેઓને ખરે માગે ઉતારવામાં મોટો ભાગ ભજવતા હતા ૧૯૧૬ માં એવણને મુબઇની યુનીવર્સિટી તરફથી એલ એલ ડી નું માન મળ્યું હતું જેને માટે એક ખાસ કોનવેન્શન ભરવામાં આવ્યું હતું તે દીવસ મહાન હતો અને દાદાભાઈ તે દીવસે છેલ્લા મુબઇના જુદા જુદા ભાગોમાં ફરયા હતા જે વેળાએ શાળાઓ બંધ રાખવામાં આવી હતી અને લોકોએ દીવસ ખુશ ખુરમીમાં પસાર કર્યો હતો

મરણ વખતે દાદાભાઈનો પાયદંસને જેટલું લોક હાજર થયું હતું તેટલું લોક ખીજ કોઇનીમી પાયદંસત વેળાએ દાદાભાઈનું મરણ

હાજર રહ્યું ન હોય એમ મુબઇની તવારીખમાં નોંધાયું હતું અને અજન્મ જેવો બનાવ એ હતો કે સર નારાયણરાવ ચંદાવરકરે તે વખતે ખાસ funeral oration કર્યું હતું જે અગાઉ ત્રીસના દેશીમાં મહાન પુરૂષો માર્દેજ કરવામાં આવતું હતું.

દાદાભાઈના નામથી શાળાઓ, ઓરફતેઓ, વીજેરે ખાતાઓ હસ્તીમાં આણવામાં આવ્યા છે પારસીઓએમી મરહુમનું નામ પોતાના

જલુતરામા લેવાતું ઠરાવયું હતું તેવણના નામની યાદમાં ટાઉનહોલમાં મળવર સભા યોજાવવામાં આવી હતી જે વેળાએ લોરડ વીલીગડન પ્રમુખપદે બીરાજયા હતા.

આપણા બાહોશ જસટીસ રાનાડેએ જે લખાણ મીં દાદાભાઈ નવ-
રાજ માટે કર્યું છે, તે ખરેખર વાચવા લાયક
જસટીસ રાનાડેનો છે તેવણ કહે છે કે —
દાદાભાઈ માટે ઉચ્ચ
ખ્યાલ
“હાલનો વખત જોતા મીં દાદાભાઈ નવ-
રાજ જે રીતે કામ કરે છે તે કાદ વણુજ
હીદને લાલકાન્ક નીવડ્યું છે, એમ કહી શકાય નહીં પણ મે એવણના
દરેક લખાણો, દરેક બાણણો વાચ્યા છે, બહુ બુદ્ધિ બારીકાથી તેમનો
અભ્યાસ કર્યો છે, ત્યારે મને માલુમ પડ્યું છે કે જે કામ માટે
મીં દાદાભાઈ નવરાજ બાહર પડ્યા છે, તે માટે તેમને તે કામ પાઠ
પાડવાને કીનારે આવે તે પહેલા એક મસમોટો દરીયા, કે જે અનેક
અગવડોથી ભરપૂર છે તે વટાવવો પડશે, જે માટે તેમને ઘણું સહન
કરવું પડ્યું છે, અને પડશે આજ જે અરથવીનાના ગુલબાનો તેઓ
માટે ઉડ્યા છે, તેથી સહેજ પણ લોકની તેવણ તગ્નની લાગણીમાં ફરક
પડનાર નથી જ્યારે એવણે એમ કહ્યું કે, હીદનો સુખી વરગ હીદની
ખુદ ગરીબાઇ તરફ પછાત છે, એટલે ગરીબોની ઝાઝી લાગણી કરનો
નથી, ત્યારે તેમાં સચાઇ સીવાય બીજું શું હતું ? જે હોય તે માનવામાં
શું ખોટું છે ? ત્યાં આપણું સારથક રહેલું છે કે કંઠીશ ? એવણે
જે લખાણ કર્યા છે તે નહીં કે ફક્ત તકરારને જવાબ કરવાની મક્કસદથી
ઘણા વખતના અભ્યાસ અને પાકટ અનુભવજ તેમના એ લખાણો
ઉપરથી તો મને માલુમ પડી આવ્યા છે, અને આસને આસતે પારલા-
મેટના મેમબરો તુ, કે નાના પાયાના ગન્યદવારીઓ, સવજાના મન
ઉપર એ બીના અસર કરે છે, અને તે એજ કે હીંદ અસલ જેવો હવે
કાઈ માલદાર રહ્યો નથી તેને પાછો તેવી હાલતમાં લાવવા માટે જે
પલાનો ગવરમેટને મીં દાદાભાઈ મુચવે છે, તેવી હીમત અસલ કાંઈએ

કરી નથી મીં દાદાબાઈના વીચારો અને પલાનો ખરેજ ધ્યાન પુગા-
ડવા જોગ, ખરેજ મનન કરવા લાગક અને હીંદુ સારથક થાય તેવાજ છે.

મરહુમ ઓનરેબલ મીં જે કે ગોખલેનુ આપણા એ મહાન વડવા
વીશે શુ મત હતુ તે જોઇએ તેવણુ એવ-
હીંદુ રાજ્યદવારી
ગોખલે શુ કહે છે ? જુને માટે વખાણુના શબ્દો લખતી વખતે
કહે છે કે—

“શુ એવણુની જીદગી હતી ! તેની સાદાઈ, તેનું મકમપણુ, દરેક
આપદ ખોલ્લી કરી આપવાની હી મત, સારા હીંદુ માટેનો તેમનો પ્યાર,
લોક માટેની તેમની લડત, સ્વભોગપણુ, એ સમજી ન્યારે એવણુના
લખાણો અને એવણુના કામો ઉપરથી આપણુને જણાય છે, ત્યારે મીં
રાનાડે જે બોલયા હતા તે ખરજ લાગે છે જે દેશ જોકે ત્રીસ કરોડ-
માથી પણ એવા એક પુરુષને જનમ આપી શકે તેને માટે આશા દરેક
રીતે રહેવી જોઇએ

સમજા જાણે છે કે મીં દાદાબાઈ નવરોજી આખા હીંદુમા બધકે
તો આખી દુનીયામા જેઓ ખરા હીતારથી તરી ગણાય છે તેઓ-
માના એકજ તરીકે લેખાય, અને જો તેવા માણસને માટે ન્યારે કડવી
ભાષાઓ વધરાય ત્યારે જણુવુ કે એવુ કાંઈ થયલુ હોવુ જોઇએ, કે નથી
વાક તેઓનો નહી, પણ તે કડવી ભાષા વાપરનારનોજ હોવો જોઇએ.
એવણુના અગાઉના લખાણો જુઓ, તેમા જરા પણ કડવી ભાષાનો
અશ ન જણાશે ! જો દાદાબાઈના છેલ્લા લખાણોની ભાષા સખત હોય
તો તે ખરી આનક લગાડનારી છે મીં દાદાબાઈનો તેમા વાક નથી
તેમા વાકજ આપણા દેશબ ધુઓનો છે કે જેઓ ન્યારે દેશની ખરબાદી
તરફ જરા પણ ફરકાર નજ કરે ત્યારેજ તેમને આવી આશા ઉમારવી
પડે જેઓ કહે છે કે મીં દાદાબાઈ નવરોજીના લખાણોથી દેશના રાજ્ય-
કરતાઓને માહુ લાગી, સામુ દેશની ઉન્નતીની ધોકા પહોંચે છે, તેઓ
દેશના ખરા દોસ્તો નથી. ઇંગ્રેજ સરકારની રાજધનીતીનો કારોબાર
દર વરસે નખજો એટલે હીંદીઓના લાભમા નખજો પડતોજ નખ છેજ
તેને માટે એવણુ લડે છે, ત્યારે જાણે એક શીક્ષક શીખને બધી જુલો

દેખાડે છે તેવીજ ટપે શીખવે છે. આપણી જગ્યા તેવજી પાસેજ છે આપણી ફરજ તેવજીને મદદ આપવામાજ છે આપણામાથી જે તેર-જીની સામે જાય, તે આપણો દેશખધુ નથી તને દાખો ના કે મીઠા દાખાખને માટે કડવી બાષા વાપરે, તેમાજ આપણુ સાર્થક અને હીત સચવાયજી છે

સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ

પારસીઓ એક વ્યવહાર કામ છે અને પોનાના નેક મઠ્ઠપરની ખમીરને લીધે જમાડે તેમના વ્યવહારપણાને સ્વચ્છતાની ગતી મળે છે ત્યારે તેઓ મહાન કીરતી મેળવી શકે છે. એ રીતે અગાઉ કટવાકે એવા મહાન કીરતીવત પારસીઓ થઈ ગયા હતા કે જેમના જેવા આ ચાલુ સદીમા એકની પેદા પડેલો દીસતો નથી ત્યારે આપણને અફસોસજી ઉપજશે ધન અને દહિલત મેળવવી એ છે કે પારસીની ફરજ છે, દહિલત મેળવીને તેનો ત્યાગ કરવો એ ખરૂ જરૂરો સ્તીપણુ છે, પણુ દહિલત મેળવના માટે કોશીશજી નહી કરવી એ અજરૂરો સ્તીપણુ છે દહિલત મેળવવામા પ્રમાણીકપણુ ગણ્યુ એ એક ખરા જરૂરો સ્તીની પવિત્ર ફરજ છે તે દહિલત મેળવાને ત્રાજખી રીતે વાપરવી એ જરૂરો સ્ત પથગમખર સાહ્યખનુ ફરમાન છે આપણા વડવાઓએ એજ રીતે દહિલત મેળવી હતી અને દહિલતનો ઉપયોગખી ફાધો હતો જેથી તેઓના નામ ગોયા આજેખી આપણા વચે પુ જાય છે એ મહાન નામોમા પહેલા સર દીનશાહ-માણેકજી પીટીટ ખેરોતેટનુ નામ અગત્યની જગ્યા ધરવે છે

પારસીઓનુ જ્ઞાન અને વગીજી નેપારવજીજ અને ધધાધાપા તરફ

પારસી વેપારીઓ કુફરતી રીતે દોડે છે તેટલુ ખીજી દીશાએ

ખાગ્યેજ દગનુ જલુજો. હમણા હમણુજ

નોકરી આકરી તરફ કામનો વધતો ભાગ દગનો દીસે છે પણુ અગાઉ જ્યારે રૂઢી કોશેજની ટેગવણી જેવુ ઝાઝ હતુ નહી ત્યારે સ્વતંત્રપણે વેપાર ચલાવવાની ઉલટ ધણી દીસતી હતી એ રીતે આપણી કામમા પેદા પડેલા મોટા દહિલત મદદોએ પણુ નાને પાયેથી પોતાની કારકારદી

શરૂ કરીને સ્વતંત્રપણે મોઢા મોઢા વેપાર ચલાવવા લાગ્યા હતા ચીન અને બરમા સાથે વેપાર ચલાવવો, સ્ટીમશીપો બાંધવા, ખેતીવાડીને લેવો કરવો અને મીઠા ઉદ્યોગ ચલાવવો એનો ગોળા પારસીઓનો જનમ સીધો હકજી હતો બધા કાંઈ મોટી દોલત લઈને જનમ્યા નહોતા ધણા ખરા તો ટુંક પુછમાથીજ આગળ વધ્યા હતા પહેલા સર જમશેદજી લેઓ કે ખુદ આપણી આ તવારીખના મુળ નાયક લેઓ તો જણાશે કે તેઓ સર્વે યોડી પુછમાથી વધીને દઉનતમદ તાલેવતો થયા હતા હાલની પારમી ઓલાદ માટે તેઓ થોડા નમુનારૂપી નથી

આપણા આપદાદાઓને ધણોખરો વસવાટ તો સુરત, નવસારી, બરૂચ વીગેરે પ્રેકાણે હતો ત્યાર બાદ જેમ પીટીટનુ પુગાણુ જેમ મુબઇ ખીટીરા ગરકારના હાથ હેઠળ ખાનદાન ખીલતુ ગયું તેમ તેમ પારસીઓ મુબઇ તરફ આવતા ગયા એ રીતે છેક ૧૬૯૨ માં એક રતનજી કરીને પીટીટ ખાનદાનનો વડવો મુબઇ આવીને વસેલો જણાય છે તે વખતે જજી-રાના મીઠીઓ મુબઇ ઉપર અવાગનવાર હુમલો લાવતા અને રતનજીએ પોતાના પારસી ખમીર મુબઇ ખીટીરાને લડાઈમાં મદદ આપી હોય એમ બનવા જોગ છે રતનજીએ શરૂઆત કર્યો બાફ કેટલાક પીટીટા મુબઇ આવી વસવા લાગ્યા ૧૭૮૫ ના સાલમાં નસરવાનજી કાવશજી પીટીટ સુરતથી મુબઇ આવ્યા તેઓ જેમ પહેલા ખીજ પારસીઓ કરતા તેમ વડાણેના એજટ તરીકે કામ કરતા વળી તે વખતે ફ્રેચ લોકોખી અહીયા અંગ્રેજોના હરીફ તરીકે રાજ્ય બાંધવાની ઝોડવણુ કરતા હતા તેથી એજટ તરીકે નસરવાનજી ફ્રેચો સામે ધણા ધાડા સંબધમાં આવ્યા હતા એમ કરતા નસરવાનજીની દોલત વધી અને તેઓએ વહાણના નોળની દલાલી કરવાનું કામ શરૂ કરીધું એમાંથી એવણને દોલત ધણી મળી પણ પાછળથી એવણે પોતાનું બીજનેસ કલકત્તા ખાતે ખોલ્યું અને તેમાં એવણને નુકસાની ગઇ એવણના દીકરા તે મશહૂર શૈઠ માણેકજી પીટીટ.

પીટીટ એ ફ્રેન્ચ શબ્દ છે જેનો અર્થ ટુકડા કદવાળો એવો થાય છે.

પીટીટ અટક કેમ પડી
ઉપર કહ્યું તેમ નક્કરવાનજી ફ્રેન્ચો-
સાથે ધાડા સમાગમમાં આવ્યા હતા.

ન્યારે તેઓ એવજીના ટુકડા કદને લીધે “માસ્તર પેટીટ” કરીને ઘોષાવતા,
આ ઉપરથી એ કુટુંબીતુ નામે આજ સુધી પીટીટ કરીને પડી ગયું છે
એવી રીતે રેડીમનીવાળાઓનું નામખી એવાજ યુરોપીયન વેપારીઓએ
પાડ્યું હતું અને દુઆશ, પ્રાધાની અટકઓ એની રીતેજ પડી હતી

સર દીનશાહની દોલતનો ખરો પાયો નાખનાર તેવજીના બાવા જોડ
માણેકજી પીટીટ હતા તેવજી જેટલા વેપા-
નર દીનશાહ પીટીટના રવજીજી અને ઉદયોગ હુનરમાં આગળ
પડતા હતા તેટલાજ જાહેર જાણીતા

જાણીતા હતા ખાનદાનની સખાવતનોખી પાયો રચનાર એવજીજી
જોયા હતા ૧૮૨૦ ના સાલમાં એક ચોખાના વહાણમાં તેઓ અરબ-
મ્તાનમાં આવેલા મસકત શહેર ગયા હતા અને ત્યાંથી પાંચ ફર્મા બાદ
તેઓએ અત્રે યુરોપીયન વેપારી પેટી સાથે દલાલીનું કામ કરવા માડ્યું
તેમાં એવજીના સસરા પ્રખ્યાત જીજીભાઈ દાદાભાઈ કે જેઓ મુમુષ્ઠમાં
ખાસ કરીને એપોલોનો બાજુમાં મોટી મોટી એસ્ટેટો ધરાવતા હતા
તેઓએ ધણી મદદ કરી હતી પાછળથી જીજીભાઈએ પોતાના જમાઈને
પોતાની ખાનગી દલાલીનું કામખી સોંપ્યું અને એ રીતે માણેકજી
પદ્મસાવાળા થવા લાગ્યા વેપાર ચલાવવાનું મુજ સાધન વહાણો હતું
એટલે પહેલા પારસીઓ યોડી ધણી પુજ થતી તો તેમાં અપલાવતા
તેવી ગીતે માણેકજીએ ૧૮૪૮ માં “ચાગ્લસ ટ્રાટ” નામનું વહાણ
ખરીદ્યું પદ્મસો વધતા એવજી એપોલો તરફ દરીઓ પુરીને ધમારતો
બાધવા અને રૂની તેમજ ખીજી ઓર્ડરો સ્થાપવા પાછળ પોતાનું મન
રોક્યું એવી રીતે તેવજી “કાલાબા કંપની,” “ટ્રાટ બીલ્ડીંગસ,”
એક “ક્રાઇન ડીપો કંપની” વીગેરે સ્થાપન કીધું હતું પાછળથી એ
બધો લોકો “માણેકજી પીટીટ બીલ્ડીંગસ”ને નામે ઓળખાવા લાગ્યો.
રૂના ધધામાં મુઅમ્મદે જેટલા પારસી વેપારીઓને તેહાલ કીધા છે તેટલું

ખીનું કશું કરી શક્યું નહીં હોય પણ રૂની કાચી પેદાશ માત્ર પરદેશ ચઢાવવી તેમાં શું એમ કરીને મીલના ઉદ્યોગનો ગોચા પાયો એમણે રચવા હવે મનપર લીધું એજ વખતે બલકે તેના કરતા થોડુંક અગાઉ અમદાવાદવાળા સર-ચીનુભાઈના દાદા રણછોડલાલ છોટાલાલે, અમદાવાદ ખાતે મીલનો ઉદ્યોગ પહેલવહેલો શરૂ કરીશો હતો પણ મુખ્યમાં તેવી શરૂઆત કરનારાઓમાં કાવસજી નાનાભાઈ દાવર અને મીં માણે-કજી પીટીટ હતા એ ઉપરાંત કોમની સેવાને લગતા જે કામો તેવણે કરીશો હતા તેમાં માણેકજીએ પારસીઓના લગન, તલાક વીગેરેને લગતા કારાઓ બાંધવા જે મડળ નેમાયુ હતું તેના પ્રમુખ તરીકે બજાવેલી સેવા ધણુ ધ્યાન એવે છે એ ઉપરાંત તેઓ ૧૮૫૧ થી કે જ્યારે પચાસતાના કંડોનું ત્રસ્ટીડ થયું ત્યારથી તે કંઈ ૧૮૫૬ કે જ્યારે તેમનું મરણ નીપજ્યું ત્યાં સુધી તેના એક આગેવાન ત્રસ્ટી હતા પણ આપણને અત્યારે સર દીન-શાહ પીટીટની સાથે કામ છે માટે તેમના જનમથી શરૂઆત કરીશું

કોટમાં વહોરા બજાર સ્થિત જ્યાં છે તે સ્થળ પહેલાં મુખ્યમાં આગેવાન દરજ્જે ધરાવતું હતું ધણુ ખરો વેપાર રોજગાર અહીંયા ચાલતો અને પારસીઓએ તો ગોચા ત્યાં પોતાનું સંસ્થાનજ વસાવી દીધું હતું અહીંયા શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના મકાનમાં તારીખ ૩૦ મી જુન ૧૮૨૩ ને દીવસે સર દીનશાહનો જન્મ થયો હતો અગાઉ કાંઈ હાલ ચાલતી દબની કૂળવણી પાછળ આપણા બાપ દાદાઓ એટલુબધુ ધ્યાન નહીં આપતા કારણ કે જોગવાઈઓ થોડી હતી અને જીજીમાં પડીને કમાણી કરવાની તકો ધણી હતી એ રીતે સર દીનશાહે ઉંચ કૂળવણી મેળવી નહોતી પણ તે વખતે તોપખાના આગળ મીં મેનરવરીમની રકૂલ ચાલતી હતી ત્યાં એવણે અગ્રેજ ભાવાની થોડી ધણી માહિતગારી મેળવી હતી ત્યારબાદ પોતાના બાપ સાથે તેવણે ધંધા ધાપામાં જીપલાંચુ હતું તેજ વખતે એટલે માત્ર ચઉદ વરસની ઉંમરે ૧૮૩૭માં તેઓની શાદી શેઠ દુરામજી ભીખાજી પાડેનાં બેટી બાઈ હબજી જેઓ પાછળથી સાકરબાઈના નામથી ઝોળખાવા લાગ્યા તેમની સાથે યથા નાની ઉંમરેજ લગન કરવાનો તે વખતે ચાલ હતો. અને દીનશાહજી શેઠને તે મુજબ અમલ કરવા પડ્યો હતો

જેમ સર કાવસજી રેડીમનીએ, જેમ શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ માત્ર રૂપિયા દશ પંદરની નોકરીથી શરૂઆત કરી હતી તેમ જીજીભાઈ દીનશાહજીએથી ડાયરમ કાર્ટરની પેઢીમાં રૂપિયા ૧૫ શરૂઆત ની નોકરીથી જીજીભાઈ શરૂઆત કરી આ બન્ધુ ૧૮૪૦ મા ત્યાર બાદ પાંચ વરસ રહીને ઉપલી અગ્રેજ પેઢીમાંથી એક ભાગીયા નામે મી. રીચમંડ છુટા પડ્યો તેની સાથે દીનશાહજી શેઠ જોડાયા અને પોતાના બાવાજી સાથે તેણે સ્થાપેલી પેઢીથી દલાલીનું તેમજ મેનેજર તરીકેનું કામ તેઓએ કરવા માડ્યું માણેકજીના મરણ બાદ દીનશાહજીએ પોતાના બંધુ નસરવાનજી સાથે દલાલીનું ભેગું કામ કરવા માડ્યું

માણેકજીએ મીલ ઉદ્યોગ સ્થાપ્યો હતો ત્યાં પહેલા વ્યવસાય હતો ત્યાં તેમની નીનોની સ્થાપનાથી લોકોનો વસવાટ વધી ગયો. મીલોની સ્થાપના પરેલ, મહાલદમી, તાઠેવ વીજેરે લતાઓ ઉપર મુબઈનો જે વધારો અને ખીલવણી થઈ તે માણેકજી અને તેમના બેટા દીનશાહજીના પ્રતાપેજ થયું ૧૮૬૦ મા તેવણે માણેકજી પીટીટ સ્પીનીંગ મીલ કંપની કાઢી જે મીલ આજ મુબઈ મુબઈની માતબર મીલોમાંની એક તરીકે પોતાની પદવી ધરાવે છે એજ વરસમાં દીનશાહજીએ ‘ઓએ હાઇડ્રોલીક પ્રેસ કંપની’ની ખરીદી લીધી જેમાં એવા છુને ઉદ્યોગમાં સાક દાનતને લીધે ફતેહ મળતી ગઈ તેમ એવણે પાસા ટંકામાં આગળ વધતા ગયા ૧૮૭૫ ના માલમાં એવણે એ વધુ મીલો હાથ કરી-એક “મજગામ સ્પીનીંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની” અને બીજી “વીક્ટોરીયા સ્પીનીંગ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપની” હતી વધુ એક મીલ એવણે ચાર વરસ રહીને જે નામે “દીનશાહ માણેકજી પીટીટ મીલ્સ” કરીને ઓળખાવ્યું છે તે એવણે ચાલુ કરી, ૧૮૮૦ મા વળી એક રંગવાનું કારખાનુંથી ઉવાડ્યું જે માહીમ ખાતે આવેલું છે, અને “બોએ ડાઇંગ કંપની”ને નામે તે જાણીતું છે હજી એથી પુરૂ નહીં થયું હોય તેમ બીજેજ વરસ એવણે “ફરામજી પીટીટ મીલ્સ” ૧૮૮૨ મા “ગ્રોન્ડન મીલ્સ” જેનું નામ પાછળથી ફેરવીને “અમનજી પીટીટ મીલ્સ” કરીને કરવામાં આવ્યું હતું તે એવણે ચાલુ કરી હતી

ધન દોષત મેળવવી એ વાત મુશ્કેલ છે પણ તે મેળવ્યા પછી તેના ઉપરથી વીચાર ઉઠાવવો અને જાહેર પ્રજાને લગતા જાહેર જીવનની કામો કરવા એ વધારે મુશ્કેલ છે વળી તે ધનસા- શક્તિ નમા શ્રીરેસ્તાઈ ખવાસ કુટલો છે તે અને લોભ, માયા વીગેરેની લાલચ તેનામા નથી તે પણ પુરવાર કરે છે આવો ખવાસ દીનશાહજી શેઠમા હતો પોતે પછસે પુર બન્યા અને જ્યારે એક હાથપર કમાતા જતા હતા ત્યારે બીજા હાથપર તે કમાણીનો સારો ઉપયોગ કરતા રહ્યા હતા એમના વખતમા જાહેર જીવનને લગતી એકબી હીલચાલ એવી નહી હશે કે જેમાં એવજીનો સીધો યા આડકતરો હાથ નહી હોય પછસાટકા મારફત ઉપરાત ખુદ પોતાની જાતીસેવા મારફતેથી એવજી ધણીક રીતે પ્રજા સેવા બજાવી હતી સખાવતથી એક માણસનું નામ મશહુર થાય છે, સરકાર દરબારમા અ.બરૂ વધે છે અને લોકોમા તે માનીતા થઇ પડે છે એવીજ રીતે સર દીનશાહના બાબમા બનવા પામ્યું હતું

હજી પોતે ત્રીસેક વરસના હશે નહી તેટલા પોતાની જાહેર જીવનની શક્તિ કરી ચુક્યા હતા પોતાના બાપે જે પારસી ધારામંડળ પાછળ પોતાનું તન, મન અને ધન રમડોળી નાખ્યું હતું તેજ ધારામંડળના એવજીને એક કારોબારી અધીકારી નેમવામા આવ્યા સરકારે તેજ વખતે એવજીને ગ્રાડ જ્યુરીમા એક એક મેળવી આપી ૧૮૬૦ ના સાલમા એવજી જરૂરીસ ઓવ ધી પીસ પચાયતાના તરફ અને મુબમ્મ સરકારના, “ટેરીફ કમીટી” ના એક સભાસદ નેમાયા હતા આ કમી- ટીમા ફક્ત ૬ દેશીઓ અને એક પારસી હતો અને તે કોઇજ નહી પણ મર દીનશાહજી પીટીટ હતા એવી એવી અનેક રીતે તેઓ જાહેર જી- વનમા ભાગ લેતા ગયા પણ સર દીનશાહની સખાવતો પાણીના બાધકામો- થી તેઓ જેટલા મશહુર છે તેટલા બીજા કશાથી થયા હોય નહી.

પોતાની હાથપાતી દરમયાન એવજી નહીતોથી ૧૧ થી ૧૧૧ કરોડ જેટલી દલિલત મેળવી હશે જેમાથી એવજી લગભગ ચાલીસ લાખ રૂપીઆ કરતા વધુ સખાવતમા આપ્યા હતા ૧૮૫૬ મા તેઓએ પોતાના બાપના નામથી

મેદાનમા એક કુવો બધાંયે હતો અગાઉ પાણીની અછત ઘણી હોવાને લીધે દેશાવર નેમજ અહીંયા કુવા, વાવ, તીર, તળાવો વીગેરે જેવા બાધકામોની ઝાઝી જરૂર પડતી તેથીજ આપણા વડવાઓમાના કેટલાકો એજ કામ પાછળ પોતાની દૃષ્ટિતનો મોટો ભાગ વાપરી ગયા હતા દીનશાહજીએથી એમજ કીધું ૧૮૬૧ મા રૂપીઆ અડધા લાખને ખરચે એવણે પુના ખાતે પરકામ માટે હોજ બનાવી હતી જેમાથી જુદી જુદી જાતીઓ પોતાના ધરમને કરો બાધ આવી શકે નહી એની રીતે પાણીનો ઉપયોગ કરી શકતા આ હોજમા નળ મારફતે પાણી પુરૂ પાડવામા આવતા ખરચ વધુ લાગ્યો હતો અને તે સરવે સર દાનશાહે પુરો પાડ્યો હતો

વળી ઉનાળાના દીવસોમા ખાસ કરીને દક્ષીણ તરફના મુલકોમા ટીપણી ઘણી ચાલતી આજેમી એમજ છે તેમા ખાસ કરીને અહમદનગરના ડીબ્રીકટમા પાણીની તગાશને લીધે દુકાળ ઝાઝો પડ્યા કરતો ત્યા “નાગામાઘ” કરીને પાણીનો ઝરો આવેલો છે ત્યાથી પાણી શહેરમા લાવવા માટે અગાઉના એસ્લામીઓએ નળ વીગેરેના મારકામો ઝીધા હતા પણ વખતના વહેવા સાથે તે બાધકામો ખીમમાર હાલતમા જઇ પડ્યા ત્યારે ૧૮૭૧ ના માલમા સર દીનશાહે રૂપીઆ લગભગ પચીશ હજારને ખરચે મરકારને ઉપલા બાધકામો બનાવી આપ્યા અને લોકોને પાણી પુરૂ પાડવા સાડ સતરેક કારનીની કુડીઓ બનાવી આપી એની યાદગારીમા અહમદનગરની મ્યુનીસીપાલીટીએ પોતાને ખરચે પારસી અગચારીમા એક કારત્તે બધારી આપ્યો અને તેનું નામ “ પીટીટ કારત્ત ” કરી રાખવામા આવ્યું એવા એવા ખીજા નાના પ્રકારના પાણીના બાધકામોમા દીનશાહજી શેરૂ ઘણી નાની મોટી મદદો આપી હતી સંભાવત એવી કરવી કે જેથી ખરેખરા મોહતાજે, દુખીઆ અને દર-

દીઓને યોગ્ય અસરો લાગુ પાડે અને તેઓને લેડી સાકરબાઈ તેમના દુખમાથી છુટકારો મળે આ ઉપરથી સર હોસ્પીટલ

દીનશાહે મુબઈ તેમજ દેશાવરો ખાતે કેટલાક દવાખાનાઓ અને હોસ્પીટાલો બધાવી આપી હતી. હોસ્પીટલોમા જ

સઉથી પહેલુ આપણુ ધ્યાન રોકે છે તે દીનશાહજીએ પોતાના ધણીઆણી લેડી સાકરઆમના નામથી જનવરોની હોસ્પીટલ બધાવી આપી તે એ “ જનવરોપર ગુજરતું ધાતકીપણુ અટકાવનારી મડળી ” ને જનવરોનું રક્ષણ કરવા માટે એક હોસ્પીટલ જામતી હતી તે દીનશાહજી શેઠે ૧૮૮૩ માં બધાવી આપવાની ખુશી દેખાડી. પરેલ ખાતે એવણુના મમાવા શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈની એક મોટી વાડી હતી તેને લગતી મોટી વિશાળ વિસ્તારવાળી જમીન હતી જે દીનશાહજીએ ખરીદી લઈને ઉપલા ખાતા માટે હોસ્પીટલ બધાવવા સારું મડળીને સંપૂર્ણ કરી અને વળી હોસ્પીટલખી બધાવી આપી તે સને ૧૮૮૪ ના ડીસેમ્બર માસમા લોર્ડ ડકરીને ખુશી મેલી હતી તે વખતે મડળીના સેક્રેટરી મી કાવશજી મહેરવાનજી શરાર હતા તેમણે લોડ ડકરીને સંધળો અહેવાલ કહી મલગાવ્યો હતો અને મડળીના પ્રમુખ મી જરડીસ બેલીએ વધુ સમજણ પાડી હતી લોર્ડ ડકરી તે વખતે નવોસરોજ હોંદુસ્તાન તરફ આવ્યો હતો અને જ્યારે દીનશાહજીએ તેને એક માનપત્ર આપ્યું હતું ત્યારે તેણે પોતાની મોટી ખુશાલી જાહેર કીધી હતી ધ્યાન ખેંચવા ભેગ એ છે કે લોરડ અને લેડી ડકરીની હાજરીમાજ પીટીટના કુટુંબીઓએ હોંદી રીવાજ મુજબ હોસ્પીટલનું વાસ મુરત કીધું હતું જે વામસરોયે જેવાથી તેવણને ધણી ખુશાલી અને અજાયબી ઉપજી હતી

આ ઉપરાંત દીનશાહજી શેઠે વલસાડ ખાતે “ પીટીટ ચેરીટેબલ હોસ્પીટલ અને દવાખાનાઓ ” ડીસ્પેન્સરી બધાવી આપી હતી, ૧૮૭૩ માં રતનાબીરી ખાતે રતનાપીટના દરદીઓને માટે એક હોસ્પીટલ બધાવી આપી, તારાપોર

ગામમા પોતાના ધણીઆણીના નામથી એક બીજી ડીસ્પેન્સરી બધાવી આપી, ૧૮૭૪ માં ચીખલી ખાતે એવું એક બીજું ખાતું બધાવી આપ્યું ૧૮૮૨ માં જ્યારે એવણુના બેટીબાઈ શુભમાઈ મરણપામ્યા ત્યારે તેવણુના નામથી બીમરડો ખાતે એવુંજ એક દવાખાનું બધાવી આપ્યું હતું, અને એવાજ સંજોગે વચ્ચે પોતાના દીકરા કાવસજીના નામથી ઉમરગામ ખાતે એક બીજું દવાખાનું બધાવી આપ્યું હતું

વસઇ ખાતેખી પોતાની બેટીના મરણની યાદમાં એવણે એક વધુ દવા-
ખાનું બંધાવી આપ્યું હતું

મુબઈ મધેખી એજ રીતે એવણે રૂપીઆ સવા લાખના ખરચે સર
દીનશાહ વીમેનઝ એન્ડ ચીલ્ડરનઝ હોસ્પીટલ બંધાવી આપી છે જેનો
દર વરસનો અહેવાલ વાચતા આપણને જણાયા વિના રહેતું નથી કે
તેમની સખાવતનો અસખ્ય આદમીઓએ લાભ લીધો છે

એક ખરો સખાવતી નર પોતાની કોમને પહેલી યાદ કરે છે તે
જરથોસ્તીઓ તરફ મુજબ સર દીનશાહ વર્તતા હતા પોતે
રહેમદીલી. ધરમી ને સકરમી હતા તેમજ કોમ તરફ દાઝ ધરાવતા હતા ઇરાનના જરથો
સ્તીઓ તરફ એવણની લાગણી ચોર વધારે હતી અને તેથીજ તેઓએ
તેઓની બહેતરીને લગતું કંડ સ્થાપ્યું હતું, એટલુજ નહીં પણ વળી
તેનો સંધળો કરોબાર પોતે ચલાવતા હતા જ્યારે ઇરાનમાં તેઓ ઉપર
જુલમ શુનરતો એવણના જાણવામાં આવ્યો ત્યારે તેઓએ સરકાર
સાથે પત્ર વહવાર ચલાવીને તેમની તરફદારી કીધી હતી પોતાના મરણ
સુધી ઇરાની જરથોસ્તીઓનું કંડ એઓ હસ્તક રહ્યું હતું જ્યારેખી
કુટુંબમાં માઠો બનાવ બનતો ત્યારે એવણ નાણું કાઢતા અને તેમાંથી
ધણું ખર્ચે પોતાની કોમની હાજતો બર લાવવાને નાણું વાપરતા ૧૮૮૬
ના માસમાં એવણના કુટુંબમાં અરદેશર કાવસજી પીટીટ મરણ પામ્યા
ત્યારે ઉઠમણની કીયામાં બધું મળીને રૂપીઆ ૧૧૦૦૦ ની રકમ
એઓએ બાકી કાઢીને એક કંડ સ્થાપ્યું જેનું નામ “ત ગદસ્ત હાલ-
તના જરથોસ્તીઓને મદદ આપવાનું કંડ” એવું આપવામાં આવ્યું હતું
એવા તો કેટલાક કંડો પચાયતાના દફતરમાં એવણને નામથી પાડવામાં
આવેલા છે ચોપાટીના હુગરપર પોતાના બાવાજીને નામથી એવણે
સગડીખી બંધાવી આપી હતી કોટના ધરમના દવા ખાતામાં, જરથોસ્તી
છોકરીઓની નીશાળ મહળમાં, લાચાર જરથોસ્તીઓને જમાડવાના
કંડમાં, વીગેરે ઠેકાણે એવણે અવારનવાર મોટી મોટી રકમો ભરી હતી

એકે ઉપર જણાવેલી કેટલીક સંભાવતો સાર્વજનિક સંભાવતોમાં
આવી જાય છે તે છતાં તે સંભાવતો એટલી
સર દીનશાહની સાર્વ- અધી હતી કે તેને આપણે છુટીજવાડીથી
જનીક સંભાવતો એક જરથોસ્તી પોતાને માટે, પોતાની

કોમ માટે, અને છેવટે પોતાના દેશ અને જગત માટે જીવે છે એ નિયમ
મુજબ સર દીનશાહે સાર્વજનિક સંભાવતોમાં પોતાની દૃષ્ટિતનો મોટો
હીસ્સો આપ્યો હતો. કુળવણીને ઉતેજન આપવું એથી પ્રબળો કાય-
દોજ છે એમ તેઓ જાણતા હતા અને એથીજ જ્યારે ૧૮૮૪ માં લોરડ
રીપન રીટાયરડ થયો અને તેની યાદગારી સ્થાપવામાં આવી ત્યારે
તેના નામથી ઉભા કરવામાં આવેલા ટેકનીકલ કોલેજના ફંડમાં સઉથી
મોટી રકમ એવણે ભરી હતી. લાઇબ્રેરીઓ અને રીડીંગ રૂમો સ્થાપ્યા
હતા જેમાંની સઉથી અગત્યની સંસ્થા કાદાવાળા મહોલામાં એવણુના
નામથી સ્થાપવામાં આવેલી છે તે છે મુબમના પ્રેસીડનસી એસોસી-
એશનની સ્થાપનાથી તે જ્યારે એવણું ગુજરી ગયા ત્યાં સુધી એવણે
નાણાની તેને ધણી મોટી મદદ આપી હતી. દવાખાનાઓ તો એવણે
એશુમાર બંધાવ્યા હતા. સાહિત્ય નાખી મરફુમ ઓછા શોખીન ન
હોતા કે જે ગુણ પાછળથી એવણુના કુટુંબીઓમાં ઉતર્યો હતો. ફ્રેંચ
લોકોએ એવણુનું નામ “પીટીટ” કરીને પાડ્યું હતું અને ફ્રેંચ લોકો
સાથે તેમના સાહિત્ય તરફ લાગણી વધુ હતી. આથી ૧૮૮૬ માં જ્યારે
અત્રે ફ્રેંચ કલબ કરીને હતી તેને મદદની જરૂર પડી ત્યારે સર દીનશાહે
મોટી રકમ ભેટ દાખલ આપી. આ લાઇબ્રેરી આજ સુધી સર દીનશાહ
પીટીટના નામથી જાણીતી છે. સર દીનશાહની જીંદગી દરમિયાન કોઇથી
ખાતુ યા હિલચાલ એવી નહીં થઇ ગઇ હશે કે જેમાં એવણે નાણાનો
સીધો યા આડકતરો હિસ્સો નહીં આપ્યો હોય.

દીનશાહજી શેઠ કુટુંબ કબીલાથી ધણા સુખી નહીં હતા કેમકે તેવણ
સર દીનશાહપર ઉતરેલી ઉપર એક પછી એક એમ કરીને ધણીક
નવાજશ આફતો પોતાના દીકરા દીકરીના મોતથી
ઉતરી હતી. પણ પોતે જેટલું મેળવ્યું
તેટલું એવણે આપ્યું અને જેટલું આપ્યું તેટલું એવણે સરકાર તેમજ

પ્રજ્ઞ તરફથી પાછુ મળ્યુ હતુ. એકા, ધરમ ખાતાઓ, કેળવણી ખાતાઓ, આરોગ્યતા ખાતાઓ વીચેરેમા એવણુનો હાથ હોવાથી તે સસ્થાઓમા એવણુ ઉંચામા ઉંચુ માન મેળવી શક્યા હતા, એટલે કે તે દરેકના એવણુ મુખ્ય કારોબારી હતા ૧૮૭૭ માં જ્યારે દીલ્લી ખાતે દરમાર બરાઇ હતી ત્યારે સરકારે એવણુને દરમારમા હાજર રહેવાનુ માસ માન આપ્યુ હતુ અને ઇજન કીધુ હતુ ૧૮૮૬ માં જ્યારે લોર્ડ રે મુખ્યમંત્રી મવરનર હતો ત્યારે તેણે સર દીનશાહને શેરીફ તરીકે નિમ્ત્રા હતા તેજ વરસમા એવણુને નામદાર વાઇસરોયે વડી ધારાસભામા એસવા માટેનુ ઇજન કીધુ જે એવણે પોતાની અનેક અને બહોળી મેકાણા છતાં સ્વીકાર્યું હતુ, અને પ્રજ્ઞ સેવા બજાવવામા અગત્યનો ફાગો આપ્યો હતો. જ્યારેથી ધાગસભામા વેપાર ઉદ્યોગને લગતા સવાલો નીકળતા ત્યારે તેમા તેવણુ ખાસ ભાગ લેતા ૧૮૮૭ ના સાલમા એવણુના પરાંપકારી કામો અને જાહેર સેવાઓના બદલામા મહારાણી વીક્ટોરીયાની ડાયમંડ જ્યુબીલી વખતે એવણુને નાઇટહુડનો એલકામ મળ્યો હતો, જે વખતે પારસીઓમા ધણી ખુશાલી ફેલાઇ હતી અને મુખ્ય તરફથી એવણુને ટાઉનહોલમા એક જાહેર માન આપવાની હીલ-ચાલ થઇ હતી જેનુ પ્રમુખસ્થાન ત્રીજા સર જમશેદજી જીજીભાઇએ લીધુ હતુ ધણી જાણીતા ગૃહસ્થો જેમા યુરોપીયન, પારસી, હિંદુઓ વીચેરે હતા તેઓએ સર દીનશાહને તેમના નામ અને કામને લાયકનું થટ્ટુ માન આપ્યું હતુ ખુદ ઇરાનના નામવર શાહ નાસેરઉદ્દીને મર દીન-શાહને મુઆરકબાદીનો સંદેશ મોકલાવ્યો હતો જરથોસ્તીઓના તે દેશમા લાભ સાચવવા માટે તેઓ શાહને પુરતા જાણીતા થયા હતા એથી વધુ અને ઉંચુ માન જે બેરોન્ટના ઇલકાબને લગતુ હતુ તે સર દીનશાહને ત્રણ વરસ બાદ મળ્યુ હતુ એટલે કે ૧૮૯૦ ના સાલમા મહારાણી વીક્ટોરીયાના જનમ દીવસને દહાડે

વળી ઇરાનના નામદાર શાહે એવણુ ઉપર પ્રસન્ન થઇ એવણુ સાહેબને ઇરાની ઉમરાવી ખેતાબ “શીરે ખુરશીદ” એનાયત કર્યો હતો અને તેના બે ચાદો હીરા જડીત મુખમંત્રીના ઇરાની કોનસલ જનરલ મારફતે એક

દરબાર ભરી એનાયત કરવા ખાસ મોકલી આપ્યા હતા જ હાલના બીજા સર દીનશાહ પાસે મોજુદ છે

પણ આ ખુશાલી અને માનમરતબો દીનશાહજી શેઠને બહુ મધુર નહીં લાગતા હતા, કારણ કે એમના વહાલા ધણીઆણી લેડી શાકરબાઈ જેઓ એક ખરેખરા કામ પરવર અને કામ હીતાર્થી બાનુ હતા તેમજ સર દીનશાહના કામમાં મુખ્ય મદદમાર હતા તેઓ તેમજ સર દીનશાહના દીકરા ફરામજી અને તેમના વડી દીકરી બીઆઈજી એવણની હમયાતી દરમ્યાનજ મરણ પામ્યા હતા

સર દીનશાહ ૧૮૦૧ના દીને આ જેહાન છોડી ગયા હતા તેમની આદશાહી સખાવતોનો આકરો લગભગ ચાલીશ સર દીનશાહજી મરણ-તેમની ઉ- લાખ ઉપર ગયેલો નોંધાયો છે. પોતાની પાછળ તમ આસીયતો તેઓ એક મોટું કુટુંબ મેલી ગયા હતા અને જુદા જુદા ખાનદાનોમાં પોતાના દીકરા દીકરીઓને પરણાવીને તેઓએ પોતાના કુટુંબના સમાસદોની સખ્યા ધણી મોટી કરી દીધી હતી એમના મરણબાદ અજુમને તેમજ મુબિન શહેરે અને એક સભા ભરીને દીલગીરી પ્રદરશીત કીધી હતી એઓની યાદમાં અ જુમનની સભા પણ બીજા સર જમશેદજી જીજીભાઈના પ્રમુખપણા હેઠળ યોજાવવામાં આવી હતી જે દરમ્યાન તેમના કામની ભારે સ્તુતી કરનાર ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. તેમાંનો પહેલો જ સર કાવસજી જેહાગીર યેરોતેરે સભાની પસંદગી માટે મુકયો હતો તેમાં સર દીનશાહના નાદર ગુણોની ભારે તારીફ કરવામાં આવી હતી

ગરીમાઈમાંથી આપબળથી વધેલા સર દીનશાહના મુળ સદગુણોમાં જે સહિથી વધારે આગળ પડતા છે તે તેવજીનું સાહસીકપણું, તેવજીનો ઉદયોગ અને તેવજીની સખાવત છે જાહેર સખાવતો ઉપરાંત ખાનગી સખાવતો મોટી સખ્યામાં આકાતી અને ખાનગી ગરીબ કુટુંબમાં તો કાંઈક મોટી સખ્યામાં પાળતા હતા ખુદ દેવામાંથી મોટા મોટાઓનેથી એવજી બચાવ્યા હતા અને કાંઈક ના વારેસોને નવજોત અને લગતો કરીને ગોઠવી આપ્યા હતા જુદા જુદા ધ્યાન એટલું હતું કે ખુદ પોતાના મહે-

લભા એક અલાહેદો લાગ કાઢીને અગીયારી બધાવી હતી જ્યાં પગારદાર મેબેદ દીવસની પાચેગાહ બંધે અને એ રીતે પોતાના બાળકોમાં પથ ધર્મ ખીલવવાની ઓછી મહેનત આ મહાન વડવાએ કીધી ન હોતી વળી એ સંખ્યાવત એવી કરવામાં આવતી કે સદતર ખાનગી અને કોઈ નહીં જાણે તેમ. એક તવારીખનવેશ કહે છે કે “ The one great merit of Sir Dirsha's charities is their unostentatiousness, and this quality, as well as the charming simplicity of his character has secured for him the golden opinions of his countrymen ” જેમ એવણુ મેળવતા તેમ દાનમાંથી આવતા વળી ઉદ્યોગી જીદગી અને સાદી જીદગી એ એમનો ખીજે મોતેબર ગુણ હતો તે એવણુમાં કેટલો ખીલેલો હતો તે એમના મુબારક ચેહરાપરથી જાણી શે

મખ્યાલના પારસીઓ બહુ પદ્ધતિવાળા અને નામનાવાળા થયા હતા એ દરેખરત છે, પણ તેઓમાં કેટલાક શેરસટાના વખતમાં દીનશાહજી શેકે બતાવેલી દેવકાંડ એવા પણ થઈ ગયા છે કે જેઓએ પોતાની દલિલત અને નામનાનો એક ધુરા વખત દરમ્યાન ધુરો ઉપયોગ કીધો હતો આ ધુરો વખત તે શેર સટાનો હતો ૧૮૬૪-૬૫ માં અમેરીકામાં લડાઈ જાગી તેથી અંગ્રેજ મીલોને ધુરો પાડવા માટેના રૂનો બાપ તેજ થઈ ગયો સારે નગીબે મુબઈ તરફ ખાનદેશ, ગુજરાત વીગેરે ટુંકાણે પુ'કળ ૩ પાક્યો હતો તેથી અત્રેના વેપારીઓ પદ્ધતિવાળા થઈ ગયા પદ્ધતિ એટલો તો વધી ગયો કે સાધારણ બીખરડાઓ જે રૂના પુમડા એકઠા કરીને વેપારીઓને વેચે તો વેપારીઓ તેને માટેથી જીવ જેવું દામ આપીને તે ર ખરીદી લેતા એ વખતમાં પ્રેમચંદ રામચંદ કે જેઓએ પોતાના માતાજી રાજબાઈના નામનું આપણ જાણીતું ટાવર બધાંચુ છે તેઓએ ધુમ સટો મચાવ્યો હતો અને કરોડ એ કરોડના આસામી થઈ પડ્યા હતા તેવામાં ઉભી થઈ પરપોટા ૩ પનીઓ કે જેઓએ શીનેન-સીંગ કંપનીઓના નામ હેઠળ ધુમ સટો કરવા માંડ્યો કંઈ નહીં તો સો ખસો કંપનીઓ એવી ઉભી થઈ કે જેમાં એહદ આપણા રોકાવા લાગી

પારસીઓએ તેમા મોટા ભાગ બજાવ્યો હતો. દરેકની અદર પારસી નામ તો જાણી દેખાતુજ કેટલીક કંપનીઓમા જે પારસી હોય તે નામેજ ને કંપનીને યોજાવવામા આવતી હતી, એટલી બધી પારસીઓની આટ હતી પણ જેમ તવારીખમાથી આપણને રોજાન થાયછે તેમ એકાએક અમેરીકાની લડાઇ બધ પડી ગઈ અને અત્રેની પરપોટા કંપનીઓ એક પછી એક ફરીને તુટવા લાગી તેમા પારસીઓનું કરોડોનું દેવુ થઈ લાગયુ અનેક માતાબર પારસીઓ તુટયા, જેમની કથા મરહુમ મનસુખે, બહુ સખત બાબામા કરી છે પણ દીનશાહજી શેઠે અવલથીજ એ કામથી હાથ ઊઠાવ્યો હતો તેઓ વચ્ચે પડયા ન હોતા અને એમને કશી ખોટ પણ ગઈ ન હોતી એવુ બનેલુ છે કે બીજાઓના અપમાણીકપણુને લીધે એમને ખમવુ પડયુ હોય પણ એટલુ તો નષ્ટી છે કે કેટલાક પારસીઓ અને બીજાઓને એવણે લખોની રકમ ધીરી હતી કે તેથી તેમની શરમ આખર જળવાય આ રકમે પાછી ફેરવવામા આવી ન હોતી એટલો આકડો સખાવતમા લખ્યો તો તે બહુ મોટી થવા જશે.

સર દીનશાહનો રાજ્યદવારી બાબતો સાથેનો સંબંધ ૧૮૫૦ પછી મુબઈ તરફ રાજ્યદવારી ચલવલ પછી એશમા પગબર થઈ હતી તે ચલાવવા માટે દાદાબાઈ નવરોજી બહરદીન તાઘયબજી, કાશીનાથ તીલાગ, ડીરોજશાહ મહેતા, નવરોજી ફરદુનજી એ સાથે મળીને જાણીતી બોમ્બે પ્રેસીડનસી એસોસીએશન સ્થાપી હતી એ મંડળમા મુળ નાણા વીગેરેની મદદ કરનાર સર દીનશાહ હતા. વળી જેકે પોતે કાઈબોલીદરાજ ન હોતા તેથી રાજ્યદવારી બાબતો સમજીને તેનું તોલ એવી સરસ રીતે કરતા કે ઉપલી સભાના એવણુ લાખો વખત સુધી પ્રમુખ રહ્યા હતા એસોસીએશન સને ૧૮૫૩ ના સાલમા હસ્તીમા આવી હતી અને અકસર કરીને તેના પરવરતાવનારાઓમા મુખ્ય પારસીઓજ હતા ખુદ જે મકાન કે જેમા સભાએ બરવામા આવતી તેથી પારસી માલેકીનુજ હતુ શેઠ ફરામજી નશરવાનજી જેઓ કોટમા રહેતા હતા તેમના મકાનમા આ મંડળની બેઠક થતી હતી. હાંદુઓમા ડા બાઉ દાજી કે શેઠ જમનાથ ચકરશેઠ જેવા ગણત્રીના બે મજા અખસો હતા બ્યારે મુસલમાનોમા હાજીસાહેબ મોહમદ

કુસુક મુરધે જેના એકાદ ગ્રહસ્થ હતા પણ સઉથી વધુ સંખ્યા તો પારસીઓનીજ હતી, અને તે સરવેમા દાદાબાઈ નવરોજી અને નવરોજી ફરફુતજી વધારે ઝળકતા હતા પાછળથી સર શીરોઝશાહ આગળ પડતા થયા હતા અને તેમના વખતમા સર દીનશાહ પીટીટ પ્રમુખ હતા તે વખતે બહારદીન તખ્તખજી, મહાદેવ ગોર્ગીદ રાનડે વગેરે જેવા અમ અન સુસ્ત કાનગ્રેસમેન પણ બાહર આવતા થયા હતા આ સેતારાઓએ હીંદુસ્થાનના આ હાથમા જે ઝમકાટ ફેલાવ્યો હતો તે સર્વ ઉપર સર દીનશાહ પીટીટ મોટી અસર કરનારા હતા લોરડ રીપનના વખતમા રાજ્યદ્વારી વાતાવરણમા જે જળરો ધુળરો ચાલ્યો હતો ત્યાં સર દીનશાહનો હાથ ઓછો બળવાન નહીં હતો એસોસીએશન તરફથી જે અરજીઓ તેમજ જાહેરનામાઓ ખુદ પારલામેન્ટ રકુલના હતા તેમા સર દીનશાહ પ્રમુખ વરીકે સહી મુકતા હતા મડળને વળી નાણા માગફતેથી અનેક વેળાએ એવણે મદદ આપી હતી પ્રજા તરફથી હઠીલાઈભરી રીતે લઠવુ એમા સર દીનશાહ મોટી લોક સેવા માનતા હતા એમા તેઓ પારસી કામને માનભર્યું કામ કરી ગયા છે

શેઠ કાવસજી દીનશાહ એડનવાળા, સી આઈ ઈ.

આપબળ, સ્વાધાર અને ખત અને મહેનત-આ પારસી ગુણોથી જે પારસીઓ ઉંચી પદવીએ ચઢ્યા છે તેઓમા શેઠ કાવસજી દીનશાહ એડનવાળા સી આઈ. ઈ નુ પનોતુ નામ એક શ્રેષ્ઠ જગ્યા લધ શકે છે એમ જો આપણે જણાવ્યે તો આપણને સહરાબાત કરવાનો દાવો રજુ કરેલો લાગુ પડશે નહિ પારસીઓ ધરાન છોડી હિંદ આવ્યા અને હિંદમા આટલી ઉંચી જગ્યા મેળવી તે તેમના આ ઉંચા ગુણોને લીધેજ છે તેઓ ખાસ કરીને વેપાર વણજ, ધધોધાપો તેમજ ઉદ્યોગ હુન્નરમા બહુ ઉંચે ચઢી શક્યા છે કે જેટલી ઉંચાઈએ બહુ મોટી સંખ્યામાં ગણાતી ખીજ પ્રજાઓ નથી ચઢી શકી તેનુ કારણ આ તેમના ગુણોજ છે. એક પ્રજા પોતાના ઉંચ ગુણોને લીધે ઉંચ થઈ શકે છે અને નહિ કે પોતાની મોટી સંખ્યાને લીધે-એનુ ખરાપણ જો કાંઈએખી આ દેશમા બતાવી આપ્યું હોય તો તે પારસી કામે છે થોડીકજ સંખ્યા ઉપરથી આજે

લગભગ એક સાખની ઉપર અકાતા પારસીઓ પોતાની ખત, ધીરજ અને કાળજીથી આવી શક્યા છે તેવીજ રીતે અનેક સગવડો ભોગવતી અને અત્યાર અગાઉની વસ્તી ખીજ અનેક પ્રજાઓ વચ્ચેથી ઉઘી સપાટી ઉપર આવી જનારી બી પારસી કામજ છે કે જેને તેમ કરવામા મહત્ત્વાર થનાર તેમના ગુણો જેવા કે વેપારી પ્રમાણિકપણુ, ઉદ્યોગ હુમર દેશમાંથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ અને વળી છેવટે તે દ્રવ્યનો સદૈ-પયોગ કરવાનું જ્ઞાન વિગેરે છે જે પારસીઓજ ભોગવતા હતા અને ભોગવે છે જેથી કરીને તેઓ એ પૈસે સુખી છે અને પોતાની કામનું નામ જગ આશકાર કરી શકે છે તેમ જ પારસીઓ કરી ગયા છે તેઓ આપણા માનને લાયક છે કારણકે તેઓ આપણી કામને ધડા મીસાલ થઈ ગયા છે તેમના દૃષ્ટાંતની બળતી જોત અધારા કાળમા જળે છે કે જેના પ્રકાશને લીધે આપણે તેઓ તરફ એ ચાહએ છીએ અને તેઓના જેવા બીયા પ્રકારના કામો કરવાને ઉત્સાહી બન્યે છીએ એવા મહાન નરો આપણી કામ માટે ગોયા શુરૂં પી છે તેઓના નામ આપણને ઉત્તેજન આપે છે તેઓના કામ આપણને ધડા પૂરો પાડે છે જે આપણે તેવા શખ્સો એકએક દાહેકાએ પૂરા પાડીશુ તો પારસીઓના ભવિષ્ય બાપે જાકકો સંશય રાખવાની જરૂર રહેશે નહિ અગ્રેજીમા કહ્યું છે કે મહાન પુરૂષોના જીવનચરિત્રો એક પ્રજા માટે તેની અગત્યની મીરાસ સમાન છે જેની ઉપરથી ભવિષ્યની ઓલાદે ધડા લેવો જોઈએ અને આપણે પોતાનું ચારિત્ર બળવાન બનાવવું જોઈએ કે જેથી જ્યારે આપણે આ જેહાન છોડી જઈએ ત્યારે આપણી પાછળ પશુ વખતના જમાનાની રેતી ઉપર આપણી હૈયાતી ફરમ્યાન પાડેલા આપણા પમર્લા આપણી પાછળ મુકી જઈએ કાવશજી દીનશાહ એડનવાળાનું ચારિત્ર તેવી મીરાસોમાની એક અગત્યની મીરાસ છે જેને કામે પોતાના વાચન મારફતે જાળવવી રાખવી જોઈએ છે કે જેથી એવણુના જેવા પુત્રો કામમા વધુ ઉત્પન્ન થવા પામે ' વળી એવણે પોતાના સાહસ કર્યો અને પોતાની સખાવતોનું બળ ખુદ પોતાના વશ વેલોમા ઉતારી મુકેલું છે કે જેથી ખુદ એવણુના પુત્રોએ એવણુનું નામ અને એવણુનું કામ જારી રાખ્યું છે તો તેવા શખ્સની પરવરેશ વધુજ થવી ઘટે છે, કારણ કે તે આદર્શ

આપણા માન અને મહોબતને માટે વધુ લાયક છે કે જે પોતે મોટા થાય છે, બીજાને મોટા બનાવે છે અને વળી પોતાના કુટુંબ પરિવારમાં તે મોટાઈના બીજ રોપી બન્ય છે એવણના પુત્ર શેઠ હોરમસજી કે જેવણ છુપે હાથે બહોળા સંભાવતો કરે છે તેવણના અત્રે ગુણ ગાવા કદાપિ કવચનનુ ચર્ધ પડે પણ એક લાયક બાપના એક લાયક બેટા હોઈ શકે છે અને જો એક પુત્ર પોતાના બાપના કામ અને નામને ચાલુ રાખવાની કાળજી ધરાવે તો તે તેમ કરી શકે છે એ દેખાડવાની મક્કસદથી અત્રે આ એશારો કરવાની જરૂર જણાય છે પૈસા ટકા હોય એથો કાંઈ એક જીદગી મોટી હોઈ શકે છે એમ જો કે સાધારણ રીતે માનવામાં આવે તો પણ જીદગીની મોટાઈના તેજ સાધનો છે એમ કહેવાય નહિ ખરી મોટાઈ સંભાવત અને દાનથી મેળવી શકાય છે તે જુલાવુ જોઈતુ નથી એડનવાળા કુટુંબ આજે એના બળથીજ પારસીઓમાં સારી નામના મેળવી શક્યુ છે સાદાર્થ એ પણ એક અગત્યનો ગુણ આ કુટુંબ પોતાના વડવાઓથી ધરાવે છે જે તેમને વધારે આરાસ્તે બનાવે છે અને તેમના આચાર વિચારો તેમજ તેમના કામને વધુ જોય આપે છે

કાવસજી શેઠ કે જેઓ આપણા આ ગ્રંથના નાયક છે તેઓના માબાપ ગરીબ હતા અને તેમનો જન્મ સને ૧૮૨૭ મા થયો હતો એમનુ મુળ ગુજરાતમાં આવેલા દીસા ગામમાંથી આપણને જડી શકે છે કે જેમાં તેઓ સાધારણ ધંધોધાપો કરી રહેતા હતા પણ તે ધંધો એમને અનુકુળ નહિ થઈ પડવાથી તેઓ દીસાથી મુબઇ આગ્યા અને શ્રરાફનો ધંધો ચલાવવા લાગ્યા પાછળથી મચેરજી સોપારીવાલા કે જેઓનો ધંધો રોજગાર મુબઇ તેમજ એડન ખાતે મોટા પાયા ઉપર ચાલતો હતો તેમને ત્યાં દીનશાહજી શેઠ સાધારણ નોકરીઆત તરીકે રહ્યા વળી પાછળથી ત્યારે અંગ્રેજોને અફધાનો સાથે લડાઈ ચાલતી હતી ત્યારે

અંગ્રેજો તરફથી લશ્કરી ક્રામીસેરીએટ ખાતામાં જોડાઈ અફધાનીસ્તાન અને ઉત્તર હિંદ તરફ પણ ગયા હતા પણ દીનશાહજીના નામથી એડનવાળા અટક ચાલુ થઈ અને તેનું એ કારણ કે સોપારીવાળા શેઠને ત્યાં એવણુ છેવટે એડનની પેઢીના મેનેજર નીમ્યા કે જે એડનના એવણુ પોતાના મરણુ સુધી જે કાવસજી શેઠના ૩૩ વર્ષની

ઉમરે નીપજ્યુ હતુ ત્યા સુધી ભાગવ્યો હતો. એડનના મેનેજર નીમ્યાયા બાદ કુટુંબની હાલતમા બહેતારી થવા લાગી આથી કાવસજી શેઠે જો કે ગરીબાઇમાથી પોતાની જીવગી શરૂઆત કરી હતી તો પણ વખત બુરો નહિ હતો.

કાવસજી શેઠે મુખ્યમા તે વખતે પગભર થઈ ગયલી ‘સીસોટીની રફ્ફો’ ” યાને કે સોસાયટીની રફ્ફોમા ફળવણીનો રૂ. ૩) ના પગારે પહેલ વહેલો પાચો નાખ્યો હતો પણ એમને બહુ જીવગીની શરૂઆત નાની વયે શાળા છોડવી પડી હતી તે વખતજ એવો હતો કે જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ બહુ ફળવણી લેતા નહિ અને થોડુ ધણુ શીખ્યા એટલે ધંધે ધાપે લાગી જતા એ મુજબ કાવસજી શેઠે શરૂઆતમા એક નાના છાપખાનામા માત્ર રૂ. ૩) ના પગારે પોતાની વહેવાર જીવગીનો પાચો નાખ્યો પણ કાવસજી શેઠે કાંઈ છાપખાનાની મોટુ કંઈ ઉપડાવનારી અને ટુકે કમાણી કરાવી આપનારી લાઇન માટે સરજાયા નહોતા, એટલે માત્ર દોઢ વર્ષના ટુકે અરસાબાદ સને ૧૮૪૨ માં પોતાના આપની પેઢીમા એક મદદનીશ દાખલ ગયા.

પણ જો આદમી મોટી ગજના ઢગલા પર રમનારો સરજાયલો હોય તે પોતે સ્વતંત્રતાના માર્ગેજ પોતાની કારકીર્દીની શરૂઆત કરશે સ્વતંત્રતામાંથીજ દરેક પારસી પોતાનો કીર્તિનો જોડો પાચો નાખી શક્યો છે પારસી માટે ગુલામગીરી નથી આ ઉપરથી કાવસજી શેઠે પોતાની એક સ્વતંત્ર પેઢી ટુકે સુડીની મદદથી સ્થાપન કીધી સ્ટીમર પોઇન્ટ ઉપર ધણીક સ્ટીમરો આવે જાય તેમાંથી કમાણીના સાધનો ઠીક મેળવાય પાછળથી એવજીને સરકારી કન્ટ્રાક્ટો મળવા લાગ્યા અને સરકારમા એમના નામની પતીજ ઠીક એસવા લાગી પરિણામમા એડનના પોલીટીકલ રેઝીડન્ટ એવજીને એક કીમતી ધડિયાલ વટીક ભેટમા આપ્યુ હતુ જે એવજીની પેઢીમા આજસુધી ધણુ માન અને આહ સહિત જાળવી રાખવામા આપ્યુ છે ધીમે ધીમે કાવસજી શેઠની પતીજ વધવા લાગી તેની સાથે તેવજીની દોહલતબી વધવા લાગી એટલે એવજીની પેઢી આખા એડનમા એક માન ભરેલો દરજ્જો મેળવવાને શક્તિવાન થઇ.

એડનવાળા શેઠની નામીચી પેઢી એડનની આખી પારસી કામમા ઉચ
જગ્યા લે છે એટલુજ નહિ પણ એડનમા આજે
શેઠ એડનવાળાની તેના જેવી એકબી પેઢી પૈસાદાર તેમજ આબરુદાર
નામીચી પેઢી નથી વેપાર વણજ કરીને પૈસા મેળવવા એ એક
પેઢીનું કર્તવ્ય છે પણ તેની સાથે એડનવાળાની પેઢીએ તો ખુદ એડનની
ખીલવણીમા મોટો ભાગ ભજવ્યો છે એડન ખાતે આજે બી મીઠા પાણીની
ભારે તાણુ છે ત્યા ખાડ પાણી મળી શકે છે એટલે તેમાથી મીઠુ બના-
વવામા આવે તોજ તે પાણી પીવાના કામમા આવી શકે કાવસજી શેઠે
તેના માયા કામો ખોલ્યા તેમજ અરફ બનાવવાનું કારખાનું પણ સ્થાપન
કીધું વળી તાર ઓશીસો અને એવા ઇન્સાનની જોગવાઈઓ માટે જે
અનેક પ્રકારના વેપાર વણજના ખાતાઓની જરૂર પડે છે તે સર્વે એમણે
એક પછી એક એમ કરીને કાઢ્યા દરેક ખાતામા વળી પારસીઓની
બહુ સાગી ભરતી કરતા ગયા કે જેથી ગામડે જોડાડેના પારસીઓ એ પૈસા
રળતા કમાતા થઈ ગયા એડનમા એવણુ જોયા “શાહ સોદાગર” થઈ
પડ્યા યુરોપથી પણ એવણે એક ડજનથી વધુ જેટલી આડતો મેળવી
અને કહેવત છે કે “પૈસો પૈસાને લાવે” તેવી રીતે પોતાના ધધા ધાપા-
માથી કાવસજી જેઠ બહોળી કમાણી કીધી ખુદ સ્પેઇન અને પોર્ટુગલ
જેવા યુરોપીઅન દેશોના કૉન્સલ તરીકે પણ એવણુનીજ પેઢી કામ કરે
જે કહે છે કે જ્યારે કાવસજી શેઠ પહેલ બહેલા એડન ગયા ત્યારે ત્યા
પોતાના રહેવાસ માટે એક નાનું ઝુપડુંજ માત્ર તેમણે નાખ્યું હતું પણ
પોતાના આપબળ, મહેનત, ખત અને ઉઘાગથી તેમણે આ ઝુપડાને
એક મહેલ જેવી ઇમારતમા ફેરવી નાખ્યું થોડાકજ વર્ષોમા આ ત્રણ
ફરકીની કમાણીથી તોફરી કરનાર માનબર પારસી સાહસીક નગ
જખોની પછ મેળવી મે કડોનું બહુ કરનાર વેપારી શેરયો શાહ સોદાગર
બની ગયો જેમ જેમ વેપાર વધતો ગયો તેમ તેમ પોતાની પેઢીની શા-
ખાઓ તેવણુ ખોલતા ગયા અને પોતાના વેપારના વધુ ફેલાવા માટે જે
સગવડો જોઈએ તે અને તેની પાછળ જેબી નાણુ ખર્ચાય તે તેમણે
ખર્ચ્યું હતું એમ કરતા ૧૮૭૩ ના સાલમા તેમણે “સર આર્ટલ ફ્રીઅર”
નામનું બહાણુ મોટી કીમતે ખરીદી લીધું કે જેમા તેવણુનો માલ આવજ

કરે એટલુંજ નહિ પણ વળી પરદેશો ખાતે જવા આવવા માટે પણ સગવડ કર્તા થઇ પડે એથી પણ આગળ વધીને કાવસજી શેઠે જ ગબાર ખાતે પોતાની પેઢીની એક શાખા ખોલી કારણ કે ત્યાં એવણુના જેવા સાહસની જરૂર જણાઇ અને ત્યાંના સુલતાને એમને એ વિષે સૂચના કીધી હતી જ ગબારની પેઢી પણ એડનવાળાના નામને આજેથી ખુદ આફ્રિકાના કોસ્ટા ઉપર મથકુર બનાવે છે.

આપણી કામમા એવે એક બી વેપારી શેઠયો નથી થઇ ગયો કે જેણે પોતે મોટી કમાણી કર્યા બાદ સખાવતની દિશામાં કાવસજી શેઠની પોતાનો હસ્ત લાવ્યો નહિ હોય કારણ કે તે કામ સેવા સોદાગરે પોતાને મળેલા દ્રવ્યનો વધારે સારો

ઉપયોગ કરવાની બાહેશ હ મેશા ધરાવી છે જગતના વેપારમાથી દ્રવ્ય મેળવવું એ એક ચુસ્ત જરથોરતીનો ધર્મ છે પણ તે મેળવ્યા બાદ તેનો સારે માર્ગે ઉપયોગ કરવો એ તેની એક વધુ ફરજ છે કાવસજી શેઠ એ રીતે જે દ્રવ્ય પોતે મેળવતા ગયા તે દ્રવ્ય ધૂપે હાથે પોતાની કામ અને પોતાની પ્રજાના બધા અર્થે વાપરતા ગયા એક જૈન મુનીએ કહ્યું છે કે જે આપે છે તે લે છે, જે ખાય છે તે ગુમાવે છે તેમ એવણુ જેમ આપતા ગયા તેમ ખોભે ખોભે ભરતા ગયા અને તેટલું પોતાની ભવિષ્યની જીદગી બહેતર કરવા પાછળ ભરાતું ગયું ૧૮૫૪ ના સાલમાં પોતાના પહેલા ધણિયાણિના પૂણ્યાર્થે એવણે એડન ખાતેના દરેહમહેરનું મકાન બંધાવી આપ્યું હતું, વળી એડન પોતાના ધધા ધાપાની ભૂમી હોવાથી તેની ખીલવણીમાં ભાગ લઇને ૧૮૭૧ માં તેવણે એક લાઇબ્રેરી ત્યાં બંધાવી આપી ત્યારે ૧૮૭૧ ના સાલમાં મુરાન ખાતે ભારે દુકાળ પડ્યો ત્યારે ત્યાંથી ધણીક નીરાધાર અને નાવારેસ કુટુંબો હિંદના પારસીઓની પનાહ હેઠળ આવ્યા, ત્યારે તેમને આશરો આપવા સાડ નાણાની મોટી રકમ જોઇતી હતી તો તેમને કાવસજી શેઠે મદદ કરીને તેમને ભૂખે મરતા બચાવી લીધા હતા એ ઉપરાંત બીજા અનેક ખાતાઓમાં કાવસજી શેઠે મોટી મોટી રકમના નાણા ભરી આપ્યા હતા. એવ-

ધુની કામ સેવા મુખ્ય કરીને પોતાની મજબૂર દોષતાના ગજમાથી થોડો થોડો હિસ્સો જૂદા જૂદા ખાતાઓમાં વહેંચી આપી તેમાં જણાય છે ખુદ એવધુ બ્યારે ગુજરાત ત્યારે મોટી રકમ પોતાની પ્રજામાંથીજ કામને જૂદી જૂદી હાજતો પુરી પાડવા સાર સ્વાધીન કીધી હતી એવણે ખાસ કરીને ડીરપેન્સરીઓ, લાઇબ્રેરીઓ, દરેહમહેરો, કુવાઓ વિગેરે બધાવી આપ્યા છે અને તે જૂદા જૂદા ગામડાઓમાં પણ બધાવ્યા છે કે જેથી એવધુનું નામ માત્ર એડનમાં નહિ પણ ખુદ, તવડી, ભેસાણુ જેવા ગામોમાં પણ આજે ધરગતુ થઈ પડ્યું છે

દૂર દરમિયાન ગામડામાં કુચર ખોદીને સોનું મેળવતો આ પારસી વધુ તે કયા પ્રકારની મેવા બળવી શકે? તે ધણુ કરીને પેસાની વેલીનું મો પ્રજાના ચરણે ખોદીને તેવી પ્રજા સેવા બળવી શકે કાવસજી પણ તેવીજ રીતે આપણી સનમુખ રજી થાય છે પણ વધુમાં પોતાનો વગવસીલો ભારે હોવાથી સરકાર દરખાસ્તમાં પોતાની કામ અને પોતાના દેશનો લાગવગ વધારવામાં એવણે જે ફોટોમદ ભાગ બજાવ્યો છે તેથી આપણે એમને કાંઈક વધુજ ભોગ આપતા જોઈએ ૧૮૭૫ માં બ્યારે રાજા એડવર્ડ પ્રીન્સ તરીકે હિંદ આવ્યા ત્યારે તેને પહેલવહેલો આદર આપનાર તે આ પારસી કાવસજી શેઠ હતા ત્યાર બાદ તે જેટલા દિવસ એડન રહ્યો હતો તેટલા સર્વે દિવસ તેની પરોણાગત કવવામાં કાવસજી શેઠે સહેજ પણ કયાશ દેખાડી નહોતી એક ડાયરીમાંથી નીચલો ઉગારે ફૂંક પણ સપૂર્ણ અહેવાલ આપણી સમક્ષ રજી કરશે

“એડન ૧ લી નવેમ્બરની સહવાગ્ના કલાક હતા—“સીગર્પીસ નામની સરકારી સ્ટીમરે અતરેના બાગમાં સહનારે કલાક ૬:૧૦ ને અમલો લગર કીધું હતું, અને તેજ વખતે કીલ્લાપરથી તોપો ફેડીને મુખ્યારકબાદી આપવામાં આવી હતી નામદાર શાહજાદો હા કલાકે કીનારે આવ્યો હતો અને તે વખતે ફરીને તોપો ફેડીને માન આપ્યું હતું, અને તેની એસતેકબાલમાં જેનરલ ‘શનીડ’ અને તેનો દખ્ખા બરેલો તમામ રેસાલો તથા લશ્કરી અને દરીઆઈવડા અમલદારો ગયા હતા”

“તે વખતે મીંઠ કાવસજી દીનશાએ એડન શેહરના રહેવાશીઓ અને વેપારીઓની તરફથી એક માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું હતું, અને તે વખતે ખુશાલીનો મોટો જીત્સો આસપાસ ફેલાયો હતો, તથા દરેક બાળક પર અચરતી ઉપજવા જોગ સગાર ગોઠવવામાં આવ્યો હતો નામદાર શાહજાદો ધણીજ સરમ સુખકારી ભરેલો છે, અને જે રીતથી તેને મુબારકબાદી અને માનમોહબત દેખાડવામાં આવી છે, તે ધણીજ મગન થએલો દાસ છે ”

શેઠ કાવસજીએ વાંચી સંભળાવેલા માનપત્રનો ધણી ધટતો અને નમ્રતાપ્ત ભરેલો જવાબ નામદાર શાહજાદાએ આપ્યો હતો, અને પછી તે શેઠ કાવસજી દીનશાની આર ધોડાવાળી મુદર ગાડીમાં તેવણની સાથે પોતાના બીજા અમલદારો સાથે બેશીને તે નામદાર એડન શેહરમાની જોવા લાયક જગો, ટાકાઓ વીગેરે જોવા ગયો હતો, અને તે બાદ ગતની વખતે તે શેહરની રોશની જોવાને ફરવા નીકળ્યો હતો ”

આ ઉપરથી પ્રીન્સ કાવસજી શેઠનો એહસાન મદ રહ્યો અને જ્યારે ને વિલાયત પાછો ફર્યો ત્યારે કાવસજી ઉપર પોતાના મહેમાનદારીની મધુર યાદમાં પોતે લખેલું પોતાની મુસાફરીનું પુસ્તક અને પોતાની એક સુદર તસ્વીર ખુદ વિલાયતથી મોકલી હતી

એજ રીતે જ્યારે ૧૮૮૩ માં ડયુક ઓફ કોર્નોટ હિંદ ખાતે આવ્યો ત્યારે પણ એડન તરફથી આવકાર આપનાર કાવસજી શેઠ જ હતા. પ્રીન્સ એડવર્ડની યાદગારીમાં તેવણે એક દવાખાતું સ્થાપ્યું હતું અને તેવીજ રીતે ડયુક ઓફ કોર્નોટની પધરામણી વખતે પણ સારી સંભાવતો કાઢી હતી કેજવણીના પણ પોતે એક આગેવાન હિતાર્થી હતા અને ન્યા બાળકોની શાળા માટે ટીપ ભરવાની આવે ત્યાં સુધી મોટો આકડો ભરી આપતા જગબાર ખાતે એવી રીતે જ્યારે હિંદીવાન બાળકો માટે એક નિશાળ ખોલવામાં આવી હતી ત્યારે તેને મોટો ટેકો કાવસજી શેઠનોજ હતો.

૧૮૯૩ ના વર્ષમા કાવસજીએ પહેલું બહેલી તરતી ગોદી વિલાયતથી તૈયાર કરાવી મગાવી એડન એક બાર હોવાથી તેમજ
 “દીનશાહ પાનડું ન” તેનો લગભગ સધળો વેપાર વણજ એવણુનાજ હાથમા
 હોવાથી એવણુને બહાણ કે સ્ટીમર સાથે ઝાઝો સમય
 બહેવાર રાખવો પડતો હતો તે મુજબ ૧૮૯૩ મા એવણે ઉપલી ગોદો
 વિલાયતથી મગાવી અને જ્યારે ત્યાનો રેસીડન્ટ તેને ખોલેલી મેલવા
 આંખે ત્યારે તેને કાવસજી શેડના મુરખીજી દોનશાહજીનું નામ આપ-
 વામા આંખુ અને તે ડકકાને આજ મુધી “દીનશાહ પાનડું ન” કરીને
 કહેવામા આંખુ છે

એમની અનેક સખાવનો તેમજ એમના બહોળા ધીકતા વેપાર
 વણજને લીધે ફેલાઈ ગયેલી અસરોના બદ-
 નો એટકામ સી આઈ ઇ લામા નામદાર મરકારે એમને ૧૮૯૪ મા
 સી આઈ ઇ નો માનવત એટકામ આપ્યો
 આ એટકામ આપવાની ક્રિયા જે રેસીડન્ટ કનલનપ ‘દીનશાહ પાનડું ન’
 ખુલી મેલવાની ક્રિયા કરી ગયો હતો તેજી કરી હતી ૧૮૯૫ નું સાલ
 ઉડડાની સાથે કાવસજીએ કેટલીક વધુ સખાવનો કીધી હતી તે વર્ષમા
 એવણુની જ્યુબીલી ઉજવવામા આવી હતી તેવર્ષના ૧૨ મી એપ્રીલના
 દિવસે જ્યુબીલી કે પર ધામધુમથી પાળવામા આંખે નો અને પોતાના
 ધણિયાણિ બાઈજરઆઇના નામનું એવણે તે સાલમા રૂપિયા અડધા
 લાખને ખર્ચે તવડી ગામમા ધર્મનું દવાખાનું બંધાવ્યું હતું તેજ સાલમા
 ‘સેન્ટ જેમ્સીઝ ગેઝેટ’ નામના નિલાયતના એક નામીયા પત્રમા એવ-
 ણુની કારકીર્દીનો અહેવાલ તેમજ એવણુનો મુખ્યારક ફોટો આપવામા
 આંખે હતો જે એક હિંદીવાન માટે નાનું માન તે વખતે ગણાતું
 ન હોતું

જ્યારે ૧૮૯૭ મા કાવસજીના બીજા ધણિયાણિ જરઆઇ બહેસ્તનશીન
 થયા ત્યારે તેમની યાદમા પોતે વધુમા બીજે અડધો લાખ સખાવતમા
 આપ્યો હતો, તેમજ બીજા જૂદા જૂદા ખાનાઓમા કેટલુંક નાણું બચી
 આપ્યું હતું

૨૩ મી જુન ૧૯૦૦ ને દિને કાવસજી શેઠ પોતાના રહેવાના બગ-

લામાં ગુર્જર પામ્યા હતા જે વખતે એવ-

કાવસજી શેઠનું મરણ
દસ્તુર કેબશર જામારૂપ
આસાનાએ કરેલી
તારીફ

જુની યાદમાં ઉઠમણને દિવસે કામના વડા
ધર્મગુરુ દસ્તુર કેબશર જામારૂપ આસાનાએ

એવજુની તારીફમાં કરેલું લાખણુ જો સદા-

બરૂ નીચે આપીશુ તો એવજુની કારકીર્દી

આખે ખુદ કામના વડાઓ અને મોટા આગેવાનો શુ માનતા હતા તે
આખે આપણને પૂરો ખ્યાલ મળી શકશે તેવજો મીજલસ સન્મુખ
ખોલતા જણાવ્યું હતું કે -

આજની ગભીર મીજલસમાં મારે માથે જે ફરજ આવી પડી ત તે
અદા કરવાને તમે મીજલસીઓ અને મદદ આપશે' મારી ખાતરી છે
હું જે દરખાસ્ત તમે હજુર મેલીશ તેને ટેકા આપવાને તમે સાહેબો
વાજની ધારશો. હું બેહેમતી શેઠ કાવસજીનું ધરમી નામ આપણી જાહેર
ધરમની કીયાઓમાં જાળવી રાખવાની આ મીજલસમાં મારા અથેગનાન
સાહેબોને બલામણુ કરૂ છું જાહેર મીજલસોમાં એવા ધર્મીઓના પવીત્ર
નામની યાદ ડરવી તે ઉધગની જરથોસ્તી ઓલાદના મન ઉપર નેકીનો
ઉમદા છાપ મારવા બરાબર છે 'મરહુમ શેઠ કાવસજીની મુખ્યત્વે
એટલી તો જાહેર અને જાણીતી છે કે, તે ઉપર યોગીને તમાગે કીમતી
વખત રોકવા માગનો નથી એવજુ સાહેબે ધણે દુરદરાજ સુધી દરેહમેહુગ
બાધીને ગોયા જરથોસ્તી ધરમનો નુરમદ ઝુકો ઉડતો કર્યો છે આતશ
કેહેલા તે જરથોસ્તી ધરમની એક નુરમદ, પ્રકાસીત નીશાન છે એ
નીશાનીઓ તે જાણે ખોદાની સાથની મોહોબતનો સબ્બ બેડનારી એક
પવિત્ર ગાઠ છે એટલા માટે પદસો-વગ-સત્તા અને ઉચી મનશક્તી
પોતાની કામના હીત તથા ધરમના ફાયદા અરયે જે કાઈ વાપરી જાય
તેના બદલામાં કોમે તેનું અહેશાન જાહેર કરવાનો એક ઉપાય એ છે કે
તેવજુનું પ્રતાપી નામ આપણી ધરમ કીયામાં દાખલ કરવું એ ધોરણે
મહુમ શેઠ કામની ધરમસબ્બી હાજનો બર લાવી કામને માથે જે
હેશાન કર્યું છે, તેના બદલામાં આપણી ફરજ છે કે મહુમ શેઠનું નામ

ધરમ અબધી ક્રીયા બહુતરમાજ સાચવી રાખવું પણ એ ઉપરાત ગરીબ અને હાજતમદ, બાધબધોની કદરશેનાસીમા પણ મરહુમ ગ્રેહ ધણી હુપી સખાવતો કરતા હતા, અને સખાવતને માટે પવીત્ર અવસ્તાવાણી કહે છે કે, “કહમાધચીત હાતામ, જીજીશામ, વહીસતામ, આદાઉયોધ-” યા અહુઅયા” જેનો ગુજગતી અરથ એ થાય કે હમયાતી ભોગવના-ગઓમાનો કોઈ શખસ ખેઉ દુનીયામા સઉથી ઉતમ જીદગી ગુજારવાને ચહાનો હોય તો, તેણે સખી થવું હવે સાહેબો, જે કોઈ ઉતમ જીદગી ભોગવી ગયો હોય તેની નકલ કરવાને, અને તેની યાદદાસત આપણા મનપર તાજ રાખવાને તેમનું નામ ધરમ ક્રીયામા દાખલ કરવું એ નઉથી સગ્સ ઉપાય છે પ્રોફિમ જેરસન જે મોટો વીરવાન અને આપણા વગમનો એક ઉસતાદ જેવો છે અને જેણે જરથોસતી ધરમ સ અધી વલુ કીચું છે, તે કહે છે કે, પારસીઓ પોતાની પાદ્યાહી સખાવતથી ખીજ દાઈ પણ કોમ ઉપર મરમાઈ ભોગવે છે તે માત્ર તેમના ધરમની ખુમીને લીધે છે આ સધળો આધાર હું મારી દરખાગતના ટેકામા લઈને ખમવાની રજા લઉં છું ”

મરુમના મરણુ બાદ દરેક ઠેકાણે કે જ્યાં પોતાની સખાવતના જુસ્સાના જ્વરથી પોતાની કીર્તિ તેઓ મૂકી ગયા હતા તે સર્વ ઠેકાણે તેમના નામથી ઉમમણાની ક્રિયા થઈ હતી અને તે સર્વ ઠેકાણે મોટી રકમમા નાણુ ભરાયું હતું જે સર્વ સખાવતમા ગયું હતું. દરેક પારસી ાણુઓની અન્જુમને દીલાસા પત્રો મોકલ્યા હતા, તેમજ સભાઓ બરીને દીલસોજીના ઠરાવો પસાર કર્યા હતા એ સર્વમા એડન કે જે મહુમની બનાવેલી એક નગરી થઈ પડી હતી, જેમાથી તેઓએ પોતાનું સર્વસ્વ પેદા કીધું હતું તેમજ જેમા તેની ખીલવણીને સારૂ તેઓએ સર્વ રેડયું હતું તેની અન્જુમને કરેલો વિલાપ નોંધદાયક થઈ પડશે લડનના “ગ્રાશીક” પત્રે તે બાબેની નોંધ નીચલા વખાણુવા જોગ શબ્દોમા લીધી હતી.

Mr Cowasjee Dinshaw, C I E who died of cholera at Bombay on June 23 was a leading resident at Aden for the past half-century, and the news of his death will be received with much regret by the large number of friends which he possessed in this country, to which he had been a constant visitor. Scarcely any one who has had occasion to visit Aden in an official or business capacity in years past will fail to have come in contact with Mr Cowasjee Dinshaw, his hospitality was unbounded. Whoever obtained his advice and assistance locally received the benefit of an experienced justice and a life long knowledge of Aden and the surrounding countries. Mr Cowasjee Dinshaw was on special occasions the chosen leader of the native community at Aden. In this capacity he presented the loyal address from the Settlement to H R E the Prince of Wales when he landed at Aden on his way to India in 1875, and it fell to him to similarly welcome successive Viceroy's of India. He received a well merited honour in the bestowal of the Companionship of the Order of the Indian Empire upon him in 1894. Mr Cowasjee Dinshaw was held in high esteem among parsees, and was distinguished as a most generous supporter of deserving charities. The death of his wife three years ago affected him deeply, and he had been in failing health ever since. He had been obliged of recent

years to give up continued residence at Aden. He spent last winter in Europe, only returning to India in March last, and he died at Bombay on Saturday, 23rd inst, from cholera.

પ્રુ લડનના “ધી ટાઇમ્સ” જેવા અગવાન પત્રે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું

Mr Cowasjee Dinshaw, C I E who died of cholera at Bombay on the 23rd June, was a leading resident at Aden for the past half-century, and the news of his death will be received with sincere regret by the large number of friends he possessed in this country, to which he had been of recent years a constant visitor. Mr. Dinshaw was on all special occasions the chosen leader of the native community at Aden. In this capacity he presented a loyal address from the settlement to the Prince of Wales when he landed at Aden on his way to India in 1875, and it fell to him similarly to welcome successive Viceroys of India and others occupying high positions under the Government of the Queen-Empress. In 1891 he received a well-merited honour in the Companionship or the Order of the Indian Empire. Mr Dinshaw was held in high esteem among Parsees, and was distinguished by the exercise of a wide personal charity. Among other philanthropic works started by him may be mentioned the building and endowment of a free dispensary at Aden and the Cowasjee Dinshaw

Free Library and Reading Room at Bombay The death of his wife three years ago affected him deeply, and he had been in failing health ever since. He had been obliged in recent years to give up continued residence at Aden, and, he spent last winter in Europe returning only in March last to India.

સર કાવસજી જેહાંગીર

હીંદુસ્તાનની જુમી ઉપર પારસીઓનો વસવાટ થયો ત્યારબાદ જે મહાન પારસી પુર્વજોએ કામની કીર્તીનો સ્થાપક હોયો અને તે કામની કીર્તીનો સેતારો આખા જગતમાં ઝગઝગાવ્યો તેઓમા આપબળ અને જાતીમેહનતથી આગળ વધેલા ઓમા પહેલા સર કાવસજી જેહાંગીરનું મુખ્યારક નામ આપણે જોઈએ છીએ

આગલા પારસીઓની કીર્તી ઉપર જીવવાનો ગોચ આપણે પેશો ધરાવતા થઈ પડ્યા છીએ પણ હાલના જમાનામાં આપણે પારસીઓ અને આપબળ શુ કરીએ છીએ, આપણે ભવિષ્યની તૌખમને શુ જવાબ આપીશુ, આપણે શુ કામો કરવા જોઈએ અને ક્યા ગુણો ધારણ કરવા જોઈએ કે જેથી આપણે પુરાતન વડવાઓનાં નામ અને કામની લાયક નીવડયે—આ સવાલો જે આપણે આપણી નજર સન્મુખ રાખીશુ તો આપણને જણાશે કે આજે આપણે આપબળનો ગુણ ખીલવવો જોઈએ છે મહાનતાનો અર્થ આપબળમાં સમાયલો છે અને જે પારસી વડવાઓ તેવા મહાન થઈ ગયા છે તેઓ સરવે આપબળવાળા હતા. સર કાવસજી જેહાંગીર તેવા એક આપબળથી આગળ વધેલા અને કામની નામના વધારનાર પારસી શૈક્ષ્યા હતા આપબળની આજે કોતાહી હોવાથી પારસીઓમાં કેટલાક એવા દુરગુણો બરપા થયા છે કે પુરાતન કીર્તીની વાતો તો બાબુએ મુકા પણ ખુદ ગરીબાઈના મુળ કામમાં રોપાવા લાગ્યા છે, હજી જે પુરાતન નામના ટેકવી રાખવી હોય તો આપબળનો માનવ તો ગુણ આપણામાં પેદા કરવાની અત્યારે જરૂર છે

પારસીઓનો પહેલઠ્ઠેલો મુળ વસવાટ સુરત, બરૂચ, ઇલાદી જગ્યાએ હતો. પાછળથી જ્યારે ત્યાંનો વેપારવણુ મુબઇની ખીલવણીને લીધે ભાગી પડ્યો ત્યારે પારસીઓ મોટી સંખ્યામાં મુબઇ આવીને રહેવા લાગ્યા. આ રીતે મુબઇના હાલના ધણક નામીયા ખાનદાનો ગુજરાત તરફથીજ આવેલા હતા. સર કાવનજીના વડવાઓ નવસારી ગામમાં રહેતા હતા. ૧૭૧૭ના વરસની આજુબાજુ રેડીમની ખાનદનમાં જીવણજીના ત્રણ નખીરાઓ મચેરજી, હીરજી અને તહેમુલજી મુબઇ વેપારવણુજને ખાતર આવી રહ્યા. ત્રણ ભાઇઓમાં હીરજીની વેપારી બુદ્ધિ બહુ ચગોર હતી અને તે વખતે ચીન દેશ સાથે મુબઇનો વેપાર બહુ બહોળો હતો. તેથી હીરજીએ પહેલઠ્ઠેલા એ વેપારમાં કીપલાગ્યું. અરીજી અને રેશમનો ઉદ્યોગ બહુ ધોહળા પાયાપર ચાલતો અને સર જમશેદજી જીજીભાઈવળા જાઓએ પણ એજ દેશ સાથના વેપારમાંથી બહુ મોટો ગજ પેદા કરીધો હતો. હીરજી રેડીમનીએ ચીનમાં એટલી સારી નામના મેળવી હતી કે તેવણુની આટનાં જોરથીજ માત્રલખોની લેણદેણ ચાલતી તેવણે ચીનમાં પેઢી વરીક કાઢી હતી અને પોતાના ભાઇઓનેમી પોતાના જરને જોરે સારે રેકાણે લગાડી દીધા હતા. મનચેરજી ચીનનેર ગયા હતા અને ત્યાંના વેપારી પેઢીના વડા એઓ નેમ્યા હતા. જે વહાણોમાં આ ભાઇઓ પોતાનો માલ લાવલખજ કરતા તેના નામો ‘હોગનમી’ અને ‘રેચલ શારલોટ’ કરીને હતા. એવા તો બીજા બહાણોથી તેઓની દેખરેખ હેરાળ ચાલતા. આ રીતે ચીન સાથના વેપારની ખરી શરૂઆત કરનારા રેડીમનીઓ હતા. હીરજી રેડીમનીએ ત્યારબાદ મુબઇમાં મોટી એન્ટેટો ખરીદી હતી અને એ રીતે રેડીમનીઓએ પહેલઠ્ઠેલી મુબઇમાં સ્થાપના કરી.

રેડીમની ઓલાદનુ નામ એમ કેમ પડ્યું તે સબધી જણવાજોગ થઇ પડશે કે જ્યારેબી પહેલા કંપનીને પોતાના વેપાર-રેડીમની નામ વણુજ સબધી નાણા જેઘતા ત્યારે રેડીમની વાળાઓ કેમ પડ્યું? તરતજ આપતા અને એની રીતે કંપનીને ધણીક વખતે અગવડોમાંથી બચાવી લીધી હતી. ખામ કરીને જ્યારે મરાઠાઓ

સાથે લડાઇ જાગી હતી ત્યારે રેડીમનીઓએ લડાઇ દરમ્યાન સરકારને નાણાની મોટી મદદ આપી હતી સર બારટલ પ્રીયર ગવર્નર કહેતો કે રેડીમનીનીઓએ અરેબરી English Cogmen છે આજેથી જ્યારે કેળવણી ઇત્યાદિના સબધમાં જ્યારે સરકાર યા પ્રગ્નને નાણાની જરૂર પડે છે ત્યારે રેડીમનીઓ પોતાના નામને છાજતી રીતે તાબડતોબ પધસા કાઢી આપે છે

હીરજી રેડીમનીને બે દીકરીઓ હતી જેમાંની વડી બનાજી કુટુંબમાં પરણી હતી તેવણના દીકરા જેહાગીંગને હીરજીએ સર કાવસ-
જીનો જન્મ દત્તક કરી લીધો હતો જેહાગીંગ ઉપર હીરજી શેઠને જીવ બહુ હતો જેહાગીંગના ધણીઆણી મહેન્દ્રાખાંત તે અરેશજ દાદીશેઠ કુટુંબના થાય કે જે કુટુંબે મગલડ અને મુબઇ વચ્ચે ગામવગ વેપાર સ્થાપ્યો હતો, અને જે પોતાની હાનેમદીલની સખાવતો મારે બહુ જાણીતુ હતુ જેહાગીરના દીકરા તે સર કાવસજી નાઇટ એવ-
જીનો જન્મ ૧૮૧૨ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે થયો હતો અને દાદીશેઠના કોઠના ઘેરમાજ જન્મ્યા હતા, કે જે કાવસજી પટેલના મોહ-
લામાં આવ્યુ હતુ અને આજેથી હાઇયાત જણાય છે

પહેલા આજની માફક કેળવણીના સાધનો નહોતા મગ્ગેજી કેળવણી જેવુ તો મુદલજ હતુ નહી એનો અર્થ એમ નથી
સર કાવસ-
જીની કેળવણી ઠરતો કે આપણા વડવાઓ બધા અલણ હતા, પણ એમ કે જોઇએ એટલી સાહીત્યની કેળવણીથી તેઓ એનસીઅન હતા, પણ તેઓમાં વહેવાર યુધી ઝાઝા પ્રમાણમાં હતી અને વેપારવણજ કે ધધાધાપામાં તેઓ ગોલા અદભુત મનોબળ ધરાવતા હતા અગાઉ મહેતાજીઓ રફલો ચલાવતા, ત્યા ગુજરાતી, હીસાબ વીગેરે શીખવવામાં આવતુ અને જો પધસાદાર કોઇ હોતુ તો તેને ત્યા મગ્ગેજી માસ્તર જે પોતાની કળામાં બહુ પ્રવીણ નહોતો તે શીખવવા આવતો ધણી વખતે માતપીતા ઉપરજ આધાર ગમવામાં આવતો હતો આ રીતે મહેરમાઇએ કાવસજી શેઠને ઠીક પાવરધા કીધા હતા તેવણ છેક ૯૩ વર્સે ગુજરયા હતા ત્યાગ્યાદ થોડુ કે મગ્ગેજી જ્ઞાન તેવણે સારજટ

સાધકસની કોટની રકુલમાંથી મેળવ્યું હતું, કે જેમાં બીજા સગ જમશેદજી
જીભાઇથી શીખતા હતા થોડુંક રકુલનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી કાવસજીશેઠે
વેપારી કેળવણી થી શરૂઆત કરી તે વખતે ધણે ઉદ્યોગ પુશકળ એટલે તે
દીશાએ પારસીઓ યાહોમ આગળ વધતા હતા ધણી કરીને ઈંગ્રેજ પેટી-
ઓમાં પારસીઓ શીખાઉ દાખલ જોડાતા અને પછી પોતાનો સ્વતંત્ર વેપાર
શરૂ કરતા સર કાવસજી પહેલવહેલા ડનકન ગીબની કંપનીમાં ગોડાઉન
કીપર તરીકે રહ્યા વેપારી કેળવણીનું જ્ઞાન તે વેપારી લાઇનનો અનુભવ
મેળવવામાં જ સમાયલું હતું એટલે તે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવ્યા બાદ
તેવણ મેસરસ હારડવેલ પારસનસ કંપની અને તયારબાદ મેસરસ ઝે
કંપનીમાં જોડાયા દૈન્ય વરસ સુધી એમ નોકરીની ફેર બદલી કરી રહ્યા
પછી ૧૮૩૭ માં કાવસજી શેઠ એ પેટીના દલાલ નેમાયા.

એવામાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો ચીનની સાથના વેપારનો ધરવાનો
લઇ લેવામાં આવ્યો અને મુબઇના વેપારીઓને ધણી
અફીજીનો કટાકટીના મામલામાંથી પસાર થવું પડ્યું ધણા પારસી
વેપાર વેપારીઓએ અફીજીના વેપારમાં હોમાવધુ અને ચીન
સાથના વેપારી દરવાજા સરવે પ્રજા મારે ખુલ્લા થવામાં જ પારસીઓની
ફાલતનો ગોયા પાયો રચાયો વળી એજ વખતે પારસીઓ પોતે વહાણ
બાધતા હતા તેમજ વહાણની માલેકીતી ધરાવતા હતા એટલે વેપારવણજ
ચલાવવાનું પારસીઓને ભારે સગવડભર્યું તેમજ સરનું થઈ પડતું ૧૮૪૦
માં ચીન સાથની લડાઇ બંધ પડી અને નાનકીનના કસાર થતા વેપાર
ધુમ જમયો હતો અને વીસ વીસ વરસો સુધી પારસીઓ અઢળક ફાલત
કમાયા મુબઇના ડોકયારડમાં પારસીઓ વહાણ બાધતા અને તેમાં ચીન
સાથનો માલ લાવલઇજ કરતા એ અફીજીના વેપારમાં સને ૧૮૪૬ થી
કાવસજી શેઠે સ્વતંત્ર વેપાર ચલાવવા માડ્યો હતો અને વરસો સુધી
તેમ કચ્છા બાદ ઠીક પુણ એકઠી કરી

એમ કરતા વહાણનો ઉદ્ધાગ ભાગી પડ્યો કેમકે વહાણ લોદાનકે
 બનાવવામાં આવવા લાગ્યા એટલે પારસીઓએ રૂના
 શેરમેનીઆ ઉદ્ધાગમાં ઝીપલાવ્યું તેમાં ૧૮૬૫ માં શેરમેનીઆનો
 પવન જાગ્યો એટલે કાંઈક પારસી લખો પતીઓ
 માગ્યા ગયા કાવસજી શેઠનેથી થોડું ધણું ખમતુ પડ્યું હતું તેઓ
 એકબે રેકલેમેશન યોજનાના પરવરતાવનારાઓમાના એક હતા એટલે
 જ્યારે તે યોજના લાગી પડી ત્યારે એવણુને કેટલીક ખોટ ખમવી
 પડી હતી આ શેર સદાના વખતમાં ધણુંક પારસીઓને મુસીબતમાં
 આવવું પડ્યું હતું પણ કાવસજી શેઠ બહુ ચોક્કસી રાખીને તેમાંથી પોતાને
 દુરજ રાખ્યા હતા લખો અને કરોડોની નુકસાની હેઠળથી કેટલાકોને
 પસાર થવું પડ્યું હતું જ્યારે કાવસજી શેઠ બીજાઓને બચાવી બેવામાં
 પોતાનું નાણું વાપર્યું હતું

એવણુની ઉપર નસીબદેવીના ગોયા આશીરવાદ ઉતર્યા હતા તેથી
 જે ઉદ્ધાગમાં પડતા તેમાંથી સારી દોલતજ મેળવતા
 નસીબદેવીના તેમાં વળી પ્રમાણીકપણું અને જાતીઉદ્ધાગ તેમજ
 સચુત ખત અને મહેનત પણ એઓ કામે લગાડતા, તેથી
 નસીબમાં પુષ્કળ દોલત મેળવી શક્યા હતા એવણુ વીશે એમ જણાવ-
 વામાં આવે છે કે એવણે કાંઈ પણ વેપારમાં ખોટ ખમેલી નહી વળી
 વેપારી બુધી અને હોશીયારીથી કમતી નહી હતા જેથી જે દરેક આદમી
 એવણુના સમાગમમાં આવતો તે એવણુના તે ગુણોથી ગોયા દ્વારા જતો
 વળી દરેક વેપારી ઢબજબ ઉપરાત દરેક ધરાક સાથે માયા મમતાથી તેમજ
 શીરીનઝબાનીથી એવણુ કામ લેતા, એથી નહી કાંઈની લાગણી દુ ખામ
 કે નહી કાંઈ એવણુથી રૂંદે એટલા પ્રમાણમાં એવણુ દોલતથી મેળવી હતી

જે રૂઢી અને રસમ એવણુ વેપારી જીવગીમાંથી શીખ્યા હતા તે
 એમને જાહેર જીવગીમાં ધણી મદદગાર થઈ પડી
 જાહેર જીવગીની હતી ૩૪-૩૫ વરસે સ્વતંત્ર ધધાની શરૂઆત
 શરૂઆત કર્યા પછી એવણે જાહેર જીવગીમાં ઝીપલાવ્યું
 અગાઉના વખતમાં એકાદ શહેરી કાંઈ સારી દોલત મેળવતો યા સારી

શહેરી સેવા બજાવતો તો સરકાર તેને પહેલા તો જસડીસ ઓવ ધી પીસનો એલકાય આપતી આવી રીતે કાવસજી શેકને ૧૮૪૬ ના સાલમાં તે એલકાય મળ્યો. પાછળથી બોરડ ઓવ કનઝરવનસીના એક સભા-સદ્દ નેમવામાં આવ્યા હતા ત્યારમાદ જ્યારે ઇનડમટેક્સની રૂઢી પહેલ-વહેલી દેશમાં ચાલુ થઇ ત્યારે આવકપર કર ઉવરાવવાની મોટી મુસીબત પડતી તેથી મરકાર જાણીતા સહાયકારી શહેરીઓની મેવા માગતી એ રીતે ૧૮૬૦ માં કાવસજીની ઉપર સરકારની પસદગી ઉતરી હતી, અને એવજીને ઇનડમ ટેક્સના કમીશનર નેમવામાં આવ્યા હતા આ વખતે એવજી પોતાની આહોરખી એવી સરસ રીતે બતાવો હતી કે સરકાર નેમજ પ્રજાપક્ષ બને તેઓ પુરેપુરો સતોષ આપી શક્યા હતા. મીર જેમસ ગીબમ કમીને કેપલા ડનીસનને વડે હતો અને મુખ્યની કાઉનમીલનો એક મહાનદબી હતો તેણે કાવસજીના વખાણ કરતા એક વખતે જણાવ્યું હતું કે —

You (Sir Caspi) brought to that Commission fact, firmness and independence of character, which were of very great value, but, in addition to these, you brought an intimate acquaintance with the mercantile community of the city, which was of the greatest importance in enabling us to assess the tax. It was mainly owing to this very excellent information, placed by you at the service of the Commission, that we were able to carry it out so successfully.

એજ વખતે કાવસજી શેકને મુખ્યના ગવર્નર તરફથી કાઉનસીલમાં એમવા મટે અરજ કરવામાં આવી પણ તેઓ સ્વીકારી શક્યા નહી કેમકે તે વખતે એવજી મવીવાથી બીજાણુ ભોગવતા હતા જે એવજીને તદુરસ્તીએ ચારી આપી હોત તો કાઉનમીલની અદર વધુ જાહેર સેવા બજારી શક્યા હોત.

“ પારસી ! તારૂં ખીજી નામ સખાવત છે ! ” તે મુજબ દરેક પારસી શેઠેયો જે અગાઉ અમર કરીતી પોતા પાછળ રેડીમનીઓ અને મેલી ગયો છે તેણે સખાવતથી પોતાનું નામ જાહેર સખાવત આશકારા કીધું છે એ રીતે કાવસજી જેહાગીરનું નામ પણ આજ ઉમદા ગુણને લીધે સદા જીવેદાન રહી જશે જે એવણે મોટાઇ મેળવી હોય તો તે નાણાનું દાન કરીને મેળવી છે નાણું મેળવ્યાથી મોટું થવાનું નથી પણ નાણું આપ્યાથી તેમ થવાય છે આ સીધાત કાવસજી શેઠે શીખવ્યો છે વળી તે સખાવતો માત્ર કોમજ નહીં પણ દેશને માટે અને આગળ વધીને કહીએ તો આખા ક્ષીટ્રીય શાહેનશાહત માટે હતી રેડીમનીઓ સખાવત માટે મહુ જીના કાળથી જાણીતા થયલા હતા છેક ૧૭૯૦ જેટલા દુરના સાલમા ડોલ્યુ કરીશુ તો જણાશે કે તે વખતે મુખ્યમા ભારે દુકાળ જાગ્યો હતો તે વખતે સોરાબજી રેડીમનીએ દરરોજ એથી ત્રણ હજાર દુકાળયાઓને સાજ સહવાર ખવાડ્યું હતું એજ સોરાબજીએ ગુજરાતમા ધણીક સખાવતો વટીક કરી હતી એજ રીતે ૧૮૦૫ ના ખીજ દુકાળ વખતે સગ કાવસજીના મમાવાના બાવાએ પાંચ હજાર દુકાળયાઓને ખવાડ્યું હતું પણ સઉથી નામચીન સખાવતો પહેલાં સર કાવસજીએ કરી હતી

જ્યારે કપનીના રાજ્ય ચાલતું હતું ત્યારે સુરત તેનું મુખ મથક હતું. એક વખતે કાવસજી શેઠ ત્યાં વેપાર ધામ્યે મુખ્યથી સુરત ખાતે ગયા ત્યારે તેવજીને લાગ્યું કે સુરત ખાતે એક હોસ્પીટલની ખાસ જરૂર છે તો તરતજ સરકારને કાગળ લખીને રૂપીઆ ૩૦ હજાર મોકલાવી આપ્યા પાછળથી આ રકમ વધારીને પોણાલાખ જેટલી કરવામા આવી હોસ્પીટલ સખાધી સરકાર સાથે લખતપત્ર કરતા ત્રણ ત્રણ વરસ થઇ ગયા ત્યારે પ્રજાસેવામા કાવસજી શેઠ કેટલો ઉદાર જીવેદાન ધરાવતા હતા તે એ ઉપરથી જણાશે કે તેવજી સરકારની સખત ઝાટકણી માઢી નાખી હતી, અને ખુલ્લેખુલ્લા એકરારમા સરકારનું કામ કેટલું ધીરૂં અને નબોજી હતું તે બતાવી આપ્યું. જ્યાર પછી સરકાર તરતજ જાગૃત થઇ ગઇ પૈસા આપવામા

જેમ ઉદ્ધાર તેમ ક મ લેવામા સખત હતા. છેવટના પત્રમા સરકારને સર
કાવસજીએ લખ્યું હતું કે - x x x x x

I beg most respectfully that the Government wil l
thoroughly examine all accounts etc etc and to see
that the expenditure has been carefully superintended
and an order should be sent immediately to carry
on the works for out houses, railing and finishing
the hospital vigorously Accept my best thanks for
your kindness in bringing the subject to a speedy
Conclusion

જ્યારે મુમઇના ગવરનર સર બારટલ ફ્રીઅરે હોસ્પીટલ ખુલ્લી મુકી
ત્યારે કાવસજી શેક માદગીને ખીછાને હતા આ માટે તે વખતના લીની
વજીરે વટીક સર કાવમજી માટે આભારનો ડીમપેચ બાહેગ પાડ્યો હતો

ઉપલા કામમાથી હજી ફારેગ થાય નહી તેટલામા કાવસજી શેક મુમઇમા
આખની હોસ્પીટલ ખોલવાનું કામ પોતાને શીર
મુબઇ માટે ઉપાડ્યું, આ ખીના બની ૧૮૬૩ મા કે જ્યારે
આખની હોસ્પીટલ મર ચારલસ નુડ હીંદી વજીર હતો કાવસજીએ
પહેલા અરવો લાખ રૂીઓ જે પાછળથી વધીને એક લાખ પર ગયો હતો
તે સર્વે આપવા કચુદ્યુ મર ચારલસે વીલાયતથી ગવરનરપર લખત
કરતા જણાવ્યું કે — x x x

I have to requet that Mr Cawasji Jehangir mav
be informed of the high sense I entertain of his
liberality in contributing so largely towards the
provision of such a building ”

જ્યારે ગવરનરની ધારાનમા બેસી તથાતે ત્યા આગળ ઉપલા કામ
માટે આભારનો સત્તાવાર ઠગવ પમાર કરવામા આવ્યો હતો

સીવીલ એનજીનીયરીંગ કોલેજમાંથી આજ સુધીમાં કામ હજારો
 વીદ્યારથીઓ શીખીને બાહર પડ્યા છે અને
 પુના ખાતે સીવીલ એનજીનીયરીંગ કોલેજ લખોનું એ રીતે ભલું થઇ શક્યુ છે એનો
 આધનારો એક પારસી હતો એમ આજે સાબ-
 ણીને કયો પારસી મગર નહીં થઇ શકશે ? સર કાવસજીને લાગ્યુ કે
 હીદીવાનો પોતાના સાધારણ ધધાધાપા ઉપરાંત એનજીનીયરીંગ જ્ઞાન
 મેળવે તો તેથી તેમને તેમજ દેશને ફાયદો થયા વીના રહે નહીં આ
 ઉપરથી તેવણે પુના ખાતે એવી એક કોલેજ બાંધવાનું ઠરવયુ સર
 બારટલને એવણે અરધો લાખ રૂપીઓ આપયો અને જ્યારે ૧૮૬૨ માં
 આ ભવય મંજૂર સર કાવસજીની દોલતે ખુલ્લું મુકવામાં આવયુ ત્યારે
 સર બારટલે એવણના જાજન વખાણુ કીધા હતા અને છેવટે જણાવયુ
 હતું કે — x x x

“ I feel assured that in assisting to open to his
 countrymen a new liberal and independent profe-
 ssion, Mr Cawasji Jehangir has not only done
 well for his own fame and conferred a lasting benefit
 upon his own people, but that he has also adaed
 his contribution to the strength and stability of our
 empire in India ”

રેડીમનીનુ કુટુબ સાર્વજનીક સખાવતો માટે ધણુ જાણીતું છે કેમકી
 સખાવતો તેઓએ જો કે મોટે પાયે કરી નથી
 કાવસજી શેઠની બીજી છતાં સારવજનીક સખાવતોથી તેઓએ આ
 નાની સખાવતો પછી કોમ અને આપણી ઓલાદનુ નામ પર-
 કામો અને પરદેશ વચે આશકારા કર્યું છે પારસીઓને સખાવતી
 દાખલ શોભાયમાન નામના મેળવી આપનારા રેડીમનીઓ હતા અને
 તેમા સર કાવસજીનુ નામ સહી ઉઝે આવે છે, જ્યારે ગરીબ યુરોપીયનો
 અત્રે આવીને કશા સાધન વગરના થઈ પડતા ત્યારે તેઓને સાર એક

હોમની જરૂર જણાવા લાગી આ ઉપરથી જે વખતે પુનાની એનજીનીયરીંગ કોલેજને માટે કાવસજીએ અગ્રેષા લાખ કાઢી આપ્યો તેજ વખતે તેટલા રૂપિયા સરકારને ગરીબ યુરોપીયનોના એક આશ્રમ માટે પણ સરકારને સ્વામીન કીધો ૧૮૮૩ માં આ વાન બની પણ આ ક વરમ જે કે થઈ ગયા તોખી સરકારે કાંઈ હેવાઈ કામ કીધું નહીં તે ઉપરથી કાવસજી શેઠ બહુ ખીજનાઈ ગયા અને કોલેજોખી કાંઈ સરોપરો રાખ્યા વીના સર કારની કેવી ઝાટકણી કાઢી નાખી તે નીચવા પત્ર ઉપરથી જણાવે કે જેમા તેઓએ સરકારને જણાવ્યું છે - માન નાણા વયાજમીકે પાઠા આપી દેવા સરકારના સેક્રેટરીને સર કાવસજી લખે છે કે -

Sir, Since 1867, when I paid Messrs Ritchie, Stewart and Co, for building a Home for European Strangers, 50,000 rupees on certain conditions, which building business was afterwards transferred to Government, and up to now no such house is built, I consider all the correspondence on the subject is at an end and I demand instant return of my money with interest I consider Government has treated very badly not only me but also the poor destitute Europeans. My increased illness suggests that I shall do some other charity with the said money"

આ ઉપરથી સરકારે વગર દીલે સેનજરસ હોમનું કામ ઉપાડ્યું અને તેને કાવસજી જેહાગીરનું નામ આપવામા આવ્યું ખીજી નાની સખાવતોમા સીધ હાઈદરાબાદ ખાતે કાવસજી શેઠની દેલતે દીવાનશાહા બાધવામા આવી હતી તેને લગતી એક મુખ્ય આવે છે. એ કામમા તેમજ યુનીવર્સીટીના બાધકામમા કાવસજીના મુખ મદદગાર એલફ્રીનસ્ટન કોલેજના એક વખતના વડા સર એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાંટ હતા

એ ઉપરાત ઈંગ્રેજ લોકોના દેવળની સામે કુવારો એવણે બધાવી આપ્યો હતો અને ધણીક કેળવણી ખાતાઓ, લાયબ્રેરીઓને એવણે નાણાની મદદ આપી હતી જેમા એલ્ફ્રીનસ્ટન કોલેજની સ્થાપનાને લગતી મુખ્ય હતી કેળવણીથી દેશને આમળ વધારનારા જે જે પાર-મીઓ થઇ ગયા છે તેઓમા સર કાવસજીનું નામ સઉથી આગળ પડતુ આવે છે એવણની સખાવતો તેમજ એવણના સામાજિક આચાર-વીચારો કામ કરતા આખા દેશના હિત તરફ વધુ ઢળેલા હતા એથી ન્યારે ઉંચી કેળવણીનો સવાલ ચરચાવા લાગ્યો ત્યારે એક મોટા પાયાપર ચાલતી કોલેજની જરૂર પડી મહેલા સરકારી કોલેજ ગોવાળ્યા ટેક રોડપર આવેલા ટેનકરવીલના બગલામા ભરવામા આવતી પણ તે મકાન બહુ સાકડુ પડતું એથી એક મોટા સગવડભર્યા મકાનની જરૂર જણાઇ ત્યારે સર કાવસજીએ સરકારને પ્રજ્ઞના ભલા માટે રૂપીઆ બે લાખની નાદર રકમ સપુરદ કીધી રૂપીઆ બે લાખ ઉપરાત જે બીજા કાંઈ ખર્ચ થાય તે સરકાર કરે એવી શરત સરકારે કબ્જુલ રાખી અને કામ તરતજ ઉપાડવામા આવ્યું અતે કોલેજ અને યુનીવર્સીટી બીલ્ડીંગ્સની યોજનાઓ તદ્યાર થઇ રહી અને ન્યારે ૧૮૬૬ મા યુનીવર્સીટીનો પાયો નાખવામા આવ્યો ત્યારે સર આરટલ ફ્રીઅર જે મુખ્યનો ગવર્નર હતો તેણે સભામા રેડીમનીઓના વશની તવારીખ કહી સભાવાી એક કાવસજી જેહાગીર સુધી આવ્યો અને પછી તેવણની હાતેમગીલી માટે બહુ લાગણી ભર્યા શબ્દોમા બોલ્યો હતો ન્યારે યુનીવર્સીટી બીલ્ડીંગ બધાઇ રહ્યું ત્યારે તેને સર કાવસજીનું નામ આપવામા આવ્યું એ ઉપરાત યુનીવર્સીટીને ફરનીયર વીજેરે જે જોઇતું હતું તેથી કાવસજીએ સપુરણ કરીને મેળવી આપ્યું હતું

મુખ્ય ઉપરાત દેશવરોમાખી એવાજ કામો માટે સર કાવસજીએ પોતાની દોલતનો મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો, દાખલા તરીકે કપડવજ ખાતે કલોક ટાવર એવણે બધાવી આપ્યું હતું જે માટે પણ ઢીલ થવાથી તેમજ સરકાર તરફથી નાણાનો વધારો કરવામા આવ્યાથી એવણે સરકારની સખત ખતર લીધી હતી. સ્વભાવે કાવસજી શેઠ લગાર તીખા હતા

અને તેમા માદગીથી એવણુ એટલા દુ ખી થઇ ગયા હતા કે એ જગખી ક્યે ખાખી જણાતી તો એવણુને બહુ ખીજવાટ ઉપજતો

એજ રીતે જ્યારે ફ્રાન્સ અને જરમની વચે લડાઇ જાગી ત્યારે વાવલ થયલાઓ માટે એક ફડ ઝાઢવામા આવયુ હતુ અને એમા સર કાવસ-જીનો મુળ હીરસો હતો વળી પોતે હીંદુસ્તાનના એક પ્રતીનીધી તરીકે બધુ કરે છે એમ સરકારને જણાવવાને બહુ આતુર હતા કે જેથી હીંદુ દેશની નામના વધે દુરદરાઝ દેશોમા પરદેશીઓના ખી ખુનો થાય તે આ હાતે-મદીલના અને પરગુજુ પારસીના જીગરને કારી ધા સમાન કેટલુ લાગતુ તે તેવણુના સરકાર ઉપરના કપલી બક્ષેશ મોકલતી વખતના પત્ર ઉપરથી આપણને જણાય છે જેમા તેઓ કહે છે કે — x x x x

I though the occurrence took place in a foreign land at so great a distance, I could not obtain a peace to my mind ever since the fearful slaughter and maiming of human beings, now from this day I shall satisfy myself that I served people in great distress with little money I can spare to forward for the good of my co-creature* *

Please inform the Secretary of State for India, official 7, of the deed of one of Her Majesty's Indian subjects assisting England's neighbours in their distress "

આ મુજમની નાની મોટી સખાવતોનો આડડો એશુમાર છે જ ઉપરાંત વળી એવણુની ખાનગી સખાવતોખી ઘણી છે શુ વીલાયત કે શુ હીંદ, ગુ કોમમા કે શુ પર કોમમા જ્યારેખી હમદગદી અને હમદીવીની જરૂર પડતી ત્યારે એવણુ નાણા આપીને તેનો વહેવાર પુરાવો રજુ કરતા

જે ખાસ નોંધલાયક પુગવો સર કાવસજીના બાબમા સખાવત સબધી છે તે એ છે કે એવણુને માલુમ પડયુ કે વીલાયતમા આ-
વેલો કુવારો ઇંગલડમા અમુક દકાણે એક કુનારાની જરૂર છે હવે એવણુને કુવારા બધાવવાનો શોખ ઝાઝો હતો, જે રીતે ખુદ મુબમિા પણ જગેજગ એવી રીતે કુવારાઓ એવણુ

અધાળ્યા હતા ત્યારે કાવસજીએ એવું જણાવ્યું કે પોતાને ખરચે જે રૂપીઆ ૧૫ હજાર જેટલા થવા જતા હતા તે ખરચે લડનમા આવેલી રીજનટ પારકમા એટલું એક પુવારો બધાવી આપશે તે માટે એવજી નાણા મોકલી પુવારો બધાળ્યો એટલુંજ નહી પણ તે પ્રોનસેસ મેરી એવ ટેકે ૧૮૬૯ના સાલમા ખુલ્લો મેલ્યો હતો જે વેળાએ ત્યાના પેપરોએ આ મહાન પારસીની તારીફ કીધી હતી જેમ કરતા ધી ટાઇમ્સે જણાવ્યું હતું કે —

This Parsi merchant has with the most large-hearted liberality, spent his fortune in works of public utility and charity, without respect of race or creed, in those whom he has so assisted His private charities have been many, and the sum of his public benefactions amounts to 1, 270, 500 rupees and over

સર કાવસજીની જાહેર મખાવતો બધું મળીને રૂપીઆ ૧૫ લાખ ઉપરની જ્યારે ખાનગી સખાવતો રૂપીઆ ચાર લાખ ઉપરની થવા ગય છે

જ્યારે કોઈ મોટી સખાવતો કરે છે ત્યારે આપણે તેને હાતીમતાઈની ઉપમા આપીએ છીએ, તેમ યુરોપીયન દોઝો તેને Peabody “પુર્વના પીઆડી” કરીને ડહે છે આ રીતે જે પારસીઓમા ડોષનથી આ એલકાબ પશ્ચીમના લોકોએ આપ્યો હોય તો તે કોઈજ નહી પણ સર કાવસજીને આપ્યો હતો આપણી તરફ આ એલકામને પહેલવહેલી જાહેરાત આપનાર “પોપ્પે ગ્રેટ ” હતું કે જેણે એક વખતે કખતા જણાવ્યું હતું કે —

His princely donations given for works of public utility and his contributions for the relief of the suffering and the distressed in all parts of India and

Europe, have established his claim to the character of a philanthropist, and it was, perhaps, no violent straining of a metaphor to call him the 'peabody of the East' His charity has been almost always singularly discriminating, and if it had occasionally a tendency to arrest attention, yet it was always dispensed without a distinction of colour or creed. His donations to various charities and public institutions in England and on the Continent have made his name familiar to many in the West, while in India his benefactions have long entitled him to the respect and gratitude of all classes of people For nearly a quarter of a century (1872) his charity has continued to flow in all directions, and he is said to have given in this way nearly fifteen lakhs of rupees

આની આવી મહાન સખાવતની સેવાઓ માટે સરકારે કવસજી રોડની ઘટની પીઠાણ કરી હતી ૧૮૭૧ ના મે કવસજી શેઠ ઉપર માસમા એવણુને સી એસ આઈ નો એલકાબ જેતાબોની નવાજેશ આપવામા આવ્યો હતો જ્યારે બીજેજ વરસે નામદ હુડની નવાજેશ કરવામા આવી હતી પ્રજાએબી તેજ વખતે એવણુને મોટા પાયાપર માનપત્ર આપવાની હીલચાલ ડરી હતી અને એ હજમની મહી સાથનુ મુખ્યારજ્યાદીનુ માનપત્ર એવણુને આપવામા આવ્યુ હતુ તે વખતે એવણુ માદગીને બીજાણે હતા તેથી ચરચગેટ સ્પીટમાના એવણુના ધરમા જઘને શહેરીઓએ એવણુને માનપત્ર અરપણુ કરચુ હતુ એજ વખતે એવણુનુ એક બાવલુ મી રપ હજાર રૂપીઆના ખરચે બનાવવામા આવ્યુ હતુ જેમા પણુ પ્રજાએજ બધો હીરસો ભર્યો હતો મીં વુલ્કનર નામના પ્રખ્યાત કોતરડામ કરનારાએ આ બાવલુ બનાવચુ હતુ જે આજેબી યુનીવરસીટી ગારડનમા ઉભેલુ આપણા જેવામા આવશે

૧૮૭૫ ના સાલમા તે વખતના પ્રીનસ ઓવ વેલ્સ અને પાછળથી રાજા એડવરડ સાતમા મુખ્ય મુલાકાત પ્રીનસ ઓવ વેલ્સની અરથે આવ્યા હતા તે વખતે તેવજી સર લેટ અને 'પચ'ની ટીકા કાવસજીને એક ચાદ, એક કીતાબ અને પોતાનો તેમજ પ્રીનસેસનો એક ફોટો ભેટ આપ્યો હતો તયારખાદ પ્રીનસને ગભીર ખીમારી લાગુ પડી હતી જેમાથી તેમનો છુટકારો થવાની યાદમા સર કાવસજીએ જાહેર સખાવતમા નાણુ ભરચુ હતુ જેનો ઉપયોગ લડનની શીવર હોસ્પીટલના વપરાસમા કરવામા આવ્યો હતો. આ ઉપરથી લડન ખાતે પ્રગટ થતા The Punch પત્રે નીચે મુજબ રચુજી ટીકા કીધી હતા — No mistake in the name As a thanks giving offering from India, a contemporary announces that on account of the recovery of the Prince of Wales, a charitable donation of 200 £ has been sent to London by Mr Cowasji Jehangir Readymoney Anybody would have given Mr. Readymoney credit for having earned his name, and now everybody must see that he well deserves it Is Mr Readymoney a Parsee ? At any rate he is the reverse of Parsi-monious ”

સર કાવસજીનું મરણુ એમના મલખાર હીલપરના રહેવાના મકાનમા ૬૭ વરસની ઉંમરે ૧૮૭૮ ના જુલાઇ માસમા સર કાવસજીનું નીપજયુ હતુ એવજીને સંધીવાનો રોગ લાગુ મરણુ પડ્યો હતો જેને લીધે એવજી ૧૪ વરસ સુધી ખી-જાણી રહ્યા હતા જેથી એવજી મરતી વેળાએ જોઇએ તે કરતા વધારે ધરડા થઇ ગયા હતા આખી શહેનશાહતમા જ્યારે એવજીના મરણુની વાત ફેલાઇ ત્યારે તે ગમીમા ગીરફતાર થઇ ગયુ હતું એમની પાચદરત વેળાએ જે ગભીર દેખાવ થયો હતો તેમજ દમામદાર સરધસ નીકળયુ હતુ એવુ મુખ્યએ ખીજી જવલેજ અનુભવયુ હોય પાચદરત એટલી મોટી

થમ પડી હતી કે પોલીસનો અદોમસ્ત ભળવવા તે વખતના કમીશનર નર ફ્રેન્ક સાઉટરે વડપણ લીધું હતું અને તે સઉથી આગળ ચાલતો હતો દરેક બહેર ખાતાએ એવણના મરણ માટે શોક પ્રદર્શીત કર્યો હતો અને મુખ્યની સરકારે નીચે મુજબ જેઝેટ મારફતે એક ઠરાવ બાહરે પાડ્યો હતો —

By his death the Government has lost one of its most loyal subjects, India a most generous benefactor, and the town and island of Bombay one of its most upright and independent citizens ”

મર કાવસજીએ ગેમ તેમજ દેશની જે સેવા બજાવી છે તે નાણા માગ્દતેજ છે જો કે જરૂરીસેના બેન્યપર હતા ત્યારે મર કાવસજીની સેવા તેમજ બે ક એવ બોમબેના બોરડ એવ ડીરેક્ટર પર હતા ત્યારે શહેરની થોડી ઘણી જાતી સેવા બજાવી હતી પણ એવણની તદુરસ્તી એટલી ખગબ હતી કે તેવી રીતે એવણ કામ પણ કમી રાડ્યા નહોતા માટે જે સેવા એવણને ખાતે નોંધાય છે તે નાણા માગ્દતેજ છે વળી કોમ તેમજ પગકોમના બાબમાં જે ખાતાઓમાં એવણે નખાવતી નાણા આપ્યા હતા તે કેળવણી ખાતાઓ, દવાખાનાઓ, મ કટનીવારણ કુડો વાગેરે છે જો કે પોતે ધરમાતુ હતા અને કોમના માગ્મીક ખાતાઓમાં નાણુ ભરતા અને મજગામ ખાતેનુ આદરયાન પણ એવણે પોતાની જીંદગી દરમયાન બધાવવા ધારેલુ હતુ તોથી કોમ તેમજ દેશની ચઢતી મઉથી સરસ માર્ગે કેળવણી મારફતે થાય છે એમ માનતા હોવાથી તેવણ તેવા ખાતાઓને વડુ મદદ કરતા રહ્યા હતા

મર કાવસજીના ઉમદા ગુણોમાં સાહસ, અને સખાવત એ બે આગળ પડતા જણાય છે શરીરના દુ અને લીધે લગાર મર કાવસજીના સ્વભાવ આકરો થઇ ગયો હતો તોથી પ્રકૃતીએ ઉમદા ગુણો ધણુ શાત અને દીલે બહુ ઉદાર હતા કોઈપણ આદમી એમની નીડીએથી ખાલી હાથે ઉતરતો નહી વેપાગવણમાં

બુદ્ધિ ધણી પ્રમાણીક હતી અને સરકાર તેમજ પ્રજા વચ્ચે ધાડો અને મીત્રાચારીભર્યો સબધ કરાવી આપવામા હમેશા આગળ પડતા કામ તેમજ દેશની દાઝ એટલી તો હછડે ધરતા કે તેમને માટેનુ કોઇથી સખાવતી કામ હાથ ધરતા તો તરત તેને હાર પાડતા

ઉપર જણાવ્યા મુજબ સર કાવસજીની દેહ લથડતી ચાલતી હતી એટલે પ્રજાસેવાના મહાભારત કાર્યો તેઓ બજાવી શક્યા નહોતા એકે પોતાની હાતેમદીવીથી તેઓએ પરચુરણ જાહેર સેવાઓ નાણુક કીધુ હતુ છતાં એઓએ જે નાની સેવાઓ બજાવી છે તેઓમા એક એ ધ્યાન ખેંચે છે કે પોતે સુધારક હતા એટલે કામમા પહેલા વર્ગનો સુધારો થાય એ જેવા આતુર હતા એવણુના ધણીયાણી મરણુ પામ્યા ત્યારે પાઞ્ચા પહોરના ઉકમણુનો વખત જે પહેલા બહુ વહેલો લેવાતો તેમા એવણે ફેરફાર કરીને તે વખત મોડો કીધો હતો આવા પ્રકારના કામ માટે તે જમાનામા ઝાઝ જેવી તેવી હિંમત ખેંચતી હતી નહિ અને તે સર કાવસજીએ બતાવી હતી રાહનુમય સભામા વળી પારસી અકાબરો જોડાવાથી ભડકતા હતાં પણ તેના કામકાજમા એઓ સાહેબને ઠીક લાગવાથી એવણે ઉલટભર્યો ભાગ લીધો હતો એટલુજ નહિ પણ સભાને ધણી મદદ કરી હતી વળી જ્યારેથી સીવીલીઅનો અને પ્રજા વચ્ચે તકગર ચાલતી કે મ્યુનિસિપાલિટીમા જીન્મેથ ચાલતી ત્યારે હમેશા પ્રજા તરફથીજ પોતાનો આવાજ ઉઠાવતા એન્ડ્રી-સ્ટન સરકલ એવણુનીજ યોજના મુજબ રચાયેો હતો મુબઇની ટાઉનહાઉન્સલ સ્થાપવામા એવણે આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો

સર કાવસજી ૧૯ મી જુલાઇએ ગુજરાં હતા ત્યાંમાજ બાર દિવસ રહીને સમસ્ત અનજીમનની એક જાહેર મંત્રા યોજાવવામા આવી હતી જેઉપર મુબઇ તરફથી સર કાવસજીના મા નમા યોજાવવામા આવેલી અનજીમનની સભા કાઢ સાતસો જેટલી સહિઓ છે સમા પહેલા લગાર એવી ચર્ચા થઇ હતી કે મરહુમ શેઠે પારસી કામ માટે કશુ દમજેવુ કાઢ કીધુ નથી, અને તેને પારસી પત્રોએ જન્મ આપ્યો હતો પણ સભા દરમ્યાન

શ્રદ્ધતા માન મરતબા સહિત પારસી બાઇઓએ મરહુમના ઉમદા અને સારા સદ્ગુણોના વખાણ કરીને અને જાહેર પ્રગ્ન માટે જે કાંઈ કીધું તે પારસી ક્રામ માટેજ કીધું એમ પીછાણી લખીને તેમના તે વખતના પ્રતીનીધીઓ જેવા કે સર જમશેદજી, શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાલી, અને મી० ડોસાભાઈ ફરામજીએ સુભાખીત બાળણે કીધા હતા અને અનબુમનના દફતરોમાં દીલગીરીના ઠરાવની નોંધ રાખવામાં આવી હતી તેમજ મરહુમના કુટુંબીઓપર પણ યોગ્ય ઠરાવો મોકલવામાં આવ્યા હતા પહેલી સભા સર જમશેદજીની માદગીના સમયે મુલાતવી રાખવામાં આવી હતી તેથી ઉપલી સભા ૬ ઠી અક્ટોબરને દીને બરાબ હતી

શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બગાળી.

ઓગણીસમી સદીના લાગ્યા અને અનેક તવારીખી ખીનાઓથી ભર પુર એવા ગાળા દરમયાન જે મહાન પારસીઓ સોરાબજી એક મુખ્ય શહેર થા પ્રાત શુ પણ ગોથા કુલ હીંદુસ્તા કીરતીવ ત પારસી. નમા કીરતીવ ત નામના મેળવી ગયા છે તેઓમાં મી० સોરાબજી શાપુરજી બગાલીનું નામ ધણુ આગળ પડતું જણાય છે. ઈરાન છોડી આવ્યા પછી હીંદુસ્તાનમાં પણ દરેક બાબદમાં કીરતીવ ત અને આગળ પડતો ભાગ ભજવનારાઓની સફ્રમાં પારસી નામ જણાય છે અને તે નામોમાં મી० બગાલીનું નામ કેળવણી અને સસાર સુધારાના બાબમાં ખાસ કરીને એક પાયોનીઅર તરીકે માલુમ પડે છે પારસીઓ હીંદી તવારીખમાં કેટલાક land marks એટલે કે ઇતીહાસીક રથબો તરીકે ઓળખાય છે અને તે મુજબ મી० સોરાબજી શાપુરજી બગાલી હીંદી કેળવણી અને સુધારા તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીસુધારામાં એક રથબો મીસાલ આજેથી ખડા રહ્યા છે તેવણના વખતમાં બગાલી શેઠ ફક્ત પારસી-ઓમાંજ નહીં પણ ખીજી કોમો યાને કે હીંદુ ઇસલામી અને ખ્રીસતી-ઓમાં પણ આગલી હરોલમાં આવી શકતા હતા પોતાના જમાનામાં તેઓ મુખ્યની જાહેર જાગીરમાં એક જાણીતા પ્રમીધ શેઠયા હતા તેમની અમર કીરતીનો કોઈ રચનારા સાધનો તેમની કોમી અને જાહેર સેવાઓ

હતા જર નહી હોય તોપણ સેવાથી કીરતીનો પાયો ન ખાય છે એ બ ગાલી શેઠની જુદગી આપણને શીખવે છે

સોરાબજીના બાવા શાપુરજીના બાવા નવરોજીની અટક ઉમરીગર કરીને કહેવાતી તેઓ ધણા નેક અને ધરમી હતા. સોરાબજી અને આતશબેહેરામો તેમજ દોખમાઓ સબંધી ખાનદાન ધણી તરીકે તો પાળીને તેમની જાળવણી કરવામાં ઉલટભર્યો ભાગ લેતા સોરાબજી શેઠના ખાનદાનીઓ એટલા પવીત્ર ખવાસના અને નેક ખાસીયતના હતા કે જ્યારે મુબ્બ ખાતે વહાડીયાજીના આતશબેહેરામને પરચાવવામાં આવ્યા ત્યારે તેમના મુકવા સાથે આતશ કલકતા ખાતેથી લાવવામાં આવ્યો હતો. અહીંયાથી કેમ લાવવો તે મુશ્કેલ થઈ પડવાથી સોરાબજીના બપાવા નવરોજી બ ગાલી જેઓ કલકતે રહેતા હતા તેઓએ ત્યાંથી આતશને એકઠો કરી લેવા હતા અને હજારો મુશ્કેલી વચ્ચે પગ રસ્તે મુબ્બ મોકલી આપ્યો હતો. આતશબેહેરામમાં એક પ્રકારનો આતશ મેળવવો જોઈએ છે જેને વીજળીનો આતશ કહે છે કનકતેથી થોડે દુર નવરોજી શેઠને માલમ પડ્યું કે વીજળી એક ઝાડપર પડી છે તો તરતજ ત્યાં ગયા અને પેલા બળતા ઝાડને મેળવી મુખડથી પગરણ ચાલુ રાખીને પછી તે આતશ મુબ્બ મોકલાવવામાં આવ્યો હતો, નવરોજી શેઠ બહુ ધરમાતુ હતા અને કલકતે જરથોસ્તીઓ માટે એક દોખમુ વડીક સ્થાપ્યું હતું શાપુરજીની એવાજ પરગણુ ખવાસના હતા જે કે બ ગાલીઓ કાંઈ એટલા બધા માલેતુજર નહોતા હતા. ટુકમાથીબી ધણુ દાન કરવાનો ઉમદા જુસ્સો ધરાવતા હતા. પાછળથી એ કુટુંબ સાથે ગામડીઆવાળાઓ તેમજ કરાકાવાળાઓ જોડાયે હતા.

સોરાબજીનો જનમ સને ૧૮૩૧ ના સાલના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે થયો હતો. એમના બપાવા જેઓ નામે બ ગાળી શેઠની નવરોજી હતા તેવજીની અસલ એલાદ સોરાબજી શરૂઆતની જુદગી ઉમરીગરને નામે ઓળખાતી હતી તો એક વરસના થયા નહી કે એવજી એવજીના બાવાનું જન્મ ગુમાવ્યું, એટલે

કેળવણી ઇત્યાદીનો બોલો બંધા એવણુના માવતર ભીખાઇછ ઉપર આવી પડયો કે જેઓના નામને સોરાબજી હર હ મેશ ગોયા પુજતા અને જણાવતા કે જે હુ કાંઈ છુ તે મારી માતાના પ્રતાપથીજ. માતાની સાથે એવણુના મામાનો આધારખી ઠીક કે જેઓ ફરામજી મચેરજી ગામડયાના નામથી ઓળખાતા શુરઆતની કેળવણી એવણુ મહેતાજીની રકુલે લીધેલી અને પાછળથી સોસાયટીની રકુલ જેને કહેતા તે એલરીન રટન હાઇ સ્કુલમા એવણુ દાખલ થયા હતા કે જ્યા એમના પાછળથી બનેલા ગોડયા અને મીટ્ર મી. નવરોજી ફરફુનજી એક શીક્ષક દાખલ જોડાયા હતા પણ હજી તો થોડી ધણી કેળવણી લે નહી તેટલામા મામાજીએ જણાવયુ કે ધધામા પડો-કેળવણીથી નુ દલદર પીટવાનુ છે ? એટલે

એવ સીલોન કરીને એક વેપારી પેઢીની શાખા હતી ત્યા
 મી. ટેનર કરીને એક ધણો દીલસોજ ટોપી-
 સોરાબજીએ વાળો હતો તેના હાથ નીચે એવણુ રૂ. ૨૦ ના
 જી દગી શુઝ કીધી પગારે એક કલાર્ક બન્યા, પાછળથી એમનો
 ઇગદો એવો થયો કે મારે સોલીસીટર બનવુ પણ તે વખતે દેશીઓને સોલી-
 સીટર બનવા દેવામા આવતા નહોતા એટલે તે બન્યુ નહી એવામા એક
 બીજો દીલસોજ ટોપીવાળો ડોક્ટર ડવાસ કરીને વીલાયતથી હોંદ આવી
 પુગયો તેણે સોરાબજીને સોલીસીટર બનાવવા હા પાડી પણ તેવામા
 મોહરાબજી જુની મરકનટાઇલ બે કમા ડેપ્યુટી એકાઉન્ટનટના ઓધાપર
 નીમાયા એટલે તે વીચાર માડી વાળયો પણ આ મોટો ઓધો એક દેશીને
 પહેલવહેલોજ મળયો હતો એટલે યુરોપીઓએ જાળબજાટ મચાવયો.
 તે ઉપરથી બગાળી શેઠે ત્યા રાજનામુ આપયુ અને કામાવાળાઓની
 પેઢીમા મચેરજી ફરામજી કામાના મદદનીશ દાખલ જોડાયા જ્યા એમને
 રૂ. ૫૦૦ નો દરમાયો મળતો પાછળથી તે છોડીને ગ્રેહામ કમ્પનીના ઓફર
 તરીકે એવણુ જોડાયા આજે જેમ આ કંપની વેપારવલુજમા બહુ
 ગ્રેહામ કંપનીના આગળ પડેલી છે તેમ તે સોરાબજીના વખત-
 ઓફર માખી હતી અને એવણુ ૧૮૫૪ મા બે હોંદ
 બાધ્યો સાથે ગેરનગીડ ઓફર નીમાયા એ બે
 હોંદ્યો તે ગેડ વરજીવનદામ માધવદાસ અને નરોતમદાસ માધવદાસ

હતા એઓ બને સોરાબજી શેઠ પર એટલું ચકીન રાખતા કે તેમની દરેક બાબદમાં સલાહ પુછતા અને જેમ તેઓ કહે તેમજ કરતા આ પેઢીએ બહુ સારૂ નાણું પેદા કરીધું અને જ્યારે ૧૮૫૬-૬૬ માં શેર મેનયા જાગ્યો હતો ત્યારે તેઓ પરહેઝ રહ્યા હતા અને તેથી પડતી-માથી બચ્યા હતા પણ સોરાબજી પછસાના બહુ લાલચુ નહોતા તેથી ધધાની સાથે સાથે કાંઈક પેઢીઓના વરવાધા પડતા તો તે તેમજ કાંઈ માલ મીલકત, દાવા દેણ હોતુ તો તેમા પોતે વચે પડવાનો વખત તેમજ શકતી ફાજલ પાડતા અને મોટો ભોગ તેઓ પારડાને આપતા

મી० સોરાબજી પોતે જનમથી સુધારાના હીમાયતી અને કામના સાચા સેવક હતા અને તેથી જ્યારે પોતાની કમાણીના પહેલવહેલા લખાણો સાધનો દરોબસ્ત રીતે ગોઠવાયા ત્યારે કામ સેવા અને દેશ સેવા બબવવા અગ્ચે તેઓએ તઘિારી દરશાવી ગુરૂઆતમા તેઓ “મુબઇ સમાચાર,” “જામે જમશેદ” “જગતમીત્ર” નામના પત્રોમા લખતા અને તે લખાણો અકસર કરીને ચાલુ ચરચા સબધી હોવા ઉપરાંત ધરમના અભયામને લગતા તેમજ પારસીઓની તવારીખ સબધી હોતા જે પાછળથી તેઓએ “ચુટી કાઢેલા લખાણો” ના આકારમા બે દફતરોમા છપાવયા હતા આગળ ચાલતા ‘જગત મિત્રી’ નામનું પત્ર એવણે કાઢવા માડ્યું હતું અને તેના લખાણો પારસીઓ ઉપરાંત હીંદુ સમાજને લાગુ પડે એવા હતા એજ વેળાએ ‘રાસ્ત ગોફનાર’નું પત્ર લાલુ આગળ પડેલું હતું અને તેમા સુધારાની તેમ ધરાવનારાઓ જેઓમા હીંદુ કરસનદાસ મુલજીનું નામ આવે છે તેમજ પારસીઓ જેઓમા સોરાબજી શેઠનું નામ આગળ પડતું જણાય છે તેઓ ચાલુ લખાણો કરતા અને બ ગાલી શેઠે કેટલોક વખત આ પત્રનું વડપણ વટીકે ભાગવ્યું હતું.

વળી પોતે ઇનામી નીબ ધો લખતા કે જેમ કરતા એવણે કેટલાક ઈનામો વટીકે મળ્યા હતા અને તે નિબ ધો એટલા અસરકારક થઇ પડતા કે તે ઉપરથી કેટલીક વહેવાર પારસી ચોજનાઓ પણ કામ તરફથી તઘિાર થવા પામતી, દાખલા તરીકે “જરથોસ્તી ધરમ પુસ્તકો”ના

નીબંધથી ખુદ સર જમશેદજી મદરેસાની સ્થાપના થઇ હતી, “ધરમ-શુરઓની માઠી હાલત સુધારવાના ઉપાયો”ના નીમધપરથી “મોબિદેની હાલત સુધારવાના ફંડ”ની સ્થાપના થઇ હતી એજ રીતે “રાહનુમાય સભામા” પણ એવણુના નીબંધોએ પારસી રીતરીવાજમા ધણુ ફેરફાર કરયા હતા

જયારે પારસીઓ ધીમે ધીમે મુબઈ જેવા અગતયના વેપારી સ્થળે ફરીકામ થવા લાગ્યા ત્યારે તેઓની વસ્તીના મોટા ભાગ વચે એવો વીચાર પ્રગટ થવા લાગ્યો કે આપણને સારૂ એક મધ્યસ્થ કારોબારી મડળ નેમ્નએ અને એ રીતે ધણુ જુના વખતમા બનાજી લીમજીએ પચાસ તની સ્થાપના કરી હતી આ સસ્થાના હાથમા પહેલા સત્તા ધણી હતી, અને કોઇ વેળા તેનો ખોટો ઉપયોગથી થતો પણ જેમ જેમ તેના હાથમા નાણા આવતા ગયા તેમ તેમ તેની જોખમદારીઓ વધવા લાગી અને આપસઆપસમા કચવાટથી વધવા લાગ્યો પણ સહિથી વધારે મુસીબત નો એમ ઉભી હતી કે પારસીઓના ધારા કાયદા જેવુ તેઓ વચે કશુ હસ્તી ધગવતુ નહી એથી જયારે પારસી હીસ્સા તેમજ માલ મીલકતની વહે ચણી યા ખીજી તરેહની આપલેનો વાધો ઉઠતો તયારે પચાસતનો જે કાયદો હોય તે મુજબ ચાલવુ પડતુ અને એ કાયદો જયારે એક યા બીજા પક્ષને નહી ફાયદો તયારે વરવાધા હુકમાહેરના પધી પડતા તયારે એ ઉપરથી ૧૮૩૫ થી કામના આગેવાનોએ પારસી કામના ધારા ધડવાનો ખીકટ સવાલ ઉપાડ્યો એમા શેઠ સોરાબજીએ જે ખતીબો અને ભારે જેહેમતભર્યો ભાગ લજવયો હતો તે પારસી તવારીખમા સદાને માટે નોધાર્ધ રહેશે

૧૮૬૫ સુધી પારગી ધારાની જુમબેશ ચાલી હતી તેની અગાઉ પારસીઓના સામાજિક બધારણુ માટે કશુ ધોરણુ નહી હતું અને જે કાંઈ હતું તેમા મુબઈના પારસીઓ અને બાહેગામના પારસીઓ વચે તફાવત જેવુ હતુ ૧૮૨૮ મા મી૦ બોરાડેઇલ કરીને એક ધણુ ભલો ટોપીવાળો

થઈ ગયો કે જે સીવીલીયન અમલદાર હતો તેણે સુરત અને મુબઈની પારસી અબ્દુમનને પત્ર લખ્યો કે તમારામા ઇરટની નારીમારી બહુ વધી પડી છે માટે સાથે મળીને કાંઈ કાયદાકાનુન જેવું જો તમે તમારામાજ તબયાર કરશો તો સરકાર તે મુજબ અમલ કરવાને રાજી થશે, નહીં તો કાયદાની દેવડીએ મુકદમાઓ લેવા ચહડયા જશે અને કામને ખરાબ લાગશે ૮ વરસ સુધી ઉપલાનો કશો જવાબ ફરી વળ્યો નહીં પણ ૧૮૩૫ મા વારસાહીરસાને લગતો એક કુટુંબમા બારીક કેસ ઉભો થયો, તે ઉપરથી જે ફેસલો અપાયો તે ઈંગ્લેન્ડ ધોરણ મુજબ હોવાથી પારસીઓએ ધાગસમાને અગ્ન કરી એની ઘટતી અસર થઈ અને ખરૂં જોતા મીં બોરાડેઇલના સવાલનો જવાબ આપવા ૧૮૩૮ મા અબ્દુમનની આખો ઉધડી ૧૮૩૭ મા મીલકતને લગતો કાયદો પસાર થયા બાદ ૪ વર્સ રહીને મીં બોરાડેઇલ લો કમીશનનો એક સભાસદ બન્યો કે તેણે ફરીને પારસીઓના કાયદાને લગતો સવાલ હાથ ધર્યો એ ઉપરાંત એડ બીએ દેશીઓનો ખેરખાહ સર અરસકીન પેરી જેહાદ કોર્ટનો વડો જઈ હતો તે પારસીઓની મદદે આવ્યો અને પારસીઓને તાકીદ કરી કે તમારે તમારા કાયદાઓનો ખરડો તબયાર કરવો

એમ કરતાં છેક ૧૮૫૫ મા ત્રણ હજાર ઉપરની સંખ્યામા અબ્દુમનના સભાસદો એકઠા મળ્યા તે વખતે જાણીતા પારસી ધારાઓ માટે પારસી રાજ્યદવારી નર મીં નવરોજી અબ્દુમનની સલાહ ફરદુનજીએ શેઠ બગાળી સાથે આ સવાલમા વલ્લો અગતયનો ભાગ ભજવ્યો હતો, તેવણે અબ્દુમનને બધી સમજણ પાડી અને આપ દે “પારસી લો એ પારસીએદ્દન” નામની મંડળી હસ્તીમા આવી તેમાં દોઢસો સભાસદોની એક કારોબારી મંડળી નેમવામા આવી, એના પહેલા પ્રમુખ મીં માણિકજી નશરવાનજી પીટીટ હતા બ્યારે મીં નવરોજી ફરદુનજી અને મીં સોરાબજી બગાળી જેડયા સેક્રેટરીઓ તરીકે નેમાયા હતા આ વેળાએ બગાળી ગેઠે લીધેલી જહેમતને લીધે પારસી ધારાઓએ કાંઈક વહેવાર ૩૫ ધરયુ અને મુબઈની કાઉનસીલમા તેને લગતુ બીલ રજુ થયુ આ ઉપરથી ૧૮૬૧ ના સાલની છેડે મુબઈ સરકારે એક

કમીશન નેમ્યુ અને તેની સનમુખ જીગ્યાની રજુ કરવા લો એસોમીએશને જે જીવનોડ મહેનત કીધી હતી તેનો સવળો બોલો શેઠ બગાળી અને શેઠ નવરોજીજી ફરદુનજી ઉપર પડ્યો હતો આ બધી હોનતોજી છેક ૧૮૬૫ સુધી લ માઇ હતી અને તે લાખા અરસા દરમયાન લો એસે મી-એશનને અનેક હાડમારીઓ વચે કામ લેવું પડ્યું હતું, પણ આયદે સરકારે પારમીઓના રીતરીવાજ મુજબ તેમજ પારસીઓની ધારમીક અને સસારીક લાગણીને અનુસરીને કાયદાઓ ધડી કાઢ્યા તેમા મી૦ માણેકજી પીટીટ ઉપરાત મેસરમ ફરામજી નશરવાનજી પટેલ અને હીરજીમાઇ હોરમસજી શેઠનાએ બહુ તકલીફ લીધી હતી પણ બગાળી અને નવરોજીજી ફરદુનજીનું કામ અનુપમ હતું તેને માટે તેમજ બીજી મેવાઓના બદલામા સરકારે પીઠાણની ઇધાણી તરીકે મી આઇ ઇ નો એલ્ડાબ વટીક આપ્યો હતો પારસી ધારા મહળના એવણુ ગોયા આત્મા હતા અત તેની દશ વરમની હઇયાતી દરમયાન બગાળી શેઠે પોતાની જીદગીનો તેમજ શક્તીનો મોટો ભોગ આપ્યો હતો કાષ્ઠક વેળાએ રીપોર્ટો તપાસવા પડતા, કાઉનમીલના સલામદોની મુલાકાતો લેવી પડતી, કમીરાનોમા જગ્યાની આપની પડતી અને તે જમાનીઓનો મગ્રા તદ્યાર ગમ્મો પડતો, કાષ્ઠક પુરાતન ગ્રથોનો અભયાસ વટીક કરવો પડતો, પણ તેની કરીમી ફરદાર કર્યા વીના બગાળી શેઠે પાતાનું કામ મર નમ ઉતાર્યું હતું

દરેક પ્રકારની અને દરેક વગ્ગની કેળવણી નાટે બગાળી શેઠ ઉલટ ધગવતા અને તેથી જયારે ૧૮૮૨ મા સરકારે કેળવણીના મહાન એડ્યુકેશન કમીશન નીમયુ હતું તયારે તેમા એવણુને ખાસ નોતરવામા આવ્યા હતા તયા એવણે હીઠીવાનો માટે કેળવણીની સગવડ આપે જે જીગ્યાની આપી હતી તેથી સગવડપર બહુ અમર થવા પામી હતી પણ બગાળી શેઠ આ કેળવણીના જખર હીમાયતી હતા વળી કેટલાક કેળવણી ખાતાના એવણુ જીવતા આતમા મમાન હતા એલજીનસ્ટન રકુલ ફડમા એવણે મોટો ડીરમો આપ્યો હતો એલેકઝાનડગ રકુલના કારોવારી મડળપર હતા

શેઠ મોરાબજી બ ગાળીની અગાઉના વખતમા સ્ત્રી કેળવણી જેવું કાંઈ
 જાણું પગભર થયું નહોતું આખા હિંદુસ્તાનમા
 સ્ત્રી કેળવણીની પહેલાની હાલત વડીક સ્ત્રીઓ માટેની કેળવણીના સાધનો નહી
 હતા એ તો એક વાત છે પણ સ્ત્રીઓને કેળવણી
 લેવા દેવામા આવતી નહોતી એ વધારે અગત્યનું છે પણ પારસીઓમા
 જેમ જેમ કેળવણીનો ફેલાવો થતો ગયો તેમ તેમ સ્ત્રીઓમામી કેળવણીનો
 એવી તરેહજ ફેલાવો થતો રહે એમ વધુ પસંદ કરવાજેગ લાગવા માડ્યું
 સ્ત્રી કેળવણીના વાપરમા પહેલવહેલો ભાગ લેનારાઓમા જો કે દાદાભાઈ
 નવરોજી જેવા મહાન પુરુષનું નામ જોવામા આવે છે છતાં દિશાએ એ
 પોતાનું મીઝું ધયાન દોરવીને બાળકીઓ માટે ખુદ કેળવણી ખાતું ખોલી
 આપનારા અને એ રીતે સ્ત્રી કેળવણીને વહેવાર મતી આપનારા કોઈજ
 નહી પણ મી. સોરાબજી શાપુરજી બ ગાળી હતા એલરીનસ્ટન
 ઇનસ્ટીટ્યુશનનો વડો પ્રાંતમીપલ પેટન એક ધણો દીલમોજ અને ઉતસાહી
 શીક્ષક હતા તેણે દાદાભાઈ નવરોજી અને બીજાઓની મદદથી “સ્કુલ ટસ
 લીટરરી એન્ડ સાયનસીસ સોસાયટી” કાઢી અને તેણે સ્ત્રી કેળવણીનું
 કામ વધુ પગભર કરવાનું શરૂ કર્યું આ મડળીના સમાસદોમા એક
 બેહુગમજ ગાંધી કરીને હતા તેવણે એક વખતે સ્ત્રી કેળવણી ઉપર જાહેર-
 નીમક વાચ્યો અને સંઘળાઓને અપીલ કરી કે બધાઓએ પોતાની
 દીકરીઓને કેળવવી આ પત્રની ઘટતી અસર થઈ અને ખરૂં જોના
 “રાસ્ત ગોફતાર” પત્રની બે વરસ અગાઉ એટલે ૧૮૪૯ માં સ્ત્રી કેળવ-
 ણીનો પાયો મુખ્યમા નખાયો સ્કુલ ટસ નામાયટીની દેખરેખ હેઠળ જેમ
 જાન પ્રસારક મડળી જેવી મડળીઓ ઉઘડી તેમ કેટલીક આગળઓબી
 સ્થપાઈ, એ છેલ્લા કામમા દાદાભાઈની સાથે સોરાબજી બ ગાળીએ બહુ
 ઉપયોગી કામ બજાવ્યું હતું

અગાઉ ઉંચે ખાનદાનની સ્ત્રીઓ બહુ તે મળરૂ હીસાબ કરી જાણતી
 બ સહેજસાજ ગુજરાતીમા બે બોલ કાગળ લખી જાણતી. જરા વાચતા,
 લખતા કે હીસાબ કરતા આવડતું તો જાણે મોટી ઉકમાઈ લેવામા
 આવતી પણ ધીમે ધીમે જેમ આપણા કેળવાયલા જવાનોની સંખ્યા

વધતી ગઇ તેમ તેમ સીએચી છોકરીઓ માટે માગણીથી વધતી ગઇ. એટલે મજદુર “સીસોડીના પોરયાઓ”એ આ બીડું ઝડપ્યું અને તેમાં તેઓ ફેટલે મોટે ભાગે સફળ થયા તે હવે તવારીખીખીના તરીકે આપણી મનમુખ મોબુદ છે આ “પોરયાઓ” આપણ પોતે કામકાજવાળા આદમીઓ એટલે સહવાગ્ના સાતથી દશ સુધીજ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનું કામ કરવામાં આવતું તે વખતે હોંદી કાઉનસીલમાં લો મેમ્બર તરીકે મી. ડરીકવોટર એથયુન કરીને હતા તેણે કલકત્તા ખાતે એજ રીતે સ્ત્રી કેળવણીની શરૂઆત કરી હતી પણ પાછળથી તેની માફક ઉત્તમાહી કામ કરનારા નહી જડવાથી તે હીલચાલ પડી ભાગી હતી જ્યારે મુઅઇની હીલચાલ તો ચાલુજ રહી હતી જ્યારે પારસી સ્ત્રીઓનું ખાતું પગભંગ થયું ત્યારે હોંદુ અને મરાઠાભાઈઓ પણ મજદુર મડળીની દેખરેખ હેઠળ પોતાની શાળાઓ ખોલવા તત્પર થયા અને એમ કુળા યોડા વખતમાં જુદા જુદા લતાઓમાં જુદી જુદી શાળાઓ હાતીમાં આવી

આ બધી રજુઓ એટલે મરસ રીતે ચાલતી હતી કે ૧૮૫૧ માં જ્યારે લોરડ કોકનેડની સરકારે એ સીપય ઉપર ટીકા
 લોરડ કોકનેડને ટીકા કરી હતી ત્યારે તે સીએ જણાવ્યું હતું કે “The
 institution is an epoch in the history
 of education in the Bombay Presidency, from
 which, it is hoped, will in due time be traced the
 commencement of a rapid, marked and constant
 progress.”

૧૮૫૭ ના આલમાં પારસીઓએ પોતાની બાળકીઓ માટે એક
 પારસી ગર્લ્સ સ્કુલ છુટીજ ગોઠવણ કરવાનો ઇરાદો કીધો
 એમાં સીએચીનાની સંધાપના અને સ્ટુડન્ટ સોસાયટી હસ્તકની પારસી
 છોકરીઓ માટે પારસી ગર્લસ સ્કુલ
 એસોસીએશન હસ્તીમાં આજુબાજુમાં આવી તેને પહેલો ટેકા આપનારા-
 ઓમાં ફરામન નજરવાનનું પોલ, કામાવાળાઓ, નવરોજ ફરદુનજ,

વાડીયાવાળાઓ તેમજ માણેકજી નજરવાનજી પીટીટ હતા આ એસોસી-
એશન મારફતે જે કેટલીક રકુલો હસ્તીમા આવી તેમા કોટ ખાતેની અને
ચ દનવાડી ખાતેની એમ મળીને એને વધુ પગભર કરવાની જરૂર જણાઈ

તયારે શેઠ સોરાબજી શાપુરજી બ ગાળી જેઓ એસોસીએશનની મેને-
જીંગ કમીટીપર હતા તેઓએ રકુલ માટે કોટમાં
કોટમાં બ ગાળી એક મકાન બંધાવવા રૂપિયા ૬૫૦૦૦ એલાહેદા
શાળા કાઢાડયા અને પોતાના માતાજી બાપુ બીખાબજી
શાપુરજી બ ગાળીના નામથી તે મકાન બંધાવવાની જોઈવણ કરી એમા
સરકારની ૩૦ હજારની ગ્રાંટ ઉમેરવામા આવતા આકડો લગભગ એક
લાખનો થતા ગયો આ રકુલ મધ્યમ તેમજ ગરીબ પારસી કુટુંબોની
બાળકીઓ માટે જોયા આશીરવાદસમાન ચર્મપટી છે અને વરસો થયા
તેણે કેમની બાળકીઓ ઉપર જે અહેસાન કીધું છે તેનો પુરેપુરો બદલો
સોરાબજી બ ગાળીને વાળી અપાશે નહીં

૧૮૬૫-૬૬ મા અમેરીકામા લડાઈ જંગવાથી રૂનો દુકાળ પડ્યો
તેજ વખતે મુઅજ પ્રાંતમા ખાસ કરીને પુશકળ
શેર સટાનો પવન ૩ ઉગયો હતો તયારે અત્રેના વેપારીઓને છક્કા
અને બ ગાળી શેઠ પડ્યા. પુશકળ દોલત વધી પડી તયારે સટો
ધમધોકાર ચાલ્યો અને તેમા કાષ્ઠક માતબર શેઠીયાઓ મારયા ગયા
બ ગાળી શેઠ ધણા પ્રમાણીક હોવાથી પોતાનો હાથ એમા તેઓએ નાખ-
યોજ નહીં અને સામું બોલે એક કે જેણે પ્રેમચંદ રાયચંદ જેવા આઠમ
સટાબાજને નાણા ધીરયા હતાં તેમજ જેના મેનેજરે સટામા એકને
હોમાવી હતી તેના સામે સખત પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવીને તે વખતના ગવર્નરપર
તે પ્રોટેસ્ટ મોકલ્યો હતો પાછળથી એજ મેનેજરને મુમજ છોડી ચાલી
જવું પડ્યું હતું કારણ કે સટામા જેઓ પડી ભાગયા તેમની સાથે બોલે
એકને ભારે નુકસાન ગયું હતું એવી રીતે સરકારી ખાતાઓમા પણ
જે કાષ્ઠ કેકાણે ખોટારૂ જેતા તો બ ગાળી શેઠ કાંઈનો પણ ઢર નહીં
રાખતા તેને જાહેર કરી દેતા

ઇરાનથી અત્રે આવયા બાદ જ્યારે આપણે હીંદુ મુસલમાનો સાથે
 રહેવા લાગયા ત્યારે તેઓની કેટલીક ધાર્મિક
 રાહનુમાય માઝ રસમો અને સાસારીક યુરી રીતીઓના છાટા
 દયસ્ત્રાન સહા આપણને લાગવા માડયા આપણે આપણા સ્વચ્છ
 મઝહબમા વહેમી રસમો દાખલ થવા દીધી યાને કે હોળી દીવાળીપરના
 ધર્તીંગા તેમજ કુવાઓ અને કબરોની માનતાઓ વીચેરેમા આપણે પડયા
 ધરમના આવા બીગાડા સામે જો જીહાદ ચલાવવામા આવે તો મઝ-
 દયસ્ત્રી ધરમ સ્વચ્છ જળવાય એવી નેમથી ૧૮૫૨ મા રાહનુમાય માઝ-
 દયસ્ત્રાન સહા સ્થાપવામા આવી એના પહેલા પરવરતાવનારાઓમા
 મોગાબજી બગાળી શેઠ એક હતા એ મડળે ભાષણો, છ'પા તેમજ ચોપ
 પડી ચોપાનયાદવારા કોમને સીધે રસ્તે ઉતારવામા ધણુક બહુ કીધું
 હતું અને તેમા બગાળી શેઠનો સીધો હાથ હતો આ વેળા એમના
 ચુટી કાઢેલા લખાણોના દફતરો વાચવામા આવે તો તેઓમા મઝહયસ્ત્રી
 મજહબનો કેટલો ઉંચો અને તેને લખતો કેટલો ચોખ્ખો ખયાલ હતો તે
 આપણને સહેજે માનુષ પડી આવશે સોરાબજી આ મડળીના સેક્રેટરી
 વરસો સુધી હતા અને જ્યારે મડળી તરફથી પહેલવહેલો ધનામી રસાલો
 “નરથોસ્તી ધરમની શોધખોળ” મ બ ધી માગવામા આવ્યો હતો ત્યારે
 મગાળો શેઠે તે લખ્યો હતો અને તેમને ૫૦૦ રૂપીઆનું ધનામ મળયું
 હતું ત્યાર પછી ધરમને લગતી વધુ શોધખોળના બીજા રોપાયા હતા,
 શરૂઆત ગોયા સોરાબજીએ અને તેમના સાથી નવરોજજી ફરફુનજીએ
 કીધી હતી તે વખતે નરથોસ્તી ધરમની શોધખોળ કરનારી મડળી-
 એ મી જનમ લીધો હતો અને ગોયા કેટલાક અવસતાના અભયાસીઓ
 હસતીમા આવવા પામયા હતા, દાખલા તરીકે શેઠ મોરાબજી બગાળી
 એરવદ કાવસજી કાગા, દસતુર જમાસપજી, દસતુર હુશગજી, મીં. ખુર-
 શેદજી રસતબજી કામા, મચેરજી વાચ્છા વીચેરે કેળવાયલા દસતુરોને
 લખતો સવાલ, નરથોસ્તી રકુલોમા ધારમીક કેળવણી આપવાને લખતો
 સવાલ, જુવા દફતરોને સજીવન કરવાતો સવાલ, નરથોસ્તીપણ જળવી
 રાખવાને લખતો સવાલ વીચેરે તે બગાળી શેઠે પોતાના યોગ્યાઓ જોડે
 શરૂ કીધો હતો આજે તેનાં શુભ ફળો આવે છે તે આપણી
 નજરોનજર જોઇએ છીએ

હતો કે જે વીના ફતેહને આરજી બવાતે કે કુમ એ શકમદ ખીના હતી શરૂઆતથી ફડમાજ માત્ર નહી પણ વળી પોતાની સેવા મારફતે મી० બગાળીએ આ ખાતાને ટેકવું હતું અને જ્યારે ૧૮૯૩ માં સુવાવડ ખાતાનો પાયો ન ખાતો હતો ત્યારે મરહુમ ગુજર પામયા હતા જેથી કામમાં બારે ગમગીની વ્યાપી રહી હતી.

એ ખાતા ઉપરાત બ્રહ્મર સુલેમાન ડીસપેનસરી, કોઠનુ ધરમનુ દવાખાનુ, બોમ્બે નેટીવ ડીસપેનસરી, કોલાખાનુ પાડે સેનીટરીયમ, નારાક ડોનવેલેસનટ હોમ, પઢરપુર બાળકાશ્રમ વીગેરેના કારોબારમાં તેમજ ફડમાં સોરાબજી શેઠનો મુખ્ય હાથ હતો.

સોરાબજી શેઠે માત્ર પારસી બાધઓ માટેજ નહી પણ સરવે કામની બીઓ માટે ઉપલા બધા કામનો પાયો નાખ્યો છે જે માટે તેમના રૂઢને હજારો આશીરવાદ હોજો.

કામ સેવા ઉપરાત દેશ સેવાનો મારગ સોરાબજી શેઠે સાધ્યો હતો એ રીતે એવણુ જસટીસ એવ ધી પીસ તરીકે જ્યારે રાજ્યદવારી નીમાયા હતા ત્યારે તે તરફથી કારપોરેશનમાં બીરાબ્યા સેવા હતા તે વખતે સર સેમોર પ્રીટઝ જેરલડ ગવર્નર હતો અને કારપોરેશનનો કમીશનર આરથર ક્રાફ્ટરડ હતો જેણે પોતાના લખલુટ ખરચથી કારપોરેશનને બહુ ખોટમાં મેલી દીધી હતી તેની સામે જીમખેશ ચલાવવામાં નવરોજજી ફરદુનજી અને તેમના એક વખતના શીખ્ય પણ હવે ગોઠયા સોરાબજી બગાળી હતા. ક્રાફ્ટરડના ભોપાળા એ બાહેર પાડવામાં મરહુમે કાષ્ટક આદમીઓનો ખોદ ખેચી લીધો હતો પણ તે સરવેની દરકાર કરયા વગર એવણે પુર ફતેહમદીથી પ્રજાસેવા બજાવી હતી એજ ગવર્નરે એમને આ ઉપરથી કાઉનસીલમાં લીધા હતા બ્યા તાડીના જાપતા સામે લડત ઉઠાવી હતી મીલ કામદારોને હદ ઉપરાત કામ આપવામાં આવતું હતું અને આ કામના કલાકો બહુ વધારે હતા તેમજ દરમયો બહુ કમતી હતો તો તેની સામે છેવટ સુધીની લડત ચલાવી અ તે ફેક્ટરી એક્ટ કમીશન હસતીમાં લાવયા બ્યા એઓ મેમ્બર હતા તે સ બધી વીલાયતમાં મીલ કામદારોના લાબના હિમાયતી

અરલ ઝોવ શાફ્ટસબરી સાથે લાખો પત્રવહેવાર ચલાવી વીલાયતની આલમનેબી ગરીબ હિંદીવાનોના લાભની લડતમાં ખેંચી હતી. શેડ સોરાબજીની લડતના પરીણામે ઉમરાવોની સલાએ એક મતે એવો દરાવ કીધો હતો કે—

Her Majesty will be graciously pleased to instruct the Viceroy of India to take into immediate consideration the necessity of passing a law for regulating the labour of women and children in the mills and factories throughout the dominion in India

વીલાયતથી હાલ જેમ સુતરાઉ માલ આવે છે તેમ પહેલા અતયાસ્થી વધુ આવતો સરકાર દેશી બનાવટોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે વીલાયતી માલની જગત કાઢી નાખવા લાગી ત્યારે દેશના ઉદ્યોગ હુનરની જળવણી કરવા માટે સરકારની સામે ચંદને વાઇસરાયને જાતે મળીને સમાધાની ભર્યો ફરિયો એમણે કીધો હતો

એજ રીતે દુકાળના અનેક વખતે બગાલી શેડ એક ખરા રાજદવારીને બચતો ભાગ ભજવ્યો હતો

પણ સઉથી ધ્યાન ખેંચનાર તો એછે કે મુબઇની પ્રેસીડસી એસોસીએશનની સ્થાપના કરવામાં જે શખસોએ તારીફલાયક ભાગ ભજવ્યો હતો તેઓમાં હીંદુ એસ્લામીઓ કરતા પારસીઓએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો અને તેઓમાં સોગબજી શાપુરજી બગાલી એક હતા પોતે કાંઇ પહેલા પ્રકારના ચોલનારા ચા લખનારા ચા રાજદવારી નહોતા તોબી એમની સેવાની એટલી અગત પડતી કે જ્યાં સુધી તે મારફતે એમના જેવા જુસ્સા, પ્રમાણીકપણુ વીગેરે જેવા ઉચ્ચ નમતીક ગુણોની બહુ જરૂર પડતી ત્યારેજ તે વેળાના ઉધરતા જવાનોને રસ્તો મળતો અને ઉમરે પુગેલાઓને કામ કરવાના સાધનો મળતા વળી નવરોજ ફરદુનજી, કલકત્તાવાળા હરીશ્વર મુકરજી, કરસનદાસ મુજી અને હેનરી ફ્રેસેટ જેવા જાહેર નરોમાટે ફરિયાદો ઉભા કરનારા બગાલીજ હતા, કે જે

વીના આ મહાન પુરુષોની યાદગારી વટીક આપણા વચે આજે જાહેર રહેત નહી નાણા જોઈએ તો તેથી આપીને જાહેર જુરસાવાળા શખમેને મરહુમ જાહેર પાડતા તેમજ કેટલાક પ્રજામેવા બળવનારા પ્રક્રમના મડળોનેથી બગાલીનોજ ટેકો હતો, દાખલા તરીકે હાંદુભાઈ-ઓનુ “પુનરવીવાહ ઉત્તેજક મડળ,” “વીકટોરીયા નાટક મડળી” વીએરે

૧૮૮૫ ના સાલમા મુબમના કલેક્ટર જોન ગ્રાટના પ્રમુખપણા હેડળ આબકારી કમીશન નેમવામા આબુ હતુ ત્વારે તેમા જો કોઈથી દેશી સભાસદ હોય તો તે બગાલી ગેઈજ હતો. એ રીતે મુબમ યુનીવરસીટીના ફેલો તેમજ એલ્ફીનસ્ટન એડ્યુકેશન ફડના ટ્રસ્ટી પણ એઓજ એક દેશી દાખલ હતા

કોમનો એકથી સાચો સપુત હોય તો તે કોમનો નવકર હોવો જોઈએ મોરાબજ ગેઈ કોમના સેવક તરીકે વણો આએવાન સોરાબજ શેઠની કોમસેવા દગ્ગજો ધરાવે છે, મુબમના તેમજ જાહેરગામના ધરમ ફડો તેમજ પવીત્ર એમાદતગાહોના ફડોમા

બગાલીએ પોતાના નાણાનો મોટો હીસ્સો આપ્યો હતો ૧૮૬૪ મા કલકતે જઈને ત્યાના જરથોસ્તીઓ માટે જરથોસ્તી ધરમના ફડની એથા સ્થાપના એઓએજ કીધી હતી પહેલાના ગેઈયાઓને બારણે હમદીને જતા તો તેઓની દરેક હાજતો તેઓ પુરી પડેલીજ જોતા તેવાઓમાના બગાના ગેઈ એક હતા કોમમેવા બળવતા બેશક, કોમનો કેટલોક બોદ્ધથી નફામા વહોરી લીધો હતો દાખલા તરીકે રાજબાઈ ટાવર કેસમા પણ તેની તેઓએ પરવાહ કીધી નહોતી મરતી વખતના તેમના બોલો એ હતા કે “મે હાર નથી ખાધી જીત મેળવી છે”—Victory not defeat—મરણ બાદ એમના વીરોધીઓથી એમની સ્તુતી કરના ૧૮૫૦ થી ૧૮૯૩ સુધીની ડોઈથી એવી પારસી હીલચાલ નહી હોય જેમા બગાલી ગેઈ મીંગે હીસ્સો નહી લીધો હોય, ધારા બાધનારી મડળી, રાહનુમાય મડળી વીગે બાએ ઉપર આપણુ જોઈ ગયા છીએ બીજી બીનાઓમા એ છે કે પારસી વેસ્થાઓ ઉપર આક્રોશ મુકવા માટે ૧૮૭૧ મા અબુમનની સભાની રાહબરી એઓએ લીધી હતી અને કોમમા એક જીવતી બધરી ઉપર બીજ બધરી કરતા તેની સામે ગ્રેટેસ્ટ ઉદાવનારા

એવણુના વખતમા એવણુ હતા ૧૮૭૩ મા કુ ગર વાડીનું હુલ્લડ બેગયું તેમા પારસીઓને સહન કરવું પડ્યું હતું તે વખતે સરકાર સામે સખત જીમખેશમા ઉતરીને પારસીઓને રક્ષણ અપાવનારા બંગાલી શેઠ હતા એમ કરતા સરકારે મી० ઓમાની નામના અમલદારથી દોરવાઇ જઇને પારસીઓ ઉપર હુમલાઓ કીધા હતા ત્યારે તેમને ખુલ્લા પાડીને પારસીઓનો મજબુત બચાવ કરનાર એવણુજ હતા વળી તે વખતના પોલીસ કમીશનર મી० ફ્રેનક સાઉથરે પારસીઓપર નહીં છાજતી અને અશરીત કીકાઓ કીધી હતી તે સામે સર શીરોઝશાહ જેવા ઉધરતા જનારની મદદ મહીત બંગાલી શેઠે તેની સખત ખબર લીધી હતી એજ રીતે પારસી પચાયતની ડેટલીક આપખુદી ફ કા બનાજીના મગણુ બાદ ચાનું હતી તેને તોડનાર બંગાલી શેઠ એક હતા

સોરબજી શેઠ ૧૮૯૩ના એપ્રિલ મામમા ગુજરાં પોતે કાઠમા રહેતા હતા અને તત્કાલ બહેમતનશીન થયા તેવીજ સોરબજીના માન- મા મળેલી સભા કોઠની બધી જાહેર આપીસો, તેમજ રકુલો વીગેરે સરકારી ખાતાઓ અને બજારો તે મર- હુમના માનમા બધ કરવામા આવી હતી એમની પાયદસ્ત વેળાએ થયલા દમામદાર દેખાવનું અત્રે દાસ્તાન કરવાની જગ્યા નથી, પણ જેઓએ તે નજરે જોયો છે તેઓ આજેખી સોહરાબજી શેઠની મહાનતાની મધુર યાદ કરે છે હીંદુ મુસલમાન અને અજેજો વડીકે તે પાયદમતમા ભાગ લીધો હતો અને એક મોટો અમલદાર તરીકેનું ગભીર માન તેમને મળ્યું હતું

તરતજ તે વખતે જેમસ ડગલાસ કરીને મુખ્યમા શેરીફ હતા તેઓ ઉપર બસો જાણીતા શહેરીઓની સહી સાથનું રેકવીઝીશન રવાના કરવામા આવ્યું અને ૧૭ મી એપ્રિલે તેમણે એક જાહેર સભા બોલાવી જેમા મરહુમના ગુણોના વખાણ કરવામા આવ્યા હતા સભાનું પ્રમુખ સ્થાન સર જમશેદજી જીજીભાઇને આપવામા આવ્યું હતું જ્યારે સભામા ઠરાવો મુકનારાઓમા ધણુખગા મુરોપીઓ હતા જે ધ્યાન ધેયનાર છે પહેલા મી० કીરીજી વખાણ કીધા અને મરહુમનો શોક દરશાવ-

નારો ઠરાવ મેલ્યો જોને ડોક્ટર ટોમસ બહેનીએ ટેકા આપ્યો અને ડોક્ટર આર હેમીલ્ટને વધુ ટેકા આપ્યો. બીજા ઠરાવ તે વખતના મ્યુનીસીપલ કમીશનર મી. એકવરથે મુક્યો હતો જોને રેવરડ ડો. મેક્રાકન જેનાએ ટેકા આપ્યો હતો પછી એક વધુ ઠરાવ ડો. મીસ પીગ્રીપસેને મુક્યો હતો જેમના કામની નાદર પીઠાણુ કરનારા તેમજ તેમની હોસ્પીટલને બાહેર પાડનાર સોહરામજી ગેડ હતા.

એ ઉપરાંત દરેક ખાતાઓ દાખલા તરીકે કોમી મડળો તેમજ બહેર પ્રત્યક્ષ મડળો તેમજ સરકારી ખાતાઓએ મરુમની સેવાની બારે પીઠાણુ કરનારા ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

જેઓને આપણે શેઠીયા તરીકે ઓળખ્યે છીએ અને જેઓ દુક પુછામથી પોતાને પદ્મિદાર બનાવી શક્યા હતા. સોરાબજી શેઠની સાદાઈ એક નમુને-દાર શેઠીયો. અને કોમની પરવરેશી કરવામાં હમેશા આગળ પડતો ભાગ બજવતા હતા, જેઓ ધરમચુસત, દીન ચકીન, અને પાકીઝગી જળવનારા હતા, જેઓ કોમની રાહબરી કરનારા હતા તેવા શેઠીયાઓમાંના એક સોરાબજી શાપુરજી બ. આળી હતા. ખાવે પીવે બહુ સાદા હતા, પહેરવે ઓઢવે વધુ સાદા હતા, પાનની ધજ્જર અને કસની ડગલી પહેરતા. બે ઘોડાની ગાડીમાં ફરનારા નહોતા બલકે તેમ જો આહુય હોત તો તેઓ કરી શકતે પણ માતખર હોવા છતાં નમાણા, સાલેસ અને નેક ખસલતના નેક પુરુષ હતા. પ્રમાણીકપણે કમાણી કરી દઉલતનો ગજ જમાવી તેમથી ગરીબોને દાન આપ્યું હતું તેમની ખાનગી સંખાવતો હજારોથી વધારે છે. મધ્યમ વર્ગના અને ગરીબોના તેઓ દીલસોજ અને પરવર હતા.

મી. કેપુશરો નવરોજી કાબરાજી.

પારસી કોમમાં જે આગેવાન પુરુષો થઈ ગયા છે તેઓમાંના ધણા ખરા કેપુશરો કાબરાજી. વેપારવણુજમાં, ઉદ્યોગ હુનરમાં અને રાજસ્વારી સુધારા વધારા કરવામાં આગળ પડેલા હતા. પણુ એક કોમની જાહેરલાલી યા મોટાઈ માત્ર તેજ અણો ધરાવતા મહાન પુરુષોની હસ્તીથી બની શકતી નથી સાથે સાથે

ખીજ સદ્ગુણો જેવા કે સસારમા સુધારા વધારા કરવાને લગતા ગુણો, કામમા સારા આચારવિચારનો ફેલાવો કરવાને લગતા ગુણો અને દરેક રીતે કામની નષ્ટીક અને માનસીક બેહેતરી થાય તે માટેના પ્રયત્નો ઉપાડવાના ગુણો વીગેરેની જોડાએ છીએ ખુદાની મેહરથી પારસી કામમા જેમ માલેતુમ્મર નરો જન્મ પામ્યા હતા, જેમ હાતેમ દીલથી સખાવત ડરનાગ શખસોએ જન્મ લીધો હતો તેમ વળી ખીજ હાથપર સારા સુધારા વધારા કનનારા સુધારકોએખી જન્મ લીધો હતો કે જેઓએ પોતાના નાણાના બેરથી નહીં પણ પોતાના બુધ્ધીમળથી પોતાના કામા બીમાની ઉતસાહ અને પોતાના તીવર લખાણો યા ભાશણોના બળથી પોતાની કામની ચહડતામા ચડતી સેવા બળવી હતી બેશક આ પ્રકારની સેવા એવી છે કે તેમા જુમેદારી તે સેવકના માથાપર વીશેજ રહે છે અને તેથી કામની બારે તાનાબનીના મોજા હેઠળથી તે સેવકને પસાર થવું પડે છે તેઓને માત્ર માલ યા નાણા આપીને સેવા બળવવાનું નથી હોતું પણ વધુમા તેમને પોતાના અગતના વીચારો પોતાની મગજશક્તિનું બળ પોતાના પવીત્ર અને નેક આતમાનો જોશ એક ભોગ દાખલ આપવો પડે છે જે નાણાના ભોગ ડરતા સેકડો દરજ્જે વધારે હોઈ શકે છે એવી સેવા બળવનારાઓની પીછાણ કામ કે દુનયા જવળેજ કરે છે જો કે તેઓ કરોડોનું નાણું અરપણું કરી જનારા કરતા કામની ભવીશની બનાવટમા મોટો અને અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે તેઓ તે કામના આતમાની ઉનતી કનનાગ છે તેઓ તેના મનના બળનું બધારણ કરનારા છે અને તેઓ તેના ભવીશ્યનો રાહ દર્શાવનારા ખરા સેતારાણ છે એવા સુધારકામા કેબજર કાલ્લાજનું મોતેબર નામ આપણી કામમા એક આજેવાન દરજ્જે ધરાવે છે અને હીંટી કોમોમા સુધારકોની સફમા એક માન ભરેલી જગ્યા રોકે છે સુધારક દાખલ તેઓએ આપણી કામમા જન્મ લીધો હતો, સુધારક તરીકે તેઓએ કામને મોટા ફાયદાઓ કરી આપ્યા હતા, પણ તે કામમા એમને બારે મુશ્કેલીઓ વચેથી પસાર થવું પડ્યું હતું તેની જોડાએ કશી દરકાર કરી નહોતી પોતાના યકીનને સાચા નીવડીને એઓએ પોતાની બુધ્ધી અને અતકરણ કહે અને દોરવે તેમ પોતાના સેવારૂપી કામો બળવ્યા હતા તેમની હઠધાતી દગ્બ્યાન

કોમે તેમની ધટતી પ્રશ્ન સા કરી નહોતી પણ તેઓ પારસીના પારસી હતા અને જરથોસ્તી તરીકે જાણ્યા હતા તેમજ જરથોસ્તના મઝહબી ફરમાન મુજબ જરથોસ્તી કોમની પર વરેશી કરવામા કર્ણી ક્યાસ રાખી નહોતી, અને તેથીજ તેમના મરણ બાદ પારસી કોમ માનવા લાગી હતી કે તેઓ વચેથી એક આગેવાન પુરૂષ ગુમ થયો હતો કે જેની રોશનીવાડી રાહબરીની ગેરહાજરીમા કોમને કેટલુક સહન કરવું પડ્યું હતું

આપણી કોમમા અટક જેવું પહેલા ઇરાન ખાતે જે હતું તે માત્ર ધ યો-
ધાપો ઓળખાવવા માટે યા જે ગામમા જન્મ લીધો
જામરાજીનું હોય તેની ઓલખ આપવા માટેનું હતું, એટલે હીદુતાન
ખાનદાન આંખ્યા બાદ આપણી અટક જેવું રાખ્યું નહતું એથી
જ્યારે અટક અત્રે પાડવામા આવી સારે ધણુ કરીને લોકોનો પેહેરવેશ
યા રીતભાત યા એવા બીજા કોઇ સબ ધને આધારે તે પાડવામા આનતી
રહી હતી એ રીતે કાયાની અટક એમના એક ખાનદાની કાયા
ઉપરથી પડી હતી, કારણુ કે તેમના શરીરનો ગમ તેના પ્રકારનો હતો

એમના વડવાઓ જાણીતા વાહાણુ બાધનારા લવજ વાહડયાના ખાન-
દાન સાથે વેપાર વણજના ગાઠથી જોડાયલા હતા એટલે લવજ
વાહડયા સાથે સુરતથી તેઓ મુબઇ ખાતે આવી વસ્યા હતા વળી
કેખશરના એક વડીલ દ્વારેના ઇજારો પણ ધરાવતા હતા પણ કેખ-
શરમા જોતા એવણુના બાવાનું બમીર ઉતર્યું હતું કે જેઓએ કુટુંબમા
પેહેલવેહેલો છાપાના ઉદ્યોગ સાથે જોડાણુ કીધું હતું કે જેમાથી
કેખશરએ થોડું ધણુ ધન દોલત મેળવ્યું હતું તેમ વળી જબરી નામના
પણુ મેળવી હતી

કેખશરના પીતા તે નવરોજી હોરમસજી ટાયાજી ડેહેવાતા એવણુ
પેહેલવહેલા પ્રીટ તરીકે પોતાનો ધધો શરૂ કરીધો
નવરોજી ગેઝેટની જોળખ હતો અને “જેનટલ મેનસ ગેઝેટ,” જે પાછળથી
થયું “બોમ્બે ગેઝેટ” “બોમ્બે ટાઇમ્સ” વીગે-
રેમા હેડ પ્રીટરો હતા ૧૮૫૦ મા તેઓએ દફતર આશકાર પ્રેસ પોતાને
કબજે લઇ લીધું હતું પાછળથી “બીર જ્ઞાન દરપણુ” નામનું એક

વરતામાનપત્ર નીકળતુ હતુ તેનો કબજો એવણે લીધો હતો અને છુટી છુટી વેળાએ છુટા છુટા પત્રો કહાડીને તેને ડાઘ થોડીવાર તો લાખીવાર સુધી એવણે પરવરતાવ્યા હતા. પાછળથી ન્યારે માહારાજ લાખવલ કેસ ચાલતો હતો તે વેળાએ નવરોજીએ પોતાના “બાગે નસીહત” નામના અઠવાડીક પત્રમા મહારાજે માટે અમુક લખાણ કીધુ હતુ જેથી એવણુ સામે ફરીયાદી નોંધાઈ હતી. પરીણામમા નવરોજીને નાદારી કોર્ટનો આસરો લેવો પડ્યો. એજ વખતે કેબલશરૂ પોતાના આપની ચઢતીપડતી કારકીરદીનો બારીક અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા અને જે કડવો અનુભવ તેમને ભોગવવો પડ્યો હતો તેમાથી ઉત્પન્ન થનારા મીઠા પરીણામો મેળવવા તેઓ બાગ્યશાળી નીવડ્યા હતા.

કેબલશરૂના પીતાએ જેમ લીલીસુકી ચાખી હતી તેમ વળી એવણુના માતાજી મેહેરબાઈ ગઝદરેખી પોતાના ખાવીદ કેબલશરૂનો જનમ સાથે થોડા જુદગીના ફટકા ખમ્યા ન હતા. પણ તેઓમા સાહિત્યનો શોખ અને ચાહ હોવાથી તેમાથી તેઓ મોજબરી રહ્યાત મેળવી શકતા હતા. પોતાના દીકરાની માનબરી કારકીરદી જોવાને એવણુ લાખો વખત જીવ્યા હતા. કેપ્રુશરો ૧૮૪૨ મા આગસ્ટની ૨૧ મી તારીખે જનમ્યા હતા. એવણુનો જનમ કોટમા થયો હતો, અને ગોલવાડની ગલીમા ચાલતી મેહેતાજી મુરલીધર પાસે કે, ખ, ગ શીખ્યા હતા. ત્યાર બાદ વધુ શીખવાને સરની રુક્ષમા દાખલ થયા હતા. અહીંયા કાઠ ચાર પાત્ર ચોપડી એઓ શીખ્યા હતા. પણ એવણુની ખાસ કેળવણી મેક્સને લગતા કામમા રોકાયા બાદ શરૂ થવા પામી હતી. એવણુને છેક બાળપણથીજ પેપરોમા લખવાનો ભારે શોખ હતો. શરૂઆતમા નાના કાવ્યો કે ટુકા નીખધો લખતા અને સ સાર ચા સાહિત્ય સબધી ચરચાપત્રો લખતા હતા. હજી તો એવણુ રુક્ષમા શીખતા હતા તેજ વખતે તેના વડા ડા॰ ફેઝરે એવણુને તે વખતે નીકળતા અઠવાડીક પત્ર “પારસી મીત્ર” ના કાબરાજને અધીપતી નેમ્યા હતા. જાણુવા જોગ થઇ પડશે કે ડા॰ ફેઝર પોતે પોતાની દેખરેખ હેઠળ આ પત્ર પરવરતાવતા હતા, અને ન્યારે

કાબરાજીને અધીપતી દાખલ નેમયા ત્યારે તેવણુને રૂપીઆ ચાર એ કામ માટે આપતા કીધા હતા એ વખતે કાબ્રાજીની ઉમર બહુ તો ૧૫ એક વરસની હશે આ વખતે કેઅશરની હાડમારી ભારે હતી પેહેલા તો ઘેરની ગરીબાઇ અને બીજી તો પીતાની મુશકેલી-આ બે વસ્તુથી એવણુપર ગરીબાઇનો કાતીલ સીતમ વરસવા લાગ્યો એજ ગરીબાઇએ એવણુને બવીશ્યની નવલકથાના રસદાર પ્લોટો શીખવ્યા હતા સસારના દુખ માથી સુખને મારગે કેમ જવાય છે એ એવણે પોતાની નવલકથામા વારવાર ચીતાર્યું છે, અને તે પાઠ એવણુ અત્યારે સીખયા હતા

મોટાઇને શીખરે ચઢેલાઓ ગરીબાઇની તળેટીમાથીજ ઉછરયા હતા એ સીધાત જો બરાબર સમજી શકાવુ હોય તો “જામે-જમશેદ” તે કેબુશરો કાબ્રાજીની જીદગીપરથી આપણુને માલમ પડી શકે છે એવણુના પીતા છાપાની લાઇનમા હતા તેથી બ્યારે એવણે રકુલ છોડી ત્યારે કુદરતી રીતે છાપા-માજ નોકરીએ લાગવાનો ઠરાવ કીધો, અને અત્યાર સુધીમા પોતે જીદા જીદા પત્રોમા લખાણો કીધા હતા, “જામે-જમશેદ” પત્ર અવલથીજ પારસીઓનો વીશ્વાસ જીતી શક્યુ હતુ તેમજ “જામે-જમશેદ” પારસી ઓનું બળવાન વાજીત હતું ત્યારે એવણુના પીતાના મીત્રાએ એમને “જામે” મા નોકરીએ લગાડવા મુચ્ચુ અને જોકે નવરોજજીનો અનુભવ કડવો હોવાથી તેઓ એ વીચાર ની સામે થયા તોબી આયદે એમની છાપાની સરજત “જામે” થી શરૂ થઇ તે વખતે “રાસ્ત જોફતાર” કે જેમની સાથે કાબ્રાજીનું જોડાણુ મરણુ પર્યત રહ્યુ હતું તે બહુ તો નવેક વરસનુ બાળક હતું. “જામે” ના તે વખતના અધીપતી મી. સોરાબજી મનચેરજી જાલ કરીને હતા

હાલમા તો લગન સહવારેથી થવા લાગયા છે, પણ પહેલા તો એવો ધારો હતો કે દરેક કીયાકામ સાજેજ થાય, બહુ તો અધીપતી નવજોત સહવારે કરવા દેવામા આવતી પણ કામા-વાળાઓ સુધારામા આગળ વધેલા હોવાથી તેઓએ એક લગન સહવારે કીધુ “રાસ્ત જોફતાર” ની સરદારી તે વખતે

પ્રખ્યાત નવરોજી દરદુનજી અને સોરાબજી બ ગાલીને હસ્તક હતી તે પત્રે તો આ ફેરફારને આવકાર આપ્યો, પણ સાથે સાથે “જામે” એ પણ તેને ટેકા આપ્યો. આથી મીં જાલ અધીપતી ત્રસ્ટી સાહેબોની ખફગીમાં આવી પડ્યા અને નોકરી છોડી વીધી ત્રસ્ટી સાહેબોએ મીં કાબાજીને રૂ. ૪૦) ના દરમાં સહીત “જામે” ના અધીપતી તરીકે નેમ્યા તે વખતે કાબાજીની ઉંમર બહુ તો ૧૭ વરસની હતી

“રાસ્ત ગોફતાર” મા સુધારાવાળા લખાણ કરનાર પ્રખ્યાત બ ગાલી શેઠ હતા જેઓ બહુ તેજ અને ગરમ લખાણોથી “જામે” અને કરતા બીજા બાબુથી કાબાજી ત્રસ્ટી સાહેબોની જ “રાસ્ત ગોફતાર” હુકમી નીચે જુના વીચારોનેજ પકડી રહી પોતાની વચ્ચે વીઝાડુ તેજ કલમ ચલાવે એમ કરતા એક વખતે બ ગાલી

શેઠ આ છોકરવન અધીપતીની સખત ખબર લેતા જણાવ્યું હતું કે “આ છુચ્ચો છોકરો, જેને કશું લખતા આવડતું નથી, તેની મીં સોરાબજી જાલ પછી એ પત્રના અધીપતી દાખલ ગોલામગીરીની તોફાને એળવી છે ” એમ કરતા કાબાજી ચારેક વરસ સુધી “જામે” ના અધી-
પતીની ખુરસીએ બીરાજમાન થઈ રહ્યા પણ કાબાજીના વીચારો ખાતે-
નમાં તો સુધારાવાળાઓની તરફ જ ઢળેલા હતા એટલે “જામે” અને “રાસ્ત” વચ્ચે બોલાચાલી થાય તોબી એવણુની લાગણી “રાસ્ત” ગોફ-
તાર તરફ વધુ ખેંચાતી

બ્યારે “જામે” મા પોતાના અગત વીચારો બાબુએ મેલી દહને એવ-
ણુને લખવું પડતું હતું ચારે એક વખતે ખેત-
સોરાબજી બ ગાલી વાડી ખાતે “ જ્ઞાન વરધક સલા ” ની દેખરેખ સાથે એળખ હેઠળ એવણે એક બાપણુ સ્ત્રી સમાજ ઉપર

આપ્યું ત્યાં જાણીતા વણીકે સુધારક કરસનદાસ મુળજી હાજર હતા પારસી સુધારકોમાં બ ગાલી શેઠ જેવા વીર નરો હતા બાપણુ પુરૂ થયા બાદ કરસનદાસની સાથે કાબાજીને એળખાણ પડી અને પરીણામમાં કાબાજીને “રાસ્ત” ઉપર રૂપીઆ ૫૦ ના પગારે લાવવામાં આવ્યા જે દીવસને તેએ પોતા માટે બહુ ભાગ્યશાળીજ લેખે છે, કારણકે ૧૮૬૨ થી ૧૯૦૪ સુધીના ૪૨ વરસ દરમિયાન કાબાજીએ “રાસ્ત ગોફતાર” ને વધારણુ કે જેવી

મેવા કોઈ બીજા લખનારે કોઈ બીજા પત્રમાં ભાગ્યેજ બનવી હશે મોરાબની સાથે જ્યારે કાબ્રાજીને ઓળખાણ પડી ત્યારે તેઓ કાબ્રાજી એક ચુસ્ત સુધારક હોવા છતાં પોતાના વીચારોને દમવાતેજ તેમને લખવું પડતું હતું એમ તેમને વીચાર આવ્યો. ત્યારેજ તેઓએ અગાઉ કરેલી ટીકા ખોટી હતી તે સમજી શક્યા હતા.

જ્યારે “રાસ્ત ગોફતાર” ની જીખીલી ઉજવવામાં આવી હતી ત્યારે સ્થાનિક “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” માં લખવામાં રાસ્ત ગોફતાર અને કાબ્રાજી આંચું હતું કે To describe Mr. Kabraji's connection with “Rast Goftar” for well nigh forty years is to write the political, social, religious and economic history of the Parsees during that period’ આ રીતે ત્યારે “રાસ્ત ગોફતાર” ની એક ઉડતી તપાસ લેવાની જરૂર રહે છે જ્યાં પારસીઓમાં દાદાબાઈ નવરોજી, નવરોજી ફરુદનજી, મોરાબજી બગાલી, માણેકજી ખરશેદજી વીઝે જેવા બાહોશ સુધારકો પંદા પડ્યા ત્યારે તેમને એવો વીચાર સુઝ્યો કે પારસીઓને જીંદગીના એવા માર્ગે દોળવવા જેથી તેઓ જમાનાને બરના યાય એટલુંજ નહીં પણ હીંદુ અને એસ્લામી પ્રેમી નાથના તેમના વસવાટને લીધે તેઓમાં જે ખોટી રાહરસમો પેવસ થઈ ગઈ છે તેમાંથી તેઓ પરહીઝ થવા પામે અને ચોખી માઝદયગ્ની જીવન ગાળે આ વીચારને અનુસરીને તેઓએ “રાહનુમાય માઝદયસનાન ચમા” નામનું એક મડળ કાઢ્યું અને બીજું “રાસ્ત ગોફતાર” પત્ર શરૂ કરી ૧૮૫૧ માં આ રીતે “રાસ્ત ગોફતાર” પત્ર દેખાવ દેતું થયું ત્યાર બાદ તે સુધારાવાળાઓનું વાજીત તરીકેજ લેખાતું ત્યાં શરૂઆતમાં મોટા મોટા પારસીઓ લખનારા તરીકે થઈ ગયા હતા સાંજને સમયેવળી “ફફતાર આશ્કારા પ્રેસ” કે જ્યાં આગળ “રાસ્ત” નીકળતું હતું ત્યાં મોટા અભ્યામીઓ અને સુધારકોની એક ભરાતી અને તરેહવાર સવાલોપર ચરચા ચાલતી એમ કરતાં “રાસ્ત ગોફતાર” માં પારસી સવાલો ઉપગત હીંદુ એસ્લામી સુધારાના વીચારોથી ચરવાવા લાગ્યા અને પાછળથી કરસનદાસ મુળજી જેઓ હીંદુ સુધારકમાં

નામીચી પદ્ધતી ધરાવે છે તેઓ આ પત્રના અધીપતી બન્યા અને એક કુટુંબ પત્ર પોતે પ્રવરતાવવા લાગ્યા હતા નામે “સત્ય પ્રકાશ” પછવાડેથી આ બંને પત્ર જોડાઈ ગયા હતા અને કાષ્ઠાળ અને કરસનદાસ મોટી મોટી જીમખેસોના બેબજ હેઠળથી પસાર થઈ ગયા હતા કાષ્ઠાળનું લોહી “રાસ્ત” ની રંગેગમા એટલું બધું પેવસ થઈ ગયું હતું કે એક ઠેકાણે દરોબસ્ત લખાણ કરવામાં આવ્યું છે કે “રાસ્ત ગોદતાર” ને કાષ્ઠાળ જેવો સુકાની જોઈતો હતો અને કાષ્ઠાળને “રાસ્ત ગોદતાર” જેવું પત્ર જોઈતું હતું બંનેની નેમ સારી હતી અને તેથી બંનેના હકમાં લાભ થયો “રાસ્ત ગોદતાર” મી० મોરાબજી બગાલી અને મી० કરસનદાસ મુળજીના હાથ તળે પકાવા લાગ્યું હતું, પણ મી० કેમશાહ કાષ્ઠાળના હાથ તળે તે પોતાની ઉંચામાં ઉંચી પકનીએ પહોંચવા પામ્યું અને આખા હોંદુગતાનમાં તે જાણીતું થયું તે પહેલાં દરજ્જાનું બન્યું તેનું માન મી० કાષ્ઠાળની કલમને ધટે છે પોતે મરણ પામ્યા લામુઘી આ પત્રમાં તેઓએ લખ્યું હતું અને સસારી ઉપરાત મ્યુનીમીપલ, રાજદવારી વીગેરે સવાલોને મધ્યમ પ્રકારની ગાળ્યનીની અનુસારે તેઓએ ચરવાવ્યા હતા

સસારની અદર મધ્યમ પાયે સુધારો કરવાનો જે પારસીઓને પહેલ-
વહેલો વીચાર સુઝયો હતો તેઓમાં કેપ્ટનશરો કાષ્ઠા-
કાષ્ઠાળ અને જીનું નામ બહુ આગળ પડતા તરિકિ આવી શકે છે
અસાર સુધારો કારણ કે તેઓએ સુધારાનો માગ મુચવ્યો હતો
એટલું જ નહીં પણ તે પોતે અમલમાં મુકીને પુરવારમી કરી આપ્યું
હતું સમાજનો સુધારો કરવા પહેલાં દરેકે પોતાના ઘેરમાં પહેલાં સુધારો
કરવો જરૂરનો છે અને તે સુધારાનો નીયમ એવો હોવો જોઈએ કે
ધરમથી સદ્ગુણ, સુખ અને સતોષનો નાશ થાય નહીં તે માટે ધરમ
ધરમ અને નીતી અને ચુસ્ત પારસીપણપર એકીજ દાખલ થવું જોઈએ
છે આ સરવેનો પાયો કેળવણી છે અને તેમાં માત્ર મરદોજ નહીં પણ
આઓએથી તે કેળવણી લેવી ઘટારત છે, કારણ કે સ્ત્રીથી સસાર રચી
શકાય છે અને બહેણા ડાહ્યા અને કેળવણી હોય તો બપીજીની ઓલાદ

લાયક નીવડી શકે પોતે એક ચુસ્ત જરથોસ્તી હતા એટલે દરેક જરથોસ્તી રાહરીતી પાળવા અને પળાવવા આગ્રમ દ રહેતા પરદામોના વેહેમ અને તરીકોનો જેમી નીશ્ચાનીઓ આપણા ધરમ યા સ સારમા પેવસ થઇ હોય તેને નાબુદ કરતા તેમ કરવામા તેઓ અમુક નીયમને વળગી રહેતા નીયમોને બારીક કસોટીના અગારમાથી પહેલા તો પસાર કરતા અને તેમ થયા બાદ તે નીયમોને મજબુત રીતે વળગી રહેતા પારસી-ઓમા કેટલા કુધરેલા રીવાજે હતા તે વરણવવાની અત્રે જરૂર હોય નહીં પણ થોડાજની નોંધ લઇશુ તો આપણને જણાશે કે સ્ત્રીઓમા પડે-નશીનપણા જેવું જ લગભગ હતું -વર વહુ કોઇખી દહાડો સામસામ્ય જુઓ નહીં કે બીજાની હાજરીમા વાત કરે નહીં પારસી સ્ત્રીઓ ધરની દલદેસરી અને વહીતરામાજ પોતાનો વખત ગાળતા, માથુબાતું છેડ કપાળ દ ઢાંધ જાય એવી રીતે બાધતા, સ્ત્રીઓથી છુટ મોજ તો પેહે-રાય નહીં, બાહેર ગાડીમા ફરવા જાય તો ત્યાખી બુરખા બીબીઓની માફક સ્ત્રીઓ ફરવા નીકળી શકતી ધરમા બાહેર સ્ત્રીઓ સલામ કે શેકહેડ કરી શકે નહીં તાપ પડે કે વરસાદ પડે તોખી સ્ત્રીઓથી છત્રી વપરાય નહીં, ખુદ પારસી પુરૂષો પોતે પગમા ઘોતીઆ જેવી પોહોળા ઇજર અને રલીપર યા સપાટપર બાહેર નીકળતા અને છુટ યા મોજ પગમા રાખતા નહીં એવા એવા અનેક સ સારીક કુધારાઓ પ્રગટી રહેલા હતા આ તો માત્ર પેહેરવેશની વાત છે એ ઉપરાંત આચાર વીચારો કે રેહણી કરણીની રીતેઓ કે ખાવાપીવાની રીતેઓ બધી હીંદુ-ઓને મળતી આવતી તેમાથી જોયા ચુસ્ત ધરાની અમીરજ હીંદુ ગયુ હતું હીંદુ બાઇઓની માફકજ બાળ લગ્ન એવા ધાતકી રીવાજેખી પારસી સ સારમા પેવસ થવા લાગ્યા હતા પારસીપણ દીનપર દીન નખાતું જતું હતું એમાથી ત્યારે પારસીઓને ઉગારવાની બારે જરૂર જણાતી હતી

કાબ્રાજીએ પોતે પારસી સ સારને સિયાહ ચીતાર પોતાનીજ બાપમા કમ પુરો પાડ્યો છે તે આપણે તેમનાજ અબદોમા પારસી સ સારને સિયાહ ચીતાર ટાકીને બેઠેશું

“સ સાર તે સ્ત્રી અને પુરૂષથી બેસો હોય ત્યા-રેજ ભોગવી શકાય છે પણ પચાસ વરસ ઉપરના આપણા પુરૂષોજ

સ સાર સુખમા એટલા પછાત હતા, કે સ્ત્રીઓનું પછાતપણું તો પુછવું જ શું હોય ? અને જ્યાં સ્ત્રી પુરુષ બંને સસારી ક ગાળ્યતપણું ભોગવે ત્યાં ધરબારના સુખી સસારનું નામજ કેવું લેવાય ખરેખર “ધરનું સુખ” જેવું આજે આપણે સમજતા શીખ્યા છીએ, તેવું ધરનું સુખ પારસી-ઓમા પચાસ વરસની વાત ઉપર નહીં હતું

જે સુખ ધરમા નહીં મળે તે આપણા પુરૂષો બાહેર શોધતા ફરતા હતા એટલે કે થાકેલા પરકેલા માટીડાને પોતાના દરરોજના કામ ધધાની થાક ને વેડ ખમ્મા પછી સાંજને છોડે ધર જવા નહીં ગમતું હતું ધર તેને કરડવા આવે એવું હતું ધર જાય તો એક બાજુથી માઆપ તેના હવારી ખાય, બીજી બાજુથી તેની બાયડી તેને ટુ પી નાખે, ત્રીજી બાજુથી તેના બચાકયા તેને જાણે જીવતો કાપી ખાવા માગે, અને ચોથી તરફથી તેના સગા વહાલા કે બાપુઓ જે કોઈ બીજા હોય તો તેને કાચોને કાચો ગળી જવા માગે । એવી હાલતમા ધરનો માટીડો પોતાને ધર જઈ શકતો ન હતો એવા ક ગાળ ધરમા જવા કરતા તો ધરની બાહેરજ રહેવામા સુખ વધુ હતું તે આગલા વખતના જીના પારસી કલબોની હસ્તીજ તે વખતના પારસી સસારની ક ગાળીયતપણામાથી જનમ પામી હતી. પુરૂષો ધરથી સુખી નહીં હોવાથી, ધરની બાહેર સુખ ભોગવવા જતા હતા માઆપ યા બાયડી છોકરના સુખની ખેાટ વાડીવતરે દોસ્તઆસનાવોની સગતના સુખથી તેઓ પુરી પાડતા હતા હસવા ખેલવાની ગાવા વજડવાની, ખાવા પીવાની ઇલાદી, જે મોજશોખ ધરમા નહીં મેળવી શકાય તે ભોગવવાને તેઓ વાડીવતરે (એટલે કે કલબોમા) જતા હતા એ તે વખત । ખેતવાડી, ગીરગામ, અને દરીયે કીનારેના ઉભાઈ જતા કલબોની ફતેહનું કારણ હતું પવન ચક્કીના મેદાનમા પેલા જે “ સાદરી ફાણુસ કલબો ” વીશે મે આગળ કહ્યું તે કલબોનું પણ ધણુંખડ કાવી જવું તે પારસી સસારની તે વખતની માઠી રચાતીને લીધેજ હતું લોકોની સસારી ક ગાળીયતને ખાતર તે કલબો સગવડભરેલા અને તે વખતના સસાર સ્થીતીને અનુકૂળ થઈ પડ્યા હતા પચાસ વરસ ઉપરનો આપણો પારસી સસાર મુખ્ય કરીને સસારી કુસપના રૂપમા સસારની સપાટી ઉપર તરી નીકળતો હતો. ધરનું સુખ

નહી મળતું હતું, તે મુખ્ય કરીને ધરના કળ્યા ટંઠા અને કુટુંબી કલેશોને લીધેજ નહી મળતું એક સાંજે પાચેક વાગાના ઠંડા પ્રહરે એક પારસી મોહલામા અથવા એક પારસી ધરમા તમે જાઓ તો તમારે કાને શુ પડતું હતું આજના વખતની જોડે કાંઈ મધુર રગરાગના મીઠા સરોદો નહી, કાંઈ માયાપની દુવા, કાંઈ બાઇડી છોકરાના આશીરવાદ યા કાંઈ બાઈ બહેનના મોસાલાના ગીત નહી, પણ કાંઈ ખુમબરાડા બરેલા શીસાદ, કાંઈ એલકેલ ગાળાગાળી અને કાંઈ વખત તો હાથોહાથની મારા-મારીની ધારતી તમારે કાને પડતી હતી ધરોના અદર, કુટુંબી અદર માયાપો, બાઇડી છોકરા, તથા બાઈ બહેનો વચેના તે કુટુંબી કલેશો આપણા પચાસ વરસ ઉપરના પારસી સસારને લાગેલો સળો હતો. તે વખતના “સાસુ વહુના કળ્યા” તથા “નણુદ ભોળમળના કળ્યા” તથા “દેરાણી જેઠાણીના કળ્યા” વગેરે વગેરે વીરો આજના વાચનારે પોતાના વડાવડેરાઓથી ધણું સામજ્ય હશે, અને સામજ્ય નહી હશે તો વાચ્યુ યા બીજી કોઈ ગીતે જાણ્યુ હશે પણ એ તો સવળા તે વખતના અભાણુ બેરાઓના કળ્યા હતા એ ઉપરાત પુરૂશ પુરૂશો વચેના કળ્યા કે કાશ તે વખત ઉપરના પારસીઓમા ઓછા નહી હતા.”

પણ આજે સૌ મામલો ફેરવાઇ ગયો છે એમ ખુશાલીભરી રીતે આપણે જોઇએ છીએ અગાઉની હીંદુ એસ્લામી તરી-
“એહેકેલા વાળ” કતો મીં કાઘાજી જેવા યુનદા લખનારાઓ અને બોલનારાઓ જેવાઓની ભલી અસરોથી આપણા સ-
 સારમાથી દુર અને બાતેલ થવા પામી છે એવણી નોવેલો આજેખી ભારે હોશ સહીત દરેક પારસી કુટુંબમા વચાય છે “રાસ્ત ગોફતાર” મા એવણે પ્રગટ કરેલા લખાણોથી પારસી સસારના ઉપર આજે જે છાપ પડેલો આપણે જોઇએ છીએ તે તેમણે પાડ્યો હતો સુધારાના હીમાયતી હોવા છતા કાઘાજી “એહેકેલા વાળ” ને ધીક્કારનાર હતા. એવણે પોતાના દરેક નોવેલ યા લખાણોમા મધ્યમ પાચેના સુધારાની ચુસ્ત હેમામત કીધી હતી. હદબાહરના ફાટેલા વીચારોથી અને જુઠી ડેળવણીથી સસારમા નાશના કીડાઓજ જનમ લે છે એમ તેમને ખબર

હતી તેથીજ તેઓએ સાવધાન રહીને પોતાના લખાણો અને ભાષણોમા બહુ સરસ રીતે સસારની રચના ઉપર વીચારો દર્શાવ્યા હતા. આજે આપણુ જે સુખી કુટુંબી હોય તેનું ચીત્ર લખએ અને કાષ્ઠાજીએ પોતે વરસો પહેલા પારસી સસારનું પોતાની નોવેલોમા ચીત્ર દોરયુ હતુ તે લખએ તો તે જરોબર સરખા ઉતરે એ બતાવે છે કે તેવણુમા અગાઉથી ભવીશ્ય જોવાની શક્તી કેટલા મોટા પ્રમાણુમા હતી. કાષ્ઠાજીના લખાણુમા ડોઘબી પાત્ર આજે જેને આપણે બહેકેલા વાળની ઉપમા આપ્યે છીએ તેવુ જણાતુ નથી. સુધારો, મજબુત મનનો સુધારો અને મધ્યમ પાયેનો સુધારો આ સંખુનો કાષ્ઠાજીના હોલમારક સમાન હતા.

અગાઉ ૧૮૫૦ પહેલા સ્ત્રી કેળવણી જેવુ કશુ હતુ નહી મોટે ધરના બેરાઓ થોડુ ધણુ ખાનગી યુરોપીઅન શિક્ષકો સ્ત્રી કેળવણીની પાસે કેળવણી લેતા, દાખલા તરીકે પહેલા સર જમશેદજીના પીરોજબાઈ, માણેકજી ખરશેદજીના છોકરીઓ વીગેરે તે બાદ થોડાક પારસી એલફીનસ્ટોનબનો પારગી છોકરીઓને ઇંગ્લેજ કેળવણી આપનારા ખાનગી વરગો કહાડયા હતા, જેનો પારસી કન્યાઓએ બહુ લાભ લીધો હતો ત્યાર પછી રાહુનુમાય માઝદયસ્તાન સભાવાળા થોડાક પારસીઓ અને સુધરેલા હીંદુ યુરોપીઅનોએ મળીને રુડુડસ લીટરરી સોસાયટી મારફતે સ્ત્રી કેળવણીની ગતીને ઝડપી બનાવી એમ કરતા કાષ્ઠાજી, સોરાબજી બગાલી, “માસ-તર સાહેબ” નવરોજી ફરદુનજી, બહમનજી મારતાર પ્રેફેસર વીગેરેના વખતમા સ્ત્રી કેળવણી સસારના સવાલોમા આગળ હરોળમા આવી રહી ૧૮૬૩ મા એ સવાલ બહુ જોશમેર ચરચાવા લાગ્યો બન્યુ એમ કે માણેકજી ખરશેદજી શરાફ જેઓ સ્ત્રી સુધારાના યુસત હીમાયતી હતા તેઓએ પોતાના ભાવખલા ખાતેના બગલામા એક નાને પાયે રકુલ ચલાવવા માહી. તેવણે કાબરાજી સાથે ગોઠવણ કરીને કાષ્ઠાજીને રાસ્ત ગોફતારમા આ વીશય ઉપર જોશબર લખાણુ કરવા જણાવ્યુ. કાબરાજીએ પોતાની જખરી કલમકશીના જોરથી સવાલ ચરચાવ્યો અને અતે માણેકજી ખરશેદજી પાસે જખર ફંડ બેઝુ થઇ ગયુ. જેઓ સ્ત્રી કેળવ-

હીના વીરોધીઓ હતા તથી હીમાયતી થઇ પડ્યા. એમ કરતા માણેક-
જીએ એલેક્ઝાન્ડરા ગરલસ રકુલ મેદાનની સામે કાઢી અને પુષ્કળ
છોકરીઓ શીખવા આવવા લાગી આ સ્ત્રી કેળવણીના મારગમાં પહેલ-
વહેલુ પગથીઈ હતુ આ રીતે માણેકજી ખરશેદજી અને કાબરાજીના
પ્રયત્નો સફળ થયા એલેક્ઝાન્ડરા રકુલ કાબરાજીના જીદગીના છેડા
સુધી એવણની માનીતી હતી એટલેથી ખતમ થયુ ન હતુ પણ કાબરા-
જીએ સ્ત્રી યોધ નામનું પત્ર કઢીને તેથી વધુ સેવા સ્ત્રીઓની બજાવી
હતી જે તેમણે લગભગ ચાર દહાકા સુધી ચલાવ્યુ હતુ સ્ત્રી યોધ દરેક
ઘેરેઘેર વાચવા લાયક પત્રોનું પત્ર ચર્મ પડ્યુ હતુ અને સ્ત્રીઓને યુધ્ધીના
મારગે ચલાવવામાં તે સામર્થ્યવાન થઇ પડ્યુ હતુ આજેથી જોકે તે કબુ-
જીરોના નામને દીપાધમાન રાખવા ઘટતા આકારમાં બાહેર પડ્યુ રહે છે
તે પણ તેણે ખરેખરી સેવા તો કાબરાજીના જમાનામાં બજાવી હતી કે જે
વખતે સ્ત્રીઓ અધકારમાં ગોથા ખાતી હતી તેમને તેવણે આ જ્ઞાનની
રોશનીથી બાહેર કાઢી હતી એજ રીતે બ્યારે પારસી સ્ત્રીઓ માટે
સુવાવડખાનુ કાઢવામાં આવ્યુ ત્યારે જીનુના વીચારવાળાઓની ભારે ગુમ-
બેશ સામે એવણે કોમની ક્રીસતીને સલામત રીતે હકારી કાઢી હતી
સ્વચ્છ સમાજના બધારણ સબધી કાબરાજીના વીચારો ધણા સાચા
તેમજ આગળ વધેલા હતા કે જેમાં સ્ત્રીઓના માનબધાં ભાગ સીવાય
તેઓ એમ માનતા હતા કે સસારની નીતી બહુ સુખી નીવડી શકે નહી
આ વીચારો ખરા હતા અને તેની સચાઈ સીધ કરવા માટે તેઓએ ધણુ
કીધુ હતુ તેમજ ધણુ સહન કર્યુ હતુ

આપણી પારસી કોમમાં મી. કાબરાજી જેવા લખનાર બાગ્યેજ પેદા
પડ્યા હશે, અને પડશે તેવણુ એક લેખક તરીકેજ
મી. કાબરાજી જનમ પામ્યા હતા, જેને પરીણામે તેવણુ પોતાની
એક વારતાનવેશ. ભાષા એટલે પારસી યુજરાતીમાં અતી મોહ પમાડે
એવી વારતાઓ રચી છે તેવણુ જોકે વારતાના મુળ પાયાઓ બીજી
ભાષાની ચોપડીઓ જેવી કે અંગ્રેજી વીગેરે ઉપરથી લેતા, પણ તે વારતા-
ઓને એવી સીકતથી, અને આપણા પારસી સસારને બધેએ સ્તી આવે

એની રીને ગુજરાતીમા રચતા, કે ખરી વારતા એટલે તે અસલ વારતાને
પણ ઝાખ લાગે.

શુદ્ધી ગરીબ, દારાશાના, મીડી મીડી, ચાલીસ હજારનો ચાનજી વગેરે
વારતાઓ એવી તો સરસ રવેશે રજુ થયલી છે કે જેને માટે એમત હોષ
શકેજ નહીં પારસી કોમને કેટલાક ચરવાતા મુખ્ય સવાલો જેવા કે પારસી
આનુઓની કપડા સજવામા તેમજ ઘરખાર ચલાવવામા દુદખાહેરની
પ્રીતીયારી બચ્ચાઓની માખાપ તરફની નાતાખેદારી, સ્ત્રીઓની અભણતા
વીગેરે સવાલો તેઓ એવી સીધતથી પોતાના લખાણમા લાવી તે ઉપર
અસરકારક લખાણો કરતા કે તેટલા માટેજ ચોપડીઓ વાચવાલા-
યક જાણે થઇ પડી છે વળી તેવીજ રીતે સારી સ્ત્રીઓ, ડહાપણવાળી
દીકરીઓ, સુખસ પન્નવાળા કુટુંબોથી એક કોમને કેટલો ફાયદો થવા
પામે છે, તેના દાખલા આપણને તવાણની એકેએક ચોપડીઓમાથી મળી
આવે છે એવણની લખાણની ઢપ સાદી મોડુ પમાડે એવી અને સરળ છે.
વાચનારનુ મન હરી લે. તેવી ચોપડીઓ પારસી ગુજરાતીમા મી० ૧૫-
રાજીએ લખી છે એવણે કાંઈ પૈસા પેદા કરવાના મતલબથી ચોપડીઓ
નથી લખી પણ એક લેખક તરીકેના શોખને ખાતર, અને તેથી વધારે
પોતાની પારસી કોમની બહેતરી ખાતરજ ધડો લેવા લાયક ચોપડીઓ
એવણે લખી છે આજના ધણાક દુક બડોળ્યા લખનારાઓ, જેઓ
લેખકોના નામને પણ શરમાવે તેવી ભાષા તેમજ દમ વગરના પલોટો
સાથે વારતાઓ રજુ કરે છે, તેઓને મી० કામરાજની વારતાઓ ખરેજ
ધડો આપે છે મી० કામરાજ કાંઈ લખોપતી નહતા. તોપણ તેવણને
પૈસાની ઝાઝી તુભાજ નહતી તેથીજ કરીને તેવણના લખાણો એટલા
સ્વતંત્ર, સસાર સુધારાની હિમાયત કરનારા અને હીંમતવાન હતા તેવ-
ણની વારતાઓમા “ દારાશાના ” ની વારતા ઉપલ નખરે આવે છે. એ
રસીની ચોપડીમા મી० કામરાજએ લગભગ પોતાનાજ સુખી ધરનો
સ સાર ચીતાર્યો છે

વળી એવણની વારતાઓની બીજી ખુબી તો એ છે કે જે જગ્યાઓ
તેવણે પોતાની વારતાઓમા ચીતારી છે. તે આપણી કોમને બંધબેસતી

આવે એવીજ છે એટલે કે નજદીકની જગ્યાઓ. એવી કે અમદાવાદ, પટણા કોસખા, વલસાડ, અદેરી વગેરેના નામો આપણા વાચકોમાં આવે છે, કે જ્યાં સાધારણ રીતે પારસી કોમ ઝાઝી વસેલી છે.

મીં કાબરાજીના લખાણો અંગ્રેજીમાં ડીકનસના લખાણોને ધણી મળતા આવે છે એકે એવણની ધણીખરી ચોપડીઓ જેવા કે ‘શુલી ગરીબ’ ‘દારાશાના’ વગેરેના પસોટ ઇંગ્રેજ ખાનુ લેખક મીસીસ હેનરી વુડની વારતાઓ ઉપન્યાસ રચાયેલા છે ડીકનસ પણ પોતાની વારતાઓમાં ટાલુકા, દુયકા, સરળ ભાષા, ચાનકે આપનારા લખાણો વીશે અતી પોતાની કોમમાં વખણાઈ ગયો છે તેવીજ જાણ મીં કાબરાજીની પણ છે જ તેની અવલોકન શક્તિ, જ તેના ટાલુકા દુયકા, જ તેનો નાટ્યનો શોખ વગેરે ધણીજ મળતુ આવે છે વળી જે રોએ ડીકનસ મરણ પામ્યો, તેજ રોગ મીં કાબરાજીને પણ જીવલણ નીવડ્યો, અને એકિના મરણ વેળાએ તેઓ ચાલુ લખતા હતા તે વારતા અધુરી પડી ગઈ જેમ એ એમાં મળતાપણુ હવુ તેમ એ એમાં તફાવત પણ હશે. ન્યારે ડીકનસને તેની કોમ લખાણમાં અતી ઉનેજન આપતી ત્યારે મીં કાબરાજીને તેવીજ રીતે વખાણવામાં તેમની કોમ અતી પછાત હતી પણ સારા કામોનો સુવાસ કદી છુપો રહેતોજ નથી તેની રીતે મીં કાબરાજીના લખાણો આજે તો શુદ્ધ પણ જ્યાંસુધી ગુજરાતી ભાષા હયાત રહેશે ત્યાંસુધી એવણના લખાણો કાયમ રહેશે એમાં કાંઈ શક નથી.

કાબ્રાજી માત્ર ખોલી યા લખીને બેસી રહે એવા નહોતા પણ પોને જે સુધારા માટે હિમાયક કરતા હતા તેને અમલમાં કાબ્રાજીએ ખજા પણુ મુકતા હતા સોથી પહેલો સુધારો તેવણે બેલી કોમસવા પોતાના ધરથીજ શરૂ કરીધો હતો કે જ્યાં આગળ તેવણે પોતાના બચ્ચાઓને પુરતી રીતે ડેળવણી આપી હતી અને સસારના સારે મારગે આગળ વધાર્યા હતા ત્યારબાદ પોતાની કોમના ધરમમાં અનુતી અને વહેમી રસમે જે દાખલ થઈ હતી જેવી કે ધતરમ તરની વીધા, જીતપલીદપર એતેકાદ વીઝેરે, તે સામે લડત ચલાવી તેના વીચારે કોમમાંથી નાબુદ કર્યા હતા જરથોસ્તી રોજ માહની ગણત્રી જીલબરેલી છે એમ જણાવી તેને શુધ્ધ બનાવવા સારૂ માટી જીમખેશો ઉપાડી હતી.

સ્વાન, તન અને મનની જરથોસ્તી મજહબ મુજબ પાકીઝગી કેવી હોય
 શકે તે કાપ્પાજીએ પોતાના સાહીત્યમાં જોટલું વહેવાર રીતે શીખવ્યું છે
 તેટલું બીજા કોઈની સુધારકે કીધું હોય તેમ જણાતું નથી લગનમાં
 રીતની બીજા માગવાના સવાલ સામે જીમ્પેશ ચલાવનારાઓમાં કાપ્પાજી
 પહેલા હતા એક ઠેકાણે મરહુમ ખાનખહાદુર યમનજી પટેલ વાજખી
 વીલાપ કરે છે કે, “મીં કાપ્પાજી જતા રહ્યા છે છે આજે પોતાની કોમના
 બલા માટે દાઝ રાખનાર પારસી બચે તેમનું સસારી કામ ચાલુ
 રાખવાને ?”

દસ્તુર ડો. જમાસ્પજી જમાસ્પઆશાના.

પારસીઓમાં જે નામાકીત અને પરહીજગાર ધરમગુરુઓ થઇ ગયા
 છે તેઓમાં દસ્તુરજી સાહેબ દસ્તુર ડો. જમાસ્પજી જમાસ્પઆશાનાનું
 મોતેખર નામ બહુ પવીત્ર અને બાણીતુ છે તેવણુ સાહેબ જરથોસ્તી
 ધરમ ઉપર એતેકાદ વધરાવનારી મડળીના એક આગેવાન અને
 રાહબર હતા

એક કોમનું મહત્ત્વ માત્ર તેના પદસાદાર વરગ યા તેના સાહસીક
 વેપારી વરગ કે તેના શીખેલા પહેલા વરગથીજ
 દસ્તુર સાહેબોનો નથી બનતી, પરંતુ તેની સાથે કોમનો મુળ
 ૧ લો દરજ્જો કાઠો જે કેળવણી, ધરમ, ઇત્યાદી લેખાબ છે
 તેની પણ મજબુતાઈ અને ચીવટાઈ જોઈએ છે એ રીતે કોમના જે
 આચરવનો, દસ્તુર દાવરો થઇ ગયા કે જેમને લીધે આજે વસો થઇ
 ગયા છે છતાં પારસી ટોળીનો ગજહુબ આ ધરતી ઉપર રહી શક્યો છે
 તેઓ પણ કોમની મજબુતાઈ અને કીરતી બળવી રાખનારા, તે કીરતી-
 ની અદર વધારો કરનારા તેમજ કોમને જરથોસ્તી રાહ ઉપર દોરવી
 રાખનારા તરીકે તેમની પીછાણુ કરવી ધટે છે એવા દસ્તુર દાવરો
 આપણી વચ્ચે કાઈ ઓછી સખયામાં થઇ ગયા નથી પણ આજે તેમની
 કોઈ યાદ કરતું નથી સીવાય કે તેમના નામ અમુક બહુતાર ગણતરમાં
 લેવાય છે તેજ દસ્તુરો વીશે એક બહુજ હલકી કીસમનો વીચાર આપ-
 ણુમાં પેવશ થઇ ગયો છે કે તેઓ પહેલ કહેલ હતા નહીં અને છે નહીં
 માટે તેઓ કોમની રાહબરી કરનારા તરીકે પોતાનો દાવો રજુ કરી
 શકતા નથી, તેઓ જ્ઞાન સપાદન કરી શક્યા નહોતા એટલે તે જ્ઞાન
 આપવાને નાલાયક હતા

એશક, કામનો ધરમશુર વરગ લણ્ણો, ડાહ્યો અને શ્યાણો હોય તો
 કામનો યજ્ઞમાન યા બહેદીન વરગ ખરે રસ્તે ઉતારી
 બહેદીનોની શકે પણ પારસીઓ વચ્ચે કમભાગ્યે અમુક સન્નેઓ
 કરજ વચ્ચે કામનો ધરમશુર વરગ ઉતરતોજ રહ્યો અને
 આને તે એવી પકતીએ આવી ઉભો છે કે જ્યારે કામના ચઢતા યા ઉત-
 રતા વરગો તેઓ ઉપર કરો પણ વીશ્વાસ ધરાવવા ચાહતા નથી અને
 તેઓમા જ્ઞાન છે યા નહી તેની કશી પણ પીછાણ કરતા નથી દસ્તુર
 દાવરો યા મુબહોને ધણી હલકી પકતી ઉપર ઉતારી પાડવામા આવ્યા
 છે તેઓ કને એવુ કામ કરાવવામા આવે છે કે જે તેઓના ધધાધાપાને
 અનુરતું હોય નહી વખતના સન્નેગોને લીધે તેઓ એશક, જ્ઞાનમા તેમજ
 કેટલેક અશે જોઇએ તો પોતાની ચાલચલણમા પણ પુરાણુ મુબહો
 જેવા નથી એ વીના શકે માનય રાખી શકાય, પણ તેથી તેઓનો દર-
 જજો હલકો લેખવો યા જે દરજ્જા ઉપર તેઓ હોય તે ઉપરથી તેમને
 હરેક કીસમે ઉતારી પાડવા એ નામુનાસેય છે એવી હાલતમા બહેદીન
 વરગે મદદગાર થઇને એ આપણા ભલા ભાઇઓની હાલત સુધારવા
 પ્રયત્ન કરવો જોઇએ છે તેઓ આપણા વડીલ અને મુરખી ભાઇઓજ
 છે અને જો જમાનાની ગીરદેશને લીધે તેઓ આજે જે દશાએ છે તે
 દશાએ પહોચ્યા હોય તો આપણને છાજતુ છે કે આપણુ તેઓના દસત-
 ગીર થઇને તેમને ઉચ્ચ સ્થિતીએ આણવાની ધટતી કોશીશ કરવી

દસ્તુરો કે મુબહોની ટેકડી કરવી, તેમને માટે કીસમ કીસમના હલકા
 નામો ઉચારવા અને તેમના ધધા માટે ઉતરતા
 દસ્તુર દાવરો નહી પ્રકારના વચનો કાઢવા એમા બહેદીન વરગ
 હોત તો શુ થાત ? કશુ શોભાભરચુ તો કરતોજ નથી, સામુ એમાથી
 એમ બનેવા પામે છે કે કામનો ઉધરતો વરગ પોતાના મજહુબ તરફ
 યેઇમાનીની લાગણી સહીત જોતો થાય છે કામનો સમારી તાળો કે
 જેની રચના ધરમના મીજાન ઉપરજ રહેલી છે તે બહે'કનો જાય છે અને
 ધર સસારીમા યા બાહેર કામનુ ધમાન ખીમરવત અને ખીહયા બનતું
 જાય છે કેટલાક ભાઇઓ શીખીને વધતું જ્ઞાન સપાદન કરેછે તો એટલા

ગર્વિષ્ટ અને અભીમાની બનતા જાય છે કે તેઓ એમ માનતા જણાય છે કે ધરમ, મજહબ અને દીનને લગતું સરવે બડોળ તેઓમાજ આવી ગયું છે

જ્ઞાનથી ડહાપણ વધારવાને બદલે અહંકાર ખીલે છે અને એવા ભણેલા બહેદીનો કરતા વીના ડરે આપણે જણાવીશું કે જ્ઞાન અને એકા પટેલા પણ પોતાના ધરમ ઉપર પુરણ એતેકાદ એતેકાદ

ધરાવન રા મુખેદે અને દસ્તુરો વધારે સારા રાહબર થઈ પડશે ધરમગુરુઓમાથી ઇમાન ઓછું થયું નથી પણ તેઓમા જ્ઞાન કમતી છે જ્યારે બહેદીનોમા જ્ઞાન ઓછું છે ઉપરાંત ઇમાન ડામડોલ છે ઇમાન આવી હાલતમાં હોય અને પછી ગમે એટલું જ્ઞાનખી હોય તો તેના પરીણામો સારા નથીજ નીવડતા ધરમની જાલવણી એતેકાદ સાથે જોડાયેલી છે માટે જેઓ એતેકાદ રાખીને પોતાનું કામ કરે તે જેઓ માત્ર જ્ઞાનના પ્રકાશથીજ દોરાય તેમના કરતા ચઢીઆતી પકતીએજ છે જો જીગર ખીલ્યું હોય તો મનની ખીલવણીની ઝાંઝી પરવા નથી આ રીતે આપણા પુરાણા દસ્તુરોએ પોતાના જીગરની અદર ઝરયોસ્તી મજહબની જાળવણી કરી રાખી છે, જો તેની સાથે તેમની અદર જ્ઞાનનો પણ પ્રકાશ ચાલુ પડ્યો હોત તો તેઓ આજે કામના દરેક વરગની ધરમ, સંસાર ઇત્યાદીની રાહબરી કરી શકત, પણ તેઓએ એમ ચાલુ રાખ્યું નહીં અને બેહદીન વરગે તે ઉપર વીશેષ લક્ષ આપ્યું નહીં આથી ધરમ-ગુરુનો ટોળા વધુ ને વધુ ઉતરતો બનતો ચાલ્યો

પણ ઉપર કહેલા ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે ધરમગુરુ ટોળું સદતર અજ્ઞાન હતું કારણ કે જ્યારે ઇરાનથી આગળના કેટલાક હીંદુભાઈઓના રક્ષણ હેઠળ આ દેશમા આવીને મહાન દસતુર દાવરો વસવાટ કર્યો ત્યારે મજહબને લગતો એતેકાદ અને જ્ઞાન જે મુળ વતનથી લઈ આવ્યા હતા તેણે અમુક એવા ધરમ-ગુરુઓમા વસવાટ કર્યો હતો કે તેમણે કામની એકદર જાળવણીની અદર પોતાનો બજાવન હીસસો આપવાની મદદ કરી હતી એવા દસતુર દાવરોમા મોખેદ શાહપુર મોખેદ રામચાર દસતુર નેરયોસ ગ વલ્લ વાગે-રેના નામ અગર તરીકે મેળાય છે એ સરવેસ મુજરાતના જુદા જુદા

સ્થતોમા આતશબહેરામને પથરાવયા હતા. સબળુ, ઉદવાડા, સુરત, ભરૂચ વીગેરેના પવીત્ર સ્થલો આજે તેઓએ જે ચેરાગ રોશન કર્યો હતો તેને આભારી છે ત્યારબાદ અકબર શાહ અને બીજા મોગલ રાજાઓના વખતમા જે કેટલાક દસ્તુર દાવરો થઈ ગયા તેઓમા મેહેરજીરાણા દસ્તુર જામાસ વીગેરેના અમુત્ય નામો અને કામો જોવામા આવે છે પાછળથી જ્યારે સુરતથી મુબઈ વીગેરે સ્થળે આવીને પારસીઓ વસ્વાટ કરવા લાગયા તે વખતે તેજ ગુરૂઓએ તેમને ધરમ અને કરમનો સારો મારગ દેખાડ્યો હતો અને તે અમર નામોમા દસ્તુર ચગા આશા, કાવસ રસ્તમ જલાલ કે જેવળુ કદમી પચના વડા તરીકે, ધનજીશાહ મનજીશાહના ખરચે ધરમ સુધી જઈ આવી તે પુરાણી મઝદયસની તરીકનો શુ છે અને તે પારસીઓએ અત્રે કેમ પાળવી જોઈએ તે વીશે મુબઈ બાબુએ વસેલા પારસીઓ વચ્ચે પ્રકાશ નાખ્યો હતો, એમના બેટા મુલ્લાખીરોઝ કે જેઓ પાછળથી મુબઈના ગવરનરના શીક્ષક હતા અને છેવટે દસ્તુરજી જામાસ્પઆસાના વીગેરે જેવા માહુતમાઓ થઈ ગયા કે જેમના નામોથી ધરમગુરૂ વરગ ગોયા દીપાયમાન બને છે જે કોમમા એવા નર જનમયા હોય તે કોમના ધરમગુરૂ માટે કામપણુ રવેશે નીરાશ રહેવું નામુના-સેબ છે

દસ્તુર જામાસ્પઆસાનો વશવેળો ધણા પુરાણા કાળથી મોબેદ શાપુરની એલાદથી ઉતરી આવેલા નેરીયોસગ ધવ-
 દસ્તુર જામા- લના નખીરા એરવદ રાણાના નખીરા ફેરેદુનજી
 સપઆસા સુખલાજીથી ઉતરી આવેલા હતા એરવદ આસાજી ફેરેદુનજી નવસારીમા એક ઉત્તમ તાલીમ પામેલા મુબેદ થઈ ગયા હતા. એરવદ આસાજીના સઉથી નાના બેટા તે જામાસ્પઆસાના જેઓ નવસારીમા ૧૬૯૩ ના સાતમા જનમયા હતા, એવળુ બાળપણથીજ ધણા બાહોશ અને ચાલાક હતા અને અવસ્તા ઉપરાત સ સકરતનો પણ બારે અભયામ ધરાવતા હતા તે વખતે નજીમી, હકીમી, રમલ જ્યોતીષી વગેરેના એકમ દસ્તુરોમા ઝાઝો જાયજી હતો એટલે તેમાથી દસ્તુર પ્રવીન થયા હતા પૈતાના ધધા ઉપરાત એ હુનરથી એવળુને મદદગાર થઈ પડ્યો હતો ભરૂચ અને નવસારી વચ્ચે એવળુ આવજી કરતા હતા અને

એ બાળુના પારસીઓને તેવજી ધરમની રાહબરીનો લાભ આપતા હતા. તે વખતના મોગલ શેહેનશાહ મહેમુદશાહે પજી એવજીની તાલીમને અનુસરતું એવજીને ધટ્ટુ માન આપ્યું હતું. અગાઉ જ્યારેથી ધરમ સ અ ધી કાષ્ટ ગુચ્છવાડે પડતો ત્યારે અત્રેના દસતુરો ખુદ ધરિન વતન સુધી કેટલાક કાસદો મોકલતા અને તેઓ મારફતે દરેક મુશ્કેલીનો ફડચો કરાવતા. એવી રીતે દસ્તુર જામારપઆસાનાએ ધરિન વતનથી ૧૨) સવાલો પુછાવી મ ગાવયા હતા જે પાછળથી એવજી રેવાયતના રૂપમા બાહેર પાડયા હતા, તેની સાથે તેના જવાબોથી આપવામા આવયા છે

આપણા ધરમગુરુઓપર પહેલા ખુદ આપણી તરફથીજ એટલા હાદેસા પડતા હતા કે કેટલીક વખતે તેઓને બહુ બારીક જામઆસપઆસાના ઉપર હાદેસા હાલતમાથી પસાર થવું પડ્યું હતું એવી રીતે દસ્તુર જામારપ આસાનાનેથી પસાર થવું પડ્યું

હતું દસ્તુરજી અબ્યાસથી એતેકાદમા રોશની લાવી શક્યા હતા, આથી તેઓએ ફતવો જાહેર કીધો કે રવાનના પગ લાયા રાખવા અને રવાનને પદાન બાધવું આ ઉપરથી સુરતના મોએદો ઉશકેરાયા, ધરિન કાસદો દોડાવવામા આવયા કે એ બાબેનો તેઓ શો ફડચો આપે છે જવાબ ઉલટો આવ્યો કે તરતજ દસ્તુરજીએ પોતાનો વીચારથી ફેરવ્યો કે રવાનને પદાન બાધવું નહી, ત્યારે એવા પોતાના પ્રમાણીકપણાને લીધે નવસારીવાસીઓ એવજી સામે રીઝા અને એવજીને બહુ હયરાન કીધા એ ઉપરથી દસ્તુરજીએ બરૂચ ખાતે ઉઠાગરી કરવા માઠી ત્યારે નવસારીવાસીઓ ચોક્યા અને બહુજ સમજાવટ કર્યા પછી દસ્તુરજી પાછા નવસારીમાજ રહ્યા અને બજો ખરો વખત વીધા અબ્યાસમાજ કાઢ્યો હતો એવજીને ગાયકવાડ સરકારે જમીનની અને નઝરાણાની ભેટ સોગાદ કીધી હતી એવજીની સાથવાળાઓમા દસ્તુર દારાબ પહાલજી દસ્તુર જમશેદજી મહેરજી રાણા, દેશાધ ખુરશીદજી તહેમુરસજી અને માનવત દાદાબાઈ નવરોજીના નામીયા વડવા એરવદ મહેરનોશજી દોરડી જેવા નરો સ્થળ ગયા હતા એવજીની પછી આવનારા એવજીના જાનનશીનોમા દસ્તુર જમશેદજી જામારપજી, દસ્તુર જામારપજી એદલજી, સરદાર દસ્તુર નોશરવાનજી જામારપજી, એરવદ બેહમનજી દસ્તુર જામારપજી અને સર-

દાર દસ્તુર ડોક્ટર હુશ ગ જમારપણ સી, આઈ ઈ જેવા નામીયા દસ્તુર સાહેબો થઈ ગયા હતા જેમ પહેલા હીંદુ શાહીઓ અને એસલામી મોલ વીઓ સાથે તકરારો અને જીકકરોમા ઉતરીને દસ્તુર સાહેબો આપણા ધરમની જાલવણી કરતા હતા તેમ પાછળથી આવેલા આ દસ્તુરો વીલા-યતના ઝોલમાઓ સાથે પત્રવ્યવહાર વીગેરે ચલાવીને માઝદયસની ધરમની બુલદી વધારતા હતા એ સરવમા દસ્તુરજી હુસ ગ જમારપણ બહુ નામદારી કરી ગયા હતા

ગયા સદીના છેલ્લા અડધા ભાગ દરમયાન જે પારસી કોમે કોષ્ટ મહાન ધરમગુરને જનમ આપ્યો હોય, જે કાઠબી દસ્તુર ડોક્ટર બજેલા સ્કોલરને સરવ પક્ષોમા માનીતા થઈ પડેલા જમારપણ દસ્તુરજીને આ દુનયાની ધરતી પર લાવવામા ફતેહ મેળવી હોય તો તે ધરમગુર તે કોઈજ નહીં પણ દસ્તુર ડોક્ટર જમારપણ મીનોચેહરજી હતા એવળુના નામ અને કામની મોતેમગી એટલી બધી છે કે તે સરવે લખવું કેવળ અશક્ય છે અત્રે તેમજ જાતપરજાતો વચ્ચે અને પરદેશોમા પોતાની કાબેજીયતથી ઉગી પદવી મેલની અને ધરમ પાછળ શોધખોળ કરીને પોતાની જાદગીનું ગોવા સરવસવ કામને સપુરદ કરી દેવું એ કાંઈ સાધારણ પુરૂષોથી થઈ શકતું નથી અને તે અશક્ય કામ જે આજના તેમજ તેવળુ પાછળ તરત થઈ ગયલા કાઠબી દસ્તુર દાવરે કામની એકમતી પામેલા ટેકા સહીત કરી શક્યું નથી

દસ્તુરજીના બાવા મીનોચેહરજીના પહેલા ધણીયાણી તે એરવદ સાપુ-રજી જમારપઆસાના દીકરી થાય એ જોડાએ દસ્તુરજીનો જનમ દસ્તુરજી જમારપને તા. ૨૨ મી નવેમ્બર અને હેરબદી ૧૮૩૦ ને દીને જનમ આપ્યો હતો એવળુને જનમ મુબઈ ખાતે થયો હતો અને જ્યારે ૧૨ વરસના નાના હતા ત્યારે પોતાના બાવા અને બપાવાની માનવત દેખરેખ હેઠળ નવસારી ખાતે હેરબદીને પદે પામ્યા હતા ત્યાર પછી ચાર વરસ મુઘી બરખનુમ પાળીને ચોઝદાયગીરીનો ધંધો એખતયાર કર્યો હતો ગુજરાતી તો સાધારણ નીશાળમા બળ્યા હતા, પણ પાછળથી સર જમશેદજીની રકુલમા અબ-યાસ વધાર્યો હતો અને પારસી તેમજ એસલામી ઝોલમાઓના હાથ

હેઠળ ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ ખીલવયો, પાછળથી રામરઠ મનીની સ્કુલ જે બહુ ઘીકતી હતી ત્યાં એવણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ માડ્યો. પણ તેજ વખતે સ્કુલમાં શીખતા એ પારસી વીદ્યારથીઓ અંગ્રેજી ધરમમાં વટલી જવાથી એવણુના બાબાજીએ એમને સાથી ઉઠાડી મેલ્યા આ બનાવ તે ૩૦ વીલસન મીશનરીનાળે પ્રખ્યાત બનાવ હતો. સાર બાદ એવણે એક પડીતના હાથ હેઠલ સસ્કૃત શીખવા માડ્યુ અને એમ કરીને આ નાના જવાને થોડીજ મુદતમાં તરેહવાર ભાષાઓનો જમાવ પોતાના મગજમાં ગોચા કીધો કે જે તેવણુને પાછળથી બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો. દસ્તુર જમારપણ પોતાના આ અભ્યાસથી કામમાં ધીમે ધીમે જાણીતા થવા લાગ્યા.

જહુ તો પચીસેક વરસના એવણુ હશે ને સર જમશેદજીની સ્કુલમાંજ એવણુ ઝંદ અવસ્તા બજાવવા સર એક શીક્ષક થી ધાની દાખલ રહ્યા અને જ્યારે પોતાના પીતાની જગ્યાએ શરૂઆત દસ્તુર નીમાયા ત્યારે શીક્ષકપણુ છોડ્યુ હતુ, જે

— એવણે ૧૮૬૧ માં કીધુ હતુ ૧૮૬૧ માં એવણુ શહેનશાહી પથના વડા ધરમશુર તરીકે નીમાયા જે વખતે અનજુમન તરફથી શાલો બક્ષશ થઈ હતી અને માનપત્રો પીશ થયા હતા આ પછી એવણુની કામી જ્ઞાતીની કારકીરદીની શુરૂઆત થાય છે શુરૂઆતમાં દસ્તુરજી “ પારસી લો એસોસીએશન ” માં ભાગ લેતા આપણને જણાય છે અગાઉ પારસી ધારા સંબંધી આપણી પચાસત તરફથી જુમએસ ચલાવવામાં આવી હતી તે પારસી તવારીખમાં સેનેરી હરફે કોતરાઈ રહેલી છે વારસા હીસ્સાને લગતી તકરારોમાં ખાસ કરીને માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ, સોરાબજી શ પુરજી બગાલી અને નવરોજી ફરદુનજી કે જેઓએ પારસી ધારા મડળના સંબંધમાં સેક્રેટરીઓ તરીકે કામ બજાવયુ હતુ તેમની સાથે દસ્તુરજી જમારપણએ આપણા ધરમના સંબંધમાં તે સવાલ ઉપર ધણીક અગત્યની રોજની નાખી હતી કે જેથી મજકુર તકરારને ધરમ મારફતે ટેકા મળી શક્યો હતો આ ધારા મડળના પ્રતાપથી આજે આપણામાં વારસા હીસ્સાને લગતો તેમજ લગન અને તલાકને લગતો ફડચો થઈ શકે છે તે આપણે મેલવી શક્યા હતા દસ્તુરજીની સલાહ અને તેવ-

જુના ધારમીક વીચારો એ પ્રસંગને લગતા કેવા હતા તે વીચારીનેજ એમને આ મડળમાં એક આગેવાન ભાગ લેનારા તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા ધારામડળનું કામ જ્યારે ખાસ કરીને ૧૮૬૫ અને ૧૮૭૦ ની વચ્ચે વધારે ઝડપ અને ઉમંગથી ચલાવવામાં આવ્યું હતું ત્યારે દસ્તુરજની ધણીક સલાહો ફાયદાકારક થઈ પડી હતી લે. એસોસીએશન તરફથી ખુદ જ્યારે સરકારે જુબાની અને મત માંગ્યા હતા ત્યારે દસ્તુરજ એ પોતાના મતનો જે પડ્યો પડ્યો હતો તે ઉપર મોટી મદારત બાધવામાં આવી હતી અને વડા ભાઈની વીધવા ઓગત સાથે જે નાતર કરવામાં આવે તો તે ધરમ અને નીતીથી વીરધ છે એવું એવણે જણાવી સખત સડત ચલાવી હતી

દસ્તુરજ પોતાના મોતેબર પૈશાને અનુસરીને એક ખરેખર વીદવાન જીદગી ગુજારતા હતા, તે એ ઉપરથી જણાશે કે તેઓએ દસ્તુરજની કાબેદ્યત મોટી સખ્યામાં ચોપડી, ચોપાનયા લખ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ બાપણો અને વાયજો પણ તેટલાજ આપયા હતા. એ આપણે પાછળથી જોઈશું. પણ તેમની ખરેખરી કાબેદ્યત તો તેમના સરકૃત, અવસ્તા ફારસી વીજેરે જખ્યાનમાં લખાયલા પુરાણા દસ્તાવેજો અને પુરાણા પુસ્તકો ઉકેલવામાં અને તે બાબે નવીજ રોશની કોમ ઉપર નાખવામાં સમાયલી હતી એ મુજબ તેઓએ પોતાની લાઇબ્રેરીમાં કમયાબ અને અતી જુના દફતરો અને કીતાબોના જ ગી જમેલો બેગો કીધા હતા. કેટલીક કીતાબો તો ૫૦૦ થી ૬૦૦ વરસની જુની જેવી હતી.

જ્યારેબી કોમના હીતને લગતા કોઈબી સવાલો બાહેર આવતા ત્યારે દસ્તુરજ સાહેબ ધણો આમળ પડતો ભાગ કોમના સવાલોમાં લીધેલો ભાગ લેવાને ચુકતા નહી, તે પણ વળી પોતાના માન અને મરતબાને જાજતોજ લેતા દાખલા તરીકે ૧૮૭૦ મા કેટલીક પારસણો વેસ્યાઓ બનવા બાહેર પડી હતી તો કોમે બેચો આવાજ તે સામે ઉઠાવ્યો હતો અને દસ્તુરજએ એક ચોપાનચુ લખીને તે સામે સખત જુમબેસ ચલાવી હતી. એ ચોપાનીઆનું નામ “ત્રેલ શેકન” એટલે “જનાકારીને તોડનાર” એ વતરોએ એલણુ

બીજા ધણાક સવાલોમા ભાગ લઇ તે ઉપર વાચજો કરતા કે તે ઉપર કલમ ચલાવતા “હકમાઝાયસમાન” નામનું ચોપાનયુ નીકલતું હતું તેમાં ધરમ અને સસારી બાબદો લખવામા એવજુનો મુખ્ય હાથ હતો પણ સઉથી અગત્યનું કોમી હીતનું કામ જે તેઓએ કરી બતાવયુ હતુ તે જરથોસ્તી ધરમ ઉપર એતેકાદ વધરાવનારી મડળા સ્થાપીને કીધુ હતુ, જે મારફતે એવજો પહુરેજગારીને લગતી વીગેરે જાણવાજોગ સરેહો અને વાચજો આપી હતી જે આજ સુધી મડળીના દફતરોમા જળવાઇ રહેલી છે

વળી મરહુમ દરેકમા એટલા તો માનીતા અને જાણીતા હતા, કે લગ-
 બગ દસ ઉપર અગીયારીઓ અને મુબઇના
 દસ્તુરજી સાહેબની આતશબહેરામો સેવજુનાજ હાથ નીચે પરથાવ-
 કોમઝિયતા-લાહોરમા વામા આવ્યા હતા અમલ લાહોરમા એક
 મળેલુ માન પણ અગીયારી નહી હોવાથી ત્યાની જુજ

પારસી વસ્તીને હાડમારી બમવી પડતી હતી અને વસ્તી વધતા ત્યાના
 ૩ શ્રીમત શેઠયા શેઠ અરદેશર કુપરે એક અગીયારી બધાવી આપી, અને
 તેને પરથવાની કીયા કરી જવાની દસ્તુરજીને માગણી કરી તે મુજબ
 જ્યારે તેવજુ લાહોર ગયા ત્યારે રેલવેનો પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ ખાસ
 એવજુને રેવોઈના સ્ટેશન સુધી લેવા ગયો, એટલુંજ નહી પણ લાહોરના
 સ્ટેશન ઉપર કે જેણે અતી સરસ રીતે તોરણેથી ચણગારવામા આવ્યુ
 હતું, ત્યા ખાસ એક પોલીસની ટુકડી એવજુને માન આપવા ઉભી હતી
 ૪ ઈ સ ૧૮૯૩ મા ૨૯ મી જુલાઇને દીને એ અગીયારીની કીયા ચર્ધ, જે
 વેળાએ શેઠ અરદેશરે એવજુને એક જાળ ઓઢાડી હતી, જ્યારે પંજબની
 અનજુમને એવજુને પોતા તરફતી એક જુદી જાળ ભેટ કરી પંજબના
 ૫ વડા દસ્તુર ડેડવયા અંજુમન તરફતી સધળી હકીકત ધરાવતુ દસ્તુર
 જમારપની વખાણુની બરખુર એક માનપત્ર તેવજુને ઓનામત કરવામા
 આવ્યુ હતુ, જે વેળા મોટી ઝીલાફત પણ આપવામા આવી હતી એ
 પછી મુબઇ ખાતે કોઠની દરેહમરેહને સરખી કરાવી ત્યારે પણ આતશ
 રોશન કરવાની કીયા એવજુજ કરી હતી.

વળી સુરત મધેની “આગે પારસા” નામની અગીયારીની પરથવાની ક્રીયા એવણુનાજ હાથ હેડળ કરવામા આવી હતી, તેજ સુરતમા અગીયારી વખતે એટલે તેજ દરમ્યાન એવણે સુરતમા જુદા જુદા ધરમી વીષયો ઉપર વાચજો આપી હતી એ ઉપરાત બહુયની નારીએલ વાળાની અગીયારીની ક્રીયા પણ એવણે કરી હતી, જે વખતે એવણે એક શાળ તેમજ માનપત્ર બહુયના પચાસતના ત્રસ્ટીઓ તરફથી આપવામા આવ્યુ હતુ વળી પોતાના મરણની થોડુક આગાઉ એજ શહેરમા સમયદુર વાળી દરેહમહેરની ક્રીયા એવણે કરી હતી.

૪. સ ૧૮૯૫મા રાજકોટના દોખમાનો તાણો પુરવાની ક્રીયા એવણ કરવાને પધારયા હતા, તે વેળાએ રેશન ઉપર રાજકોટમા દોખમુ લોકોની ઠઠ જમા થઇ હતી, તે ઉપરાત દીવાનનીજ ગાડીમા તેવણને શહેરમા લઇ જવામા આવ્યા હતા. તેવણને માનપત્ર તથા પરસ અને શાળ ભેટ કરવામા આવી હતી, પણ કમનસીબે મરકી તે વેળી ફાટી નીકળવાથી, તે વાત એટલે તાણો પુરવાની ક્રીયા ત્રણ વરસ સુધી લાગી જે પછી એવણની જીવગીની જોત યુગ્મજી જવાથી એવણના જાએનશીને દસ્તુર કેમસરૂએ, સાલ ૧૯૦૦મા કરી હતી.

૫ સ ૧૮૮૬ ની તા. ૨૩ મી મેને દીને મુબમના અનજીમનના આતશખહેરામનો પાયો નાખવાની ક્રીયા અમદાવાદમા અનજીમનજી એજ અશો દસ્તુરને હાથે કરવામા આવી હતી જે વખતે એવણે ખાસ અવસર માટે રચેલી બે બદગી અતી સુદર હતી જેમા અહુરાની મદદ તેના અશો અમેસીસપ દોની પનાહ, અશો જરથોસ્તની રાહબરી સપેનતની આયા મહતીની જરદારત અહુરમઝદના પુત્ર આતશને જાળવવા માટે અરજ ગુનરી માગવામા આવી હતી પેહલા તો બદગી પુરી થયા પછી એજ આતશખેહરામની કમીટીના સેક્રેટરી શેઠ સોરાબજી બનશાએ પાયાના પથર ઉપરનો લેખ વાચી સબજાવયો હતો. એ ક્રીયા કોણે કરી હતી, કયા શહેરોના અનજીમનના તે પદસામાથી થઇ હતી, કોણે બાધી હતી, કયો સાલ, કોણનું રોજ હતુ, કોણ ગવરનર અને વાઇસરોય

હતા કોણ કોણ મડળીના અધીકારીઓ હતા વીગેરેની હકીકત ગુજરાતી તેમજ ઈંગ્રેજીમાં ખુલાસા સમેત લખવામાં આવી હતી આ પછી પાંચે નાખવામાં આવ્યો જે પછી પાછી એવણે રચેલી બદલી રજુ કરી ક્રીયા ખલાસ થયેલી જણાવી હતી જશનની ક્રીયા પછી અનજી-મને એવણેને એક જાળ પહેરાવી વડા દસ્તુર જાહેર કર્યા એ સંધ્યાનું બપોલ દખલ હાજરાબાદવાળા મરહુમ શાએર પેશોતન મુનશી રસીલી ભાષામાં લખી ગયા છે

આ પછી કમીટીના વડા શેઠ જામલાલ શેઠનાએ આતશબેહરામને ખુલ્લુ મુકેલુ જાહેર કર્યુ, જે પછી સેક્રેટરી મી. બનશાએ અનુમતિ પત્ર વાંચ્યુ જે બાદ દસ્તુર જામલાલપણએ એ અવસરને બર વીવેચન કર્યુ આ પછી અનુમતિ તરફની મળીને એજ બાબતમાં દસ્તુર-જીને જુદે જુદે ઠેકાણેથી લગભગ સાઠ જાણો પેહરાવવામાં આવી, પારસી પચાયત તરફથી શાળ પેહરાવવામાં આવી તે વેળા તેના સેક્રેટરી સમશુલ્ક-એલમાં એરવદ જીવણજી જમશેદજી મોદીએ પચાયત તરફનો એક જુદો ખુલાસાપત્ર વાંચી સભાવચો હતો નવા આતશબેહરામની કમીટી તરફનું માનપત્ર આપતી વેળા ૩૧૦૦૧ ની પરસ પણ સાથે ભેટ કરવામાં આવી હતી મુખ્યની અનુમતિ તરફના માનપત્ર વેળાએ રૂ. ૧૦૭૪ ની પરસ ભેટ કરવામાં આવી હતી આ રીતે દસ્તુર જામલાલપણ કેટલું માન ભોગવતા અને કેવો દરબજો પારસી કામમાં ધરાવતા તે માટે વાચનારની ખાતરી કરવા ઉપલુજ બસ થશે

દસ્તુરજી સાહેબે કેટલાક અગત્યના ગ્રંથો રચી યુરોપ, અમેરીકા અને હિંદના વીદવાન મડળોને પોતાની વીદવતાની સાબેતી પુરી પાડી છે. એવણે “રદીએ ફરમાને દીન,” “જહશકન,” “પાસોગે નીર ગે ઝમીને દીનાન” ખુરદેહ અવરતા સુધે જોડણીમાં વીગેરે ચોપડી ચોપાનમાં છપાવી પ્રગટ કર્યા હતા વળી આડ વાચકોનો સંગ્રહ, તથા “સધર બેહરે નખીલ”નો ગુજરાતી તરજુમો પુસ્તકન નોટ સાથે છપાવી બાહેર પાડ્યો હતો વળી તે વીશે પ્રોફેસર હારમેસ્ટેટર, તેમજ પ્રોફેસર પેસતરગારડ વીગેરેએ ધણા સારા મત ઉચાર્યા હતા એવણે ૧૮૬૫

મા “પારસી ચીફ મેન્નિમેનીયલ કોર્ટ”ના એક ડેલીગેટ નેમયા હતા ૧૮૮૪ મા એવણુને માર્ટર ઓફ આર્ટસની અને ડૉન્ટર ઓફ શીસો-સોશીની માનવ તી પદવી આપી, ફરુરજની પહેલની ભાષાની કાબેલ્યતાની કદરનામી કરી જરમનીની તથુમીનગત યુનીવરસીટીએ નવાજયા હતા આએ સનદ લેટીન ભાષામા છે. જેનો તરજુમો અગ્રેજીમા નીચે પ્રમાણે છે —

“May God the Almighty bestow his blessings upon the following document —

In conformity with the will of his majesty Charles king of Wurtemberg, with the permission of Lord Henry of Dogenkøb, Professor of Roman Law, Chancellor of the University of Jubingen, and of Lord Gustair of Remelin, Professor of Political Economy, Vice Chancellor, and with the consent of Sir Hermam Alfred, L B, of Gutshmid Professor of History, Dean of the Philosophical Faculty, the Philosophical Faculty of the University of Tubingen is pleased to confer upon the very distinguished and learned Scholar Jamaspjee Minocherjee Jamasp Assana Esq High Priest of the Parsees of Bombay, the honorary degrees of Doctor of Philosophy and Master of the Fine Arts, in consideration of his great merits in Pehlvi literature as well as of the liberal merit which he displayed in forwarding to our Colleagues a great number of valuable Avesta Mss, not accessible since then to scholars By this document all rights and privileges connected with the degree of Doctor are granted to him

Tubingen the 8th day of January 1884, under the seal of the Faculty of Philosopher (signed) Kennam Alfred, L. B., Gutshmid Dean of Philosophical Faculty

૧૮૬૨ માં એવણુને લગનની મોતેખરી જાળવનારી મહાણીના નામજ સરનશીન ઠેરવયા હતા ૪૦ સં ૧૮૯૩ માં ચીકાગોમાં ભરાયલી ' ઇન્ટરનેશનલ રીલીજિયસ પારલામેન્ટમાં " એસવાનું એવણુને ઇજન આવયુ હતુ અને તે કારોબાર મહાણીના એક સભાસદ એવણુને ઠેરવવામાં આવ્યા હતા એ કોનગ્રેસના અહેવાલના પહેલા દફતરમાં પ્રો. યેરોએ એવણુની જામજ વખાણ કરી છે એવણે કાંઈક નહીં તો લગભગ એકસો ઉપર વાયજે જુદે જુદે ઠેકાણે આપી હતી જે ખરી સાબળવા લાયકજ હતી ૪૦ સં ૧૮૭૦ ને તા. ૧૭ મી મારચને દીને એવણુ જાતે મહારાણીના વડા દીકરા ડયુકને જદમાં લખેલો દુઆનો કસીદો બેટ કર્યો હતો એ ઉપરાંત આપણા મરહુમ રાજા એડવરડ સીક પડયા હતા, ત્યારે અને સારા થયા હતા ત્યારે અને લોરડમેથોનું ખુન થયુ હતુ ત્યારે સભા અને જશનો એવણુનાજ પ્રમુખપણા હેઠળ થયા હતા એક વેળા કોઈ નીચ લોકોએ એવણુને પાડી નાખવાની કોશિશ કરી હતી પાછળથી પકડાતા એજ ઉમદા ખવામના દસ્તુરજીએ તેઓને માફ કરયા હતા

મહારાણીજની ડાયમંડ જુબીલી વેળાએ પણ એજ દસ્તુરજીને હાથથી લખાયલો દુઆનો કસીદો મોકલવામાં આવ્યો હતો એ મુજબ એ મરહુમ દસ્તુરજી પોતાની લગભગ સાઠાઈ દાહેજની હુબાતી દરમ્યાન અતી માન ભોગવી એવણુ ૪૦ સં ૧૮૯૮ માં યાને ૧૨૬૮ યજ્ઞદેઝર-દીના સાલમાં યુલ જુનર થયા હતા જે વખતે ખરેજ આખા મુખઈ શહેરે એવણુની ખોટનો ગમ કર્યો હતો અને દેશપરદેશથી મોટા વીદવાનો અને સંકલશોએ દીલાસાપત્રો અત્રે રવાના કરયા હતા તેમજ અત્રેના અને વીલાયતના પત્રોએ તેવણુની જાળ તારીફ કરનારા લખાણો કીધા હતા

Printed by Yeshwant Kashinath Padwal, at "THE TATVA-
VIVECHAKA PRESS," 3544, Parel Road, New
Nagpada, Byculla, Bombay, and Published
by S H Jhabwala, Star Building,
Grant Road, Bombay.
